

1908 YILINDA
İKİNCİ MEŞRUTİYETİN NE SURETLE İLÂN
EDİLDİĞİNE DAİR VESİKALAR

Ord. Prof. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI

II. Abdülhamid devrinde bir takım vezirlerden tutun da en aşağı kademeye kadar hafiyelik mesleğinin memlekette maddî ve manevî ne elim ve acı tesirler yaptığını o devri idrak etmiş olanlar bilirler. Bu kötü meslek memleket irfanına, ahlâkına otuz sene pek acı darbeler indirmiş, nice hanmanlar söndürmüş ve meşrutiyet inkilâbiyle ilk kalemde ortadan kaldırılmıştır. Bugün elimizdeki vesikalar o devrin acıklı durumunu genç nesillere göstermeğe yeter derecede boldur.

Sultan Abdülâziz'in saltanattan hal'i ile Beşinci Murad'ın hükümdar ilân edilmesine ^{حکم} hali, erkânından Mid hat Paşa'nın muvafakat etmesi Meşrutiyetin ilâniyle Millet Meclisinin açılmasını istemesinden dolayı idi; fakat Mid hat Paşa'dan gayri hal' erkânı yani sadr-ı âzam Mütercim Rüştü Paşa, serasker Hüseyin Avni Paşa ve onun peyki olan Kaptan-ı derya Kayserili Ahmed Paşa ise Sultan Abdülâziz'e gayz ve husumetlerinden dolayı onu tahttan indirmişlerdi. Binaenaleyh Beşinci Murad hükümdar olunca Mid hat Paşa'nın emel ve arzusu diğer arkadaşları tarafından kabul edilmemişti.

Hüseyin Avni Paşa'nın katli, Beşinci Murad'ın cinnet hali ve Veliahd Abdülhamid Efendi'nin Meşrutiyet idaresini kabul edeceğini void eylemesi Mid hat Paşa'yı maksadına yaklaştırmıştı; filhakika II. Abdülhamid cülus edince Sadr-ı âzam tayin edilen Mithat Paşa 7 zilhicce 1293 (24 Aralık 1876) da bir hatt-ı hümayunla kanunu-ı esasîyi ilân ettirmeğe muvaffak olmuş ise de kendisi, pâdişahla aralarının bozulmasına mebni meclisin açılmasını göremeden *İstanbul*'dan çıkarılarak hudut dışı edilmiştir; bununla beraber Abdülhamid atılmış adımdan birden bire geri dönemi-yerek 4 Rebiulevvel 1294 (19 Mart 1877)' de *Meclis-i umumî* denilen meclis-i mebusanı (Millet Meclisini) açmak suretiyle muvakkat bir müddet için zevahiri muhafaza eylemişti.

II. Abdülhamid evvelâ, meşrutiyet aleyhtarı olup Midhat Paşa sadaretinde birer tarafa sürgün edilmiş olan bazı zevatı affetmekle işe başlamış ve Ahmed Vefik Paşa'nın başvekilliği zamanında açılışından on bir ay bir hafta sonra 11 Sefer 1295 (14 Şubat 1878)de meclisin içtima müddetinin uzaltılıp kısaltılması kendi hakkı olduğundan bahis ile meclisi umumiyi muvakkaten tatil etmiş ve bu muvakkat tatil otuz seneden ziyade sürmüştür ¹.

İşte bu tarihten itibaren Abdülhamid, hükümet idaresini tedricen saraya çekerek Bab-ı âlinin yani hükümetin nüfuzunu kırmak suretiyle işleri eline almış, pek ziyade korktuğu ve ismini bile duymak istemediği Midhat Paşa'yı, kendisinin tertip eylemiş olduğu Yıldız mahkemesi kararıyla idama mahkûm ederek idamı kalebligine tahvil ile *Taif*'e gönderip orada şehid ettirmiş ve günden güne ceberutunu arttırarak hafiyeye teşkilâtıyla tam bir istibdad ile devleti idareye kalkışmıştır. Abdülhamid'in bu idaresinin dahilî fenalıklarından vaz geçtik haricî siyasette ne elim neticeler vermiş olduğu kendisinin saklamış olduğu Yıldız evrakı arasında hayret ve teessürle görülmektedir.

II Abdülhamid'in otuz üç senelik (1876-1909) saltanatı zamanında Sultan Abdülâziz'in büyük bir ihtimamla hazırladığı Osmanlı donanması metrûk bir halde mahva yüz tutmuş ve yine Abdülâziz'in iyi yetiştirdiği Osmanlı ordusu bakımsızlıktan tarihî şöhretini kaybedecek derecede her cihetten zayıflamış, dahilî, malî, siyasî durum fenalaşmış islahat hakkında bazı sadr-ı âzamların —bilhassa Kâmil Paşa'nın— verdikleri lâyihalara ehemmiyet verilmemiş, askerinin elbise ve iâşe hususlarındaki ihtiyaçlarına bakılmamış bunlara mukabil pâdişahın etrafındakilere hafiyelere bol bol ihسانlarda

¹ Meclis-i umumînin tatili münasibetiyle hükümetce yayınlanan resmî ilân: "Ehval-i hazıra meclis-i umumînin tamami-i cereyan'ı vezâifine müsait olmadığından ve kanun-ı esasî mantukınca meclis-i mezkûrun icabât-ı zamanıyeye göre müddet-i içtimanın tahdîd veya tenkisi hukuk-i mukaddese-i şehriyari cümlesinden bulunduğundan kanun-ı mezkûr hükmünce müddet-i içtimaî zaten mart ibtidasında münkazi olmak tabii olan heyet-i âyan ve mebusanın bugünden itibaren tatili ve hususât-ı vakiada gösterdiği mesai-i hamiyetmendâne ve meham perveranenin müstelzim olduğu takdir-i âlinin iki heyet rüesa ve azasına tebliği emrû ferman-ı hazret-i pâdişahî iktizây-ı celilinden bulunmuş ve işbu iradê-i seniyye-i cenâb-ı mülükânenin icab-ı âlisi icra kılınmış olmağla ilân-ı keyfiyete ibtidar kılındı." (2 Şubat 1293/11 sefer 1295)

bulunulmuş, devletin itibarı hiçe indirilmiş, bu hale karşı ağız açık tenkid edenler sürgün edilmiş, bu amansız idare tarzından bunalan vatanseverlerden kaçabilenler Avrupa'ya can atarak Abdülhamid idaresine karşı cephe alıp çıkardıkları gazetelerle onun idaresine ve bizzat kendisine karşı hücumla geçmişlerdir; bunu müteakip 1905'de *Selânik*'te Talât Bey ve arkadaşları Osmanlı Hürriyet Cemiyetini kurmuşlardı.¹

Abdülhamid kendi idaresi aleyhinde çalışanların bir kısmını para ve memuriyet vermek suretiyle memleket dahiline çekmeğe muvaffak olmuş ise de diğer kısım buna yanaşmıyarak Ahmed Rıza Bey başta olarak kalemle mücadelelerine devam etmişler². Memleketi kurtarmak, meşrutiyeti ilân etmek gayesiyle aralarında bir de cemiyet kurmuşlardır. *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti* ismiyle kurulmuş olan bu cemiyet azasından Doktor Nazım Bey, *Selânik*'teki *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* ile gizlice muhabere ederek *Selânik*'e gelmek istemiştir. Bu sırada Bulgarlara karşı rumların *Makedonya Cemiyeti* adıyla bir cemiyetleri vardı; her iki cemiyet birbirlerini biliyorlardı Bundan dolayı Makedonya cemiyetine mensup Marko Teodoridis, Nazım Bey'in *Yunanistan* yoluyla *Selânik*'e gelmesini temin etti ve bu suretle *Yunanistan*'a çıkan Doktor Nazım Bey Yunan köylerinden geçerek hoca kıyafetinde sakallı olarak *Selânik*'e gelip.

¹ Vatanın düştüğü acıklı durum ecnebi müdahaleleri, o tarihlerde hudutları pek geniş olan Osmanlı İmparatorluğunu adam akıllı sarsmakta idi. İşte bu hali gören ve *Selânik*'te bulunan bazı vatanseverler Talât Bey'in teşvikiyle 1905 senesinde aralarında gizlice "*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*" ismiyle bir cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyet *Selânik* askerî rüşdiyesi müdürü bir numaralı âza Bursalı Mehmed Tahir Bey'in riyasetinde olarak iki numaralı askerî rüştiye mektebi muallimlerinden Naki, Talat, Rahmi, Midhat Şükrü, Kâzım Nami, Hakkı Baha Pars Ömer Naci, İsmail Canbulat, Edip Servet, İhsan Namık, Hoca İsmail Mahir, Mustafa Necib beylerden mürekkepti; *Muhtıra-i Rical ve Siyasiyyun* isimli eserde İttihad cemiyetini 1325 H./1905 de Talât Bey'in kurduğu ve evvelâ validesini kaydettiği ve on ikinci olarak Enver Beyin [Paşa] tahlif edildiğini Rahmi ve Hafız İsmail Hakkı beylerin cemiyetin genişlemesinde mesaileri olduğunu yazılıyor(526). *Selânik*'te cemiyete gireceklerin tahlif edildikleri yer Midhat Şükrü Bey'in evi idi. Cemiyete girecekler geceleyin rehberleriyle sokaklarda dolaştırıldıktan sonra gözü bağlı olarak Midhat Şükrü Bey'in evine getiriliyorlar, orada kendi rehberleriyle diğer iki zatın huzurunda cemiyete sadakete yemin ediyorlar, gözleri bağlı olarak yine rehberleriyle dönüyorlardı.

² 1318 H./1900 M. senesinde *Paris*'teki Osmanlı vatanseverleri kanun-ı esasînin tekrar ilânı için Abdülhamid'e bir beyanname ile müracaat etmişlerdi.

Her iki cemiyet, bir isim altında birleşerek çalışmağa karar verdiler ve bunun neticesi olarak 21 Nisan 1906 tarihinde *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti* adını aldı.

İttihad ve Terakki Cemiyeti, asıl faaliyetini ecnebi müdahalesi neticesinde ıslahat yapılmakta olan ve vasi selâhiyetle müfettiş umumilikle idare edilen³ vilâyat-ı selâse yani Selânik Manastır ve Kosova vilâyetlerinde teksif ile karakterlerine itimad edilen genç zabıt ve bazı sivil memurlar arasında gizlice yayılmağa başlayarak *Anadolu*'nun bazı vilâyet merkezlerinde ve hafıye yatağı olan *İstanbul*'da da bazı azalar bulmuştur⁴. İttihad ve Terakki Cemiyeti ilk olarak 1325 H./1907 M. de Abdülhamid'e bir beyannâme yollamak ve meşruiyetin ilânını istemek suretiyle kendisinin mevcudiyetini perde arkasından göstermişti.

İşte bu azimli faaliyet ve cemiyet tarafından zaman zaman gizlice manastırda neşredilen Neyyir-i Hakikat gazetesi bilhassa üç vilâyetteki halk efkârını Abdülhamid idaresi aleyhine tahrik etmekte idi Bu üç vilâyetteki gelişme ordu merkezi olan *Selânik*'ten uzakça bulunan *Manastır*'daki zabıtlar arasında semere verecek bir hale gelmişti.

³ Rumeli'de adliye teşkilâtı genişletilmiş, üç vilâyette ıslahat için ecnebi müdahalesi olmuş ve 1318 Teşrin-i sanî'de (1902 M.) Hüseyin Hilmi Paşa müfettiş-i umumî tayin edilmişti. Bu teşkilât daha sonra 19 Ağustos 325 (9 Ağustos 1909)'de lağ- vedilmiştir.

⁴ Hafiyelerin faaliyetleriyle bunalmış ve yılmış olan *İstanbul*'da cemiyetin genişlemesine imkn yok gibi idi; hatta bir ara teşkilât yapmak üzere gizlice *İstanbul*'a gelmiş olan Talat ve Manyas î-zâde Refik beyler bir dostlarının evinde Hüseyin Cahit Bey'le görüşmüşler ve Hüseyin Cahit Bey cemiyete taraftar olmakla beraber kaydolmamış ve *Selânik*'ten gelenlere de bir akibete uğramalarını için *İstanbul*'u terk eylemelerini tavsiye eylemişti.

Mülkiye mektebi muallimlerinden mühendis Çolak Salim Bey mektebin tatiinde mezuniyet müddetini geçirmek üzere *Selânik*'e gitmiş ve orada cemiyete girerek *İstanbul*'a dönmüştü; yine bu sırada cemiyete mensup olan Kâzım Karabekir Bey (Paşa) Manastır'da iken Harbiye mektebine muallim tayin edilerek *İstanbul*'a gelmişti. Bunlar cemiyetten talimat alarak *İstanbul*'da bir teşkilât yapmışlardı. Bunun neticesinde mülâzım Nahit Kerven (eski Kayseri milletvekili), Fatin Efendi, gazeteci Mahmud Sadık Bey, daha evvel *İstanbul*'a geldikleri zaman Talât ve Manyas î-zâde Refik beylerle tanışmış olan avukat Salim Bey, mabeyinci Ragıp Paşa'nın oğlu Abidin Bey ve Vasfi Raşid Bey cemiyete kaydedilmişlerdi.

Selânik merkez kumandanı olup pâdişah yaverlerinden bulunan kaymakam (Yarbay) Nazım Bey saraya mensup olup oradaki cemiyetin işlerine engel olacak hallerde bulunması sebebiyle cemiyet fedailerinden biri tarafından evinde katl maksadiyle vurulmuş ise de ölmemiş ve bu hadise epi telâşı mucip olduğundan bunu yapanı aratmak ve mevcudiyeti haber alınan cemiyet hakkında bir ipucu elde etmek üzere *Selânik*, *Manastır* ve *Kosova* vilâyetlerine heyetler gönderilmiştir. Üçüncü ordu müşiri İbrahim Paşa da cemiyet mensuplarını elde etmek hususundaki faaliyetini göstermek suretiyle mabeyine şifreler yolluyordu ⁵.

KOLAĞASI NİYAZİ BEYİN DAĞA ÇIKMASI

Merhum Niyazi Bey aslen *Manastır*'ın *Resne* kasabasındandı. Harbiye mektebinden çıkmıştır ⁶. Cesur, hamiyetli bir zat olup meşrutiyet ilânının arifesinde seksen sekizinci alayın *Resne*'de bulunan üçüncü taburunda kolağası (yüzbaşı ile binbaşı arasında bir rütbe) idi; o sırada tabur kumandanlığına tayin edilmiş olan binbaşının henüz vazifesi başına gelmemiş olmasından dolayı *Resne* tabur kumandanı vekâletinde bulunduğu sırada 20 Haziran 1324 (3 Temmuz 1908) cuma günü ilk hürriyet mücadelesine atılmıştır. Cemiyet *Manastır* merkezinden başka *Resne* ve *Ohri*'de epi taraftar bulmuştu.

⁵ Müşir İbrahim Paşa, *Gustivar*'daki (eski mülki teşkilâtımızda *Kosova* vilâyetinin *Pizren* sancağına bağlı *Loma* kasabasının nahiyelerindendi) Nizamiye taburuna mensup olup *Üsküp*'te tevkif edilen erkân-ı harp yüzbaşısı Hayri ve piyade mülâzimi Kemal efendilerin *Selânik*'e getirilerek hapis ve ihtilattan men edildiklerini ve bunların birer ikişer elde edilerek isticvab edileceklerini 6 Cemaziyelâhır 326/22 Haziran 324 (5 Temmuz 1908) tarihli arizesiyle mabeyin başkabetine bildirmiştir (vesika III).

⁶ Merhum Niyazi Bey 1290 H./1873 M. de *Resne*'de doğdu. *Manastır* askeri rüştiyesiyle askerî idadisinde okuduktan sonra Harbiye mektebine girip 1313 H./1896 M. de piyade mülâzimi (Teğmen) olarak çıktı. Yunan muharebesinde *Beş-pınar* harbindeki kahramanlığı sebebiyle mülâzimievvel (üst teğmen) oldu. Muharebeden sonra *Ohri* taburunda askerî debboy memuru olarak bulundu; sonra 1321 H. 1903 den itibaren avcı taburıyla Bulgar çeteleriyle çarpıştı ve rütbesi kolağalığına (kıdemli yüzbaşı) kadar çıktı. Yeni teşkil edilen İttihad ve Terakk cemiyetine girdi ve 3 Temmuz 1900 de mücadeleye atıldı. Meşrutiyet tarihinde mühim mevki işgal eden Niyazi Bey, sonradan tekaüt olarak memleketine döndü ise de düşmanlarından birisi tarafından 1912'de Şehid edildi.

Niyazi Bey, taraftarlarıyla aralarında bir şifre tedarikiyle mülâzım Osman Cevdet beyle muhabere ettikten sonra 7. ahali ve askerden mürekkep tahminen yüz kişi ile tabur deubbyonu kırıp yüz kadar mavzer, cephane ve tabur sandığındaki paraları da alarak 3 Temmuz 1908'de *Istile* istikametinde kasabadan çıkmıştır. Niyazi Bey'in ısyan ederek dağa çıkması Manastır mıntakası kumandanı Osman Hidayet Paşa tarafından haber alınması üzerine keyfiyet derhal *Selânik*'teki üçüncü ordu müşiri İbrahim Paşa'ya bildirilmiştir 8.

Niyazi Bey'le beraber ısyan bayrağını açıp dağa çıkanlar arasında *Resne* Belediye reisi Hoca Cemal, vergi kâtibi Tahsin, polis komiseri Tahir, mülâzım Yusuf Efendilerle *Resne*'deki Sırp mektebi muallimi vardı.

Bu hadisenin 5 Temmuz 1908'de üçüncü ordu müşiri İbrahim Paşa tarafından mabeyin başkâbetine şifreli telgrafla bildirilmesi üzerine 9. bunların takipleriyle cezalandırılmaları için *Metoviçe*'de (mülkî teşkilâtımızda Kosova vilâyetinin *Piriştine* sancağına bağlı kaza merkezi) bulunan onsekizinci fırka kumandanı birinci ferik (Orgeneral) Şemsi Paşa memur edilmiş ve kendi mevcudundan başka maiyyetine bir fırka redif askeri de gönderileceği bildirilmiş ve o kuvvetler gelinceye kadar Rumeli'den nereden ne miktar asker alınması îcap edeceği bilvasıta pâdişah tarafından sorulmuştur.

7 Müşir (Mareşal) İbrahim Paşa'nın şifreli telgrafı ve Niyazi Bey'in dağa çıkmak için aldığı tertibata dair 18 Haziran (1 Temmuz) tarihli muhabereci vesikası iki numara ile makalenin sonundadır.

8 20 Haziran 324 : *Resne*'de bulunan seksen sekizinci alayın üçüncü taburu kumandanı kolağası Niyaz Efendi ile belediye reis Hoca Cemal, vergi kâtibi Tahsin, polis komiseri Mahir, mülâzım Yusuf Efendilerden ve Sırp mektebi muallimi ile ahali ve bir kaç askerden mürekkep takriben yüz neferden ibaret bir cemmi gafirin tabur deppoyunu kırarak mevcut mavzer tüfeklerinden yüz kadariyle henüz anlaşılamayan miktarda cephaneyi, tabur sandığında mevcut nükudü ahz ve gasb ile *Istile* istikametine doğru savuştıkları ve beraberlerinde beş reis mekkâri götürdükleri

Manastır Mıntaka Kumandanı

Mirliva: Osman Hidayet

Üçüncü ordu müşiri İbrahim Paşa, mıntaka kumandanından Niyazi Bey'in hüviyetini sormuş, o da bir gün sonra yani 4 Temmuz 1908'de şifre ile verdiği cevapta Niyazi Beyin aslen *Resne*'li olup seksensekizinci alayın kolağası bulunduğunu ve tabura vekâlet ettiğini, ahvali hususiyesini ve kimlerle görüşüğünü bilmediğini fakat son hareketiyle iyi bir adam olmadığını gösterdiğini bildirmiştir.

9 Makalenin sonundaki iki numaralı vesikaya bakın.

Şemsi Paşa, saraydan çekilen telgrafi *Pizren* tarafında bulunduğu sırada almış ve beşyüz mevcutlu iki tabur ve *Pizren* belediye reisinin yirmi kadar muhafız kuvvetiyle hemen hareket edip trene atılarak *Selânik*'e gelmiş ve burada müşirlik dairesinde bir kaç saat kaldıktan sonra 6 Temmuz 1908'de yanındaki kuvvetleriyle trene atılarak *Manastır*'a hareket eylemiştir.

Şemsi Paşanın katli ¹⁰

Şemsi Paşa ertesi günü sabahleyin (7 Temmuz salı) *Manastır*'a gelerek burada durum hakkında soruşturma yapmağa başlamıştır. Şemsi Paşa'nın Arnavudluktaki şiddeti ve faaliyeti malûm ve meşhur olduğundan onun *Manastır*'a gelişi İttihat ve Terakki mensupları üzerinde bir korku yaratmıştı. Şemsi Paşa tahkikattan müsbet bir netice alamıyarak maiyyetindeki taburlara hemen *Resne* istikame tinde yola çıkmalarını emrettikten sonra *Pizren* Belediye reisinin muhafız kuvvetlerini yanına alarak sarayla muhabere etmek üzere *Manastır* telgrafhanesine girmiştir.

Şemsi Paşa sarayla görüşmesinde iki taburla *Manastır*'a geldiğini cemiyet'i fesadiyeye dair bir ipucu elde edemediğini ve fakat tahkikat yapmak için *İstip* (Üsküp sancağının kazalarından) cihetine gönderilmiş olan erkânı harp binbaşı Enver Bey'in (meşhur Enver Paşa) kıyafetini tebdil ederek asilere iltihak etmiş olduğunu ve *Yakova* taburunun kendisine iltihak eylemesi için emir verdiğini ve *Manastır*'daki askerî inzibatın bozuk olduğunu arzylemiştir ¹¹.

¹⁰ Şemsi Paşa, 1262 H./1846 M. de Kosova vilâyetinin *İpek* sancağına bağlı *Tergovişte* kasabasının *Bişeva* köyünde doğmuştur; neferlikle asker ocağından yani alaydan yetişmiş, mülâzım olmuş derece derece terfi ederek 1897 Osmanlı-Yunan harbinde miralay (albay) olmuş, Arnavutlukta ve *Kosova*'da muhtelif hizmetlerde kullanılarak muvaffakiyet gösterip birinci ferikliğe (Orgeneral) kadar yükselmiş ve İkinci Abdülhamidin büyük itimadını kazanmıştır. Son memuriyeti 1901 eylülünde tayin edilmiş olduğu nizamiye onsekizinci fırka kumandanlığı olup merkezi *Metroviçe* idi.

¹¹ 24 Haziran 324 mabeyine şifre,

Bu sabah refakat-ı âcizîde iki tabur bulunduğu halde *Manastır*'a muvasalat edilmiş ve altmış dokuzuncu alayın *Yakova*'dan hareket ettirilen dördüncü taburu dahi maiyyet-i çakeride bulunan kuvvete iltihak etmek üzere şimendüfere irkâb ve buraya müteveccihen hareket etmiş olduğu gibi bura inzibat-ı askeriyesinin pek dun bir halde olduğu nazar-ı teessüfle müşahede edilmiştir. Cemiyetin nerede bulunduğuna

Şemsi Paşa, sarayla muhaberesinden sonra telgrafhaneden çıktı; kendisi menzul olduğundan ¹² bir ayağını sürükleyerek etrafındaki muhafızların arasından arabaya binmek üzere iken İttihad ve Terakki cemiyetine mensup genç zabitlerden mülâzım Atıf Efendi'nin (Çanakkale milletvekili merhum Atıf Kamçıl) atmış olduğu üç el kurşundan birisi Paşanın sol omuzuna isabet ederek şiryanlarını kesmiştir.

Şemsi Paşa'nın böyle ânî olarak vurulması etrafa şaşkınlık verdiğiinden bu halden istifade eden Atıf Bey kaçmağa vakit bulmuş ve arkasından atılan kurşunlardan birisi ile bacağından yaralanmış ise de elde edilemiyerek evvelâ en yakın olan Mahmud Bey'in (merhum Siirt Mebusu) evine sığınmış ve oradan kadın kıyafetiyle bir arabaya bindirilerek *Resne*'ye kaçırılmıştır.

Şemsi Paşa vurulduktan sonra telgrafhane merdivenlerini çıkararak oradaki sandıklardan birisinin üstüne oturup başını evvelce maiyyetinde çavuşluk ederek sonra mülâzım olan Hasan Ağa'nın göğsüne dayayıp bir çeyrek saat sonra da vefat etmiştir. Şemsi Paşa'nın cenazesi askerî merasimle kaldırılarak Rufai tekkesi kabristanına gömülmüştür (7 Cemaziyelâhır 1326/7 Temmuz 1908) Şemsi Paşa'nın katli *Manastır* valisi Hıfzı Paşa tarafından şifreli telgrafla Dahiliye nezaretine bildirilmiştir ¹³.

dair hiç bir kimsenin malûmatı olmayıp yalnız icra edilen tahkikat-ı hafiyeden beray-ı tahkikat *İştîp* cihetine gönderilen erkân-ı harp binbaşlarından Enver Bey'in orada tebdil-i kıyafet ederek cemiyet-i fesadiyeye iltihak etmek üzere hareket etmiş bulunduğu anlaşılmağla beray-ı malûmat maruzdur ferman

Manastırda Onsekizinci Nizamiye
Fırkası Kumandanı Birinci Ferik

Şemsi

¹² Şemsi Paşa, İlbasan mutasarrıfı ile *Peklin* kaymakamı aleyhine çıkan bir ısyanı tahkik etmek üzere *Seniçe*'den *İlbasan*'a giderken kendisine nüzül isabet etmişti.

¹³ Mabeyin başkâtibi Tahsin Paşa'nın hatıratı s. 268. Bu hususta *Manastır* valisinin Dahiliye nezaretine çektiği telgraf sûreti:

Dahiliye Nezaretine

Bugün buraya gelmiş olan Şemsi Paşa. *Resne*'ye gitmek üzere hazırlanarak arabaya rakip olmak üzere telgrafhaneden çıktığı esnada endaht olunan bir silâhtan mecruh olarak bir çeyrek sonra müteessiren vefat eylediği ve güzergâhında maiyyeti askerleri ve sair zabitan bulunduğu halde mütecasir teşhis ve derdest olunmadığı maruzdur. 24 Haziran, Sene 324

Manastır valisi
Hıfzı

Şemsi Paşa'nın katli meşrutiyete doğru atılmış bir adımdı; fakat bu hadise henüz istibdadı yıkacak bir hal olmamakla beraber Abdülhamid'e vurulan ve onu en güvendiği adamından mahrum bırakan bir darbe ve Niyazi Beyi takipten kurtaran ve nihayet cemiyete geniş nefes aldırın mühim bir vaka idi.

Şemsi Paşa'nın katlini müteakip Niyazi Bey isyanını bastırmağa, müşir Tatar Osman Paşa memur edilerek *Manastır*'a geldiği gibi aynı zamanda *İzmir*'den *Selânik*'e asker sevkine başlanmıştı. Bu sırada İttihad ve Terakki cemiyeti boş durmayarak el altından teşkilâtını kuvvetlendiriyor ve Şemsi Paşa vak'asından sonra cemiyete girenler çoğalıyordu.

Cemiyet, Anadolu'dan gelecek kuvvetlerin Niyazi Bey üzerine gitmesini önlemek üzere bir nüfus kâğıdı tedarik ederek merkez-i umumî azasından Doktor Nazım Bey'i *İzmir*'e yolladı; Nazım Bey, *Selânik*'e gönderilecek kuvvetlerin zabitleriyle görüşerek onları cemiyet hesabına ele alacaktı. Nazım Bey *İzmir*'de bir tütüncü dükkânı açarak alış verişe başlamıştı. O esnada *Paris*'te iken tanımış olduğu cemiyet mensuplarından Halil Bey (merhum Halil Menteş) ile görüştü ve ondan fedakâr iki genç arkadaş istedi; Halil Bey böyle bir arkadaşı olmadığını söyleyerek onu erkânı harp kaymakamı Selâhattin ve Bursalı Tahir Bey'lerle görüş-türdü¹⁴. Nazım Bey elinde tütün çantasıyla ve tütün satmak vesilesiyle *İzmir*'den *Selânik*'e sevkedilecek olan redif taburları zabitleriyle görüştü; onlara bütün telâkatiyle vatan müdafaası için çalışan arkadaşlarının üzerine kurşun atmamalarını telkin etti; bu, derhal tesirini gösterdi. Filhakika Selahaddin Bey, kuvve-i takibiye kumandanı olarak *Selânik*'e geldi ve *Manastır*'a hareket etmek üzere trene bineceği sırada muntaka kumandanı refakatine memur erkânı harp binbaşısı Hasan Bey'le beraber kaçtılar¹⁵. Nazım Bey'in faaliyeti iyi netice vermiş ve *Manastır*'a giden redif efradı arasında da tesirini göstermişti.

Şemsi Paşa'nın öldürülmesinden dolayı fevkalâde telâşa düşen Abdülhamid, zabıt ve askerlere nasihat etmek üzere Müşir

¹⁴ Merhum Halil Menteş'in Cumhuriyet gazetesinde neşrettiği hatıraları (15 Ekim 1946) Numara 3.

¹⁵ Dört numara ile vesiklar arasında bulunan serasker Rıza Paşa'nın 24 Haziran 324 tarihli mufassal arizasına bakın.

Şükrü ve birinci ferik Rahmi Paşaların riyasetlerinde olarak *Selânik*, *Manastır* ve *Kosova* taraflarına bir heyet gönderdi ise de bunların nasihatlerini dinleyen olmamış ve bilâkis cemiyet mensuplarının kuvvetlendiği görülmüştür.

Tatar Osman Paşa, *Manastır*'a gelince, aldığı talimat üzerine şiddet göstermedi; yumuşak davranmak suretiyle bir taraftan af ilân etmek suretiyle cemiyeti dağıtmak tarafını tuttuğu gibi diğer taraftan da *Manastır*'a gelmiş olan Anadolu kuvvetlerini *Ohri* tarafına sevk etmek istedi; fakat bu tarzda hareketi cemiyetin gözünden kaçmıyordu. Şemsi Paşa'nın katlinden cesaret alan İttihat ve Terakki fedailerinden bazıları Osman Paşa'nın da öldürülmesini ileri sürdülerse de cemiyet erkânı bunu yapmayarak aşağıda görülen sebeplerden dolayı Osman Paşa'nın dağa kaldırılmasına karar verdi ve bunu *Ohri* şubesine bildirdi.

İzmir'den gönderilen kuvvetlerden beş taburu *Manastır*'a kadar gelmiş olup diğerleri de *Selânik*'te bulunuyorlardı. Osman Paşa *Manastır*'a gelen kuvvetlerin *Ohri*'ye sevkini emretmişti; fakat bunlar yorgunluklarını ileri sürerek bir gün istirahat etmek istemişlerdi; Osman Paşa bu durumu saraya bildirip bu taburlardan *İzmir* ve *Tire* taburlarını gizlice ele aldığını ve ikinci zamanı yola çıkarılacağını da arz eylemişti.

Osman Paşa'nın bu teşebbüsü boşa çıktı; asker katiyyen bir adım ileri gitmeyeceklerini ve tazyik edilirlerse çıkacak vahim neticeden dolayı mesuliyet kabul etmeyeceklerini ve *Tire* redif taburu binbaşısı da askerin kilimsiz ve yağmurluksuz oldukları için hastalanarak hareket edemeyeceklerini beyan eylediklerini bilvasıta Osman Paşa'ya arzetti; bu suretle diğer taburların da aynı suretle girmek istemeyecekleri anlaşıldığından Osman Paşa, *Selânik*'teki taburların şimdilik *Selânik*'te veyahut münasip mahallerde tutulmaları için üçüncü ordu müşirliğine emir verilmesini 23 Temmuz 1908 tarihli şifre ile mabeyin baş kitabetine bildirdi ¹⁶.

SADR-I ÂZAM AVLONYALI FERİD PAŞANIN AZLI

Kolağası Niyazi Bey'in dağa çıkması, Şemsi Paşa'nın katli, Anadolu'dan Rumeli'ye kuvvet sevkî, Avlonyalı Ferid Paşa'nın

¹⁶ Müşir Osman Paşa'nın Mâbeyne çekmiş olduğu 3178 numaralı şifreli telgraf sureti sekiz numara ile vesikalar arasındadır.

sadaretine tesadüf etmişti; vaziyetin gittikçe ehemmiyet kesbetmesi üzerine Abdülhamid, Ferid Paşa'yı azlederek her zaman kendisinden istimdad ettiği Said Paşa'yı sadr-ı âzam yapmıştır (23 Cemaziyelâhır 1326 / 23 Temmuz 1908). Bu yeni kabineye hakkında türlü tazyikler yapılan esbak Sadr-ı âzam Kâmil Paşa da meclis-i vükelaya emur yani sandalyasız nazır olarak alındı. Bu kabinede yalnız Rıza Paşa değişmiş olup onun yerine erkân-ı harbiye-i umumiye reisi Ömer Rüşdü Paşa alınmış ve bir de mütaleasından istifade edilmek üzere Kâmil Paşa meclis-i vükelâya memur olmuştu. Tatar Osman Paşa tarafından mâbeyine çekilmiş olan telgraf erkân-ı harbiye-i umumiye reisliğine tayin edilmiş olan Şakir Paşa da bulunduğu halde sarayda Sadr-ı âzam Said Paşa'nın riyasetinde toplanmış olan meclis-i vükelada görüşülerek takipten sarfınazarla *Rumeli*'ye sevkedilen *Anadolu* kuvvetlerinin terhislerine karar verilerek keyfiyet 24 Temmuz 1908 tarihli arize ile pâdişaha bildirilmiştir¹⁸.

¹⁷ Said Paşa kabinesi azaları aşağıdaki zevattan müteşekkildi:

Sadr-ı âzam: Said Paşa, Şeyhülislâm: Mehmed Cemâlüddin Efendi, Adliye nazırı: Abdurrahman Paşa, Meclis-i vükelaya memur: Esbak sadr-ı âzam Kâmil Paşa, Serasker unvanı değiştirilerek Harbiye nazırı: Ömer Rüşdü Paşa, Şûray-ı devlet reisi: Hasan Fehmi Paşa, Hariciye nazırı: Tevfik Paşa, Dahiliye nazırı: Memduh Paşa, Tophane müşiri: Zeki Paşa, Maliye nazırı: Ziya Paşa, Ticaret ve Nafia nazırı: Zihn Paşa, Maarif nazırı: Haşim Paşa.

¹⁸ Meclisi vükelanın bu husustaki kararı süreti:

Üçüncü ordu-yı hümayuna Anadolu cihetinden müretteb redif taburlarının bir takımı *Selânik*'e vasil olmuş ve bir takımı dahi henüz yolda bulunmuş olduğundan ve şimdiki hale göre bunlara lüzum ve ihtiyaç kalmadığından ordu-yı hümayuna vasil olanların memleketlerinde iş ve güçleriyle meşgul olmak üzere Selânikce yevmiye ve katık bahaları ve çıkacakları *İzmir* iskelesinde de birer maaş verilerek heman memleketlerine iadeleri tezekkür ve tensip kılınmış olmağla karin-i tasvib-i âli buyrulduğu halde ifây-ı muktezasının harbiye ve maliye nezaretleriyle Rumeli vilâyât-ı selâse-i şahane müfettiş-i umumîliğine havale olunacağı muhât-ı ilm-i âli buyrulduktan ve katıbe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyyülemir efendimizindir. 24 Cemaziyelâhır, Sene 326

<i>Sadr-ı âzam</i>	<i>Adliye nazırı</i>	<i>Meclis-i vükelaya memur</i>
Mehmed Seyid bin Namık	Esseyid Abdurrahman Nureddin	Mehmed Kâmil bin Salih
<i>Harbiye nazırı</i>	<i>Şûray-ı devlet reisi</i>	<i>Hariciye nazırı</i>
Ömer Rüşdü bin Mehmed	Hasan Fehmi	Ahmed Tevfik bin İsmail Hakkı
<i>Tophane-i âmire müşiri</i>	<i>Maliye nazırı</i>	<i>Dahiliye nazırı</i>
Mustafa Zeki bin Ali	Esseyid Mehmed Ziya	Mehmed Memduh
<i>Maarif nazırı</i>	<i>Erkânı harbiye-i umumiye reisi</i>	<i>Ticaret ve Nafia nazırı</i>
Tahir Mustafa Haşim	Mehmed Şakir bin Numan	Esseyid Mustafa Zihn

Eyyüb Sabri beyin dağa çıkması

Manastır ve *Ohri* taraflarında ateş bacayı sarmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetini iyice arttırmıştı. Niyazi Bey üzerine Rumeli'deki bazı redif askerlerinin sevk edilmesi emredildiğinden *Ohri*'deki redif alayı silâh altına alınmış ve *Anadolu*'dan celbedilen redif kuvvetleri de *Selânik*'e gelerek bunlardan altı taburu *Manastır*'a sevk edilmişti. *Manastır*'a gelmiş olan taburlar İttihat ve Terakki cemiyetinin aldığı tedbirlerle Niyazi Bey üzerine hareket etmek istemediklerinden toplanmış olan rediflerin terhisleri emredilmiş ve bu arada *Ohri* redif alayı da terhis edilmek emrini almış ve silâhları depoya koyacağını mensup olduğu makama bildirmiş ise de cemiyetten aldığı emir üzerine bu pek müsait fırsatı kaçırmak istemeyen ve cemiyete mensup olan *Ohri*'deki sınıf-ı sâni redif alayı kumandan vekili Eyyüb Sabri Bey (Erzurum eski milletvekili merhum Eyyüb Sabri Akgül) asker ve ahaliden teşkil eylediği *Ohri* millî alayı birinci tabur kumandanlığını ele alarak 7 Temmuz 324 (20 Temmuz 1908) de depoyu açtırıp dokuz yüz mavzerle doksan beş sandık cephaneyi maiyeti kuvvetlerine dağıttıktan sonra *Ohri* kumandanı miralay Hâmid Hamdi ve *Ohri* kaymakamı Süleyman Kâni Beylere bir tezkere yazıp, gönderdiği tahriratın mahallerine çekilmesine ve aksi takdirde hayatlarının tehlikede olduğunu bildirmiştir ¹⁹.

Hâmid ve Kâni Beyler ²⁰ Eyyüb Sabri Bey'den aldıkları tahriratları 8 Temmuz 324 (21 Temmuz 1908) de üçüncü ordu müşiri İbrahim Paşa'ya bildirdikleri gibi ²¹ İbrahim Paşa da bunları şifre ile mabeyine arzylemiş ²² harbiye nezaretine gön-

¹⁹ Eyyub Sabri Bey'in Hâmid Hamdi ve Süleyman Kâni Beylere gönderdiği 7 Temmuz tarihi tahrirat süreti dokuz numara ile makalenin sonundaki vesikalar arasındadır.

²⁰ Hâmid ve Kâni Beyler İttihad ve Terakki cemiyetine kayıtlı olmakla beraber hiç bir şeyden haberleri yokmuş gibi hareket etmişlerdir. Kâni Bey, *Lan-gaza* kazası malmüdürlüğünde bulunmuş olan Mısırlı oğlu Aziz Efendi'nin oğlu olup 1288 H./1871 M. de *Selânik*'te doğmuştur. Daridere kazası kaymakamı iken becayış suretiyle 29 Ağustos 1906'da *Ohri* kaymakamlığına getirilmiştir. Sonradan mutasarrıf, vali olmuştur. Tarihi eserleri vardır (Sicilli memurin-i dahiliye, numara 76 s. 286).

²¹ Eyyub Sabri Bey'in, Hâmid ve Kâni beyler vasıtasıyla müşire çektiği şifreli telgraf sureti vesikalar arasında dokuz numara ile kaydedilmiştir.

²² Dokuz numaralı vesika.

derilen bir şifreli telgraf da halledilerek mündericatı mabeyin baş kâtipliğine bildirilmiştir ²³.

Üçüncü ordu müşiri İbrahim Paşa, *Manastır* fevkalâde kumandanı Tatar Osman Paşa'dan gelerek mabeyine arz eylediği 8 Temmuz (21 Temmuz 1908) tarihli şifreli telgrafta vaziyet daha açık olarak beyan edildiğinden bunun suretini aynen aşağıya yazıyorum:

“*Ohri* ahalisinden bir cem-i gafır ile dün gece (alaturka) saat yarımında Balkana çıktıkları arzolanun kolağası Eyyüb'ün refakatinde mülâzım Mazhar ve İbrahim ve eczacı Sadık ve bazı Bulgar askeri ve jandarma dahi bulunduğu ve cümlesinin müsellahan *Galçıça* dağlarına doğru gittikleri ve *Usturuga* müdürlüğünden *Ohri*

²³ Harbiye nazırı Ömer Rüştü Paşa'ya çekilerek onun tarafından muhteviyatı Mâbeyne arzedilen tahrirat sûreti aynen şöyledir:

Ohri ikinci sınıf redif alayı kumandan vekili Eyyub Sabri Efendi'nin bir kaç zabıt ve miktar-ı hakikisi malûm olmayan ahalden pek çok kesen ile beraber firar etmiş ve meçhulüahval bir köylü tarafından nöbetçiye teslim edilip kendilerine tevdi edilmiş olan varakada merkurum Eyyub Sabri'nin maiyyetinde dokuz yüz kişi bulunduğu ve *Ohri* redif taburuna ait dokuz yüz mavzer ile doksan beş sandık cephaneyi maiyyetinde bulunanlara tevzi eylemiş olduğu ve merkurum Eyyub Sabri tarafından gönderilen salifülarz varaka-i denaetkârânenin aynen mündericatını mutazammın *Ohri* mevki kumandanlığıyla kaza kaymakamlığından keşide olunan telgrafnameyi (dokuz numaralı vesikaya bakın) tezyilen üçüncü ordu-yı hümâyun müşiriyet-i celilesinden bu kere vürud eden telgrafnâme ile (yine dokuz numaralı vesikalarda) merkurum Eyyub Sabri'nin refakatinde mülâzım Mazhar ve İbrahim ve eczacı Sadık efendilerle bazı bulgar askeri ve jandarma dahi bulunduğu ve cümlesinin *Galçıça* dağlarına doğru gittiklerini ve mülâzım Abdi ve Murtaza ve Cemal efendilerin dahi merkuma iltihak eylediği ve merkurum Eyyub Sabri'nin aldığı kendi taburu ile esleha ve cephanesinden maada diğer taburlar mâlinden dahi yüz adet mavzer ile otuz sandık mavzer cephanesi ve emval sandığından yüz iki adet liray-ı osmanî aldığını mutazammın müşiriyet-i müşarünileyhadan yekdiğerini müteakiben vürud eden dört kıt'a telgrafnamenin suret-i müstahrecesi leffen arz ve takdim kılındı.

Merkurum Eyyub Sabri'nin ve hempasının bir gûna hareket-i gayr-i marziye-i denaetkârânesine meydan bulmaksızın behemehal derdest ve tevkif edilmeleri ve bu misillü erbâb-ı mel'ânetin menviyyat-ı redaetkârânelerinin zerre kadar imkân-ı İka (ايقاع) bulmamaları için ordu-yı hümâyunca İcap eden tedabirin âcilen ittihaz ve icrası ve netayicinden buraya malûmat-ı seria itası için telgrafname-i âcizânemle cevaben müşiriyet-i müşarünileyhaya tebligat İfa kılınmış olduğunun arzına ibtidar kılındı. Olbabda emr ü ferman hazret-i menlehülemdir. 23 Cemaziyelâhır 1326 ve 9 Temmuz sene 1324

Harbiye nazırı
Ömer Rüştü

kaymakamlığına ahiren çekilen telgrafnâmede *Usturuga* köylerinden üçyüzü mütecaviz müsellağ eşhasın kolağası Eyyüb kuvvetlerine iltihak etmek üzere kafil kafil Ohri cihetine hareket ettikleri iş'ar olunduğu Manastır ciheti fevkalâde kumandanının telgrafnamesi üzerinde maruzdur.”

Daha sonra Eyyüb Sabri Bey kuvvetlerine *Manastır*'da bulunan rediflerle *Metroviçe*'den gelen nizamiye taburlarından bazı zabitlerin de iltihak ettikleri Manastır valisi Hıfzı Paşa tarafından Bab-ı âliye arzedilmiştir ²⁴. Yine aynı tarihle müfettiş-i umumî Hüseyin Hilmi Paşa da keyfiyeti bildirmiştir.

YAVERAN-İ HAZRET-İ ŞEHRİYARÎDEN MANASTIR FEVKALÂDE KUMANDANI MÜŞİR TATAR OSMAN PAŞANIN TEVKİFİ

Şemsi Paşa'nın öldürülmesinden sonra fevkalâde kumandan olarak *Manastır*'a gönderilmiş olan Müşir Tatar Osman Paşa'nın cemiyet aleyhine sinsice hareketi sebebiyle tevkifi tekarrür ederek bu hususta *Ohri* teşkilâtına emir verildiğini yukarıda görmüştük. Osman Paşa'nın *Manastır*'dan kaldırılması millî alayın birinci *Ohri* taburu kumandanı kolağası Eyyüb Sabri ve aynı alayın ikinci Resne taburu kumandanı Niyazi beylere havale edilmişti.

Bunun üzerine her iki tabur gizlice tertibat alıp hazırlandıktan sonra *Manastır* üzerine hareket etti ve gece saat alaturka altı buçukta

²⁴ Bâb-ı âli

Daire-i sadaret-i uzma

Şifre kalemi

Manastır vilâyetinden gelen şifreli telgrafnâme

8 Temmuz 324 tarihli telgrafname-i çakeranemle arzolunan firarilerden maada redif zabitanından mülazım-ı evvel ve mülazım Sâni Murtaza ve Abdi ve *Metroviçe*'den gelen nizamiye taburı zabitanından mülazım Cemil ve Dirce nahiyesi müdürü Mehmed Niyazi Efendilerin dahi firar eyledikleri ve firarı kolağası Eyyüb Efendinin kendi taburuna ait esleha ve cephaneden maada yüz yirmi beşinci alayın üçüncü taburuna âid yüz mavzer ile yirmi sandık mavzer cephanesi ve yüz yirmi altıncı alayın üçüncü taburuna âid on sandık mavzer cephanesiyle yirmi beş çuval peksimedi ve *Ohri* redif taburu inşaat sandığında mevcut yüz on iki lirayı dahi ahz eylemiş, mülazım Cemil efendinin de bir mekkari hayvanını beraberinde götürdüğü icra olunan tahkikattan anlaşıldığı *Ohri* kaymakamlığından alınan telgrafnâmede bildirildiği ma'ruzdur ferman.

9 Temmuz 324

Vali Hıfzı

Vali Hıfzı Paşa cemiyete girmemekle beraber cemiyet erkânına müzahirdi.

iki bin kişilik bir kuvvetle şehre girildi. Telgraf telleri kesildikten sonra Osman Paşa ile diğer bazı askerî ümeranın ikametgâhları abluka edildi.

Müşir Tatar Osman Paşa'nın tevkifi hadisesini bana ağabey diye çok hürmet ettiğim mütevazî bir insan-ı kâmil olan rahmetli Eyyüp Sabri Akgöl şöyle anlattı ²⁵.

"9 Temmuzda (22 Temmuz 1908) *Ohri*'de teşkil edilen iki bin beş yüz kişilik bir alayla (millî alay) Tatar Osman Paşa'yı kaldırmağa memur edilmiştim; kolağası Niyazi bey de beraberdi; gece alaturka saat on birde alay, emniyet tertibatı alarak *Manastır*'daki kışlalar civarında Osman Paşa'nın ikametgâhına geldik. Evvelâ nöbetçilerin silâhları alındı ve sonra Osman Paşa'nın yaveri ve zabitleri uyandırıldı; muhabereyi men için telgraf telleri kesilmişti; hemen Osman Paşa uyandırıldı. *Manastır* heyet-i merkeziyesinden Osman Paşa'ya hitaben gönderilen tahriratı bizzat ben, Osman Paşa'ya verdim. Paşa okudu ve soğukkanlılığını muhafaza etti. Ne yapacaksınız diye sordu. Ben de misafir edileceğini söyledim; hazırlandı, arabaya bindirilip Niyazi Bey'le maiyyetindeki müfrezelerden birisiyle *Resne*'ye sevk edildi." Osman Paşa'nın tevkifini müteakib keyfiyet Eyyüp Sabri Bey tarafından pâdişaha arz edildi ²⁶.

Ertesi günü yani 10 Temmuzda Millî *Ohri* alayı *Manastır* askerî kuvvetleriyle halk tarafından karşılandı ve yirmi bir pare top ile meşrutiyetin ilân edilmesi İttihad ve Terakki *Manastır* şubesi tarafından bildirilmesi üzerine keyfiyet *Manastır* mevki kumandanı Mirliwa Cemal Paşa tarafından üçüncü ordu müşirliğine ve oradan da

²⁵ Eyyub Sabri Akgöl 16 Ağustos 1950 akşamı vefat ederek ertesi günü merasimle kaldırılan cenazesi *Hürriyet-i Ebediye tepesi*'ne kendisi gibi Meşrutiyet fedailerinin yanına defnedilmiştir.

²⁶ Eyyub Sabri Bey'in pâdişaha çektiği telgraf süreti:

Huzur-ı hazret-i Pâdişah-ı âzaîmye

Cemiyetin millî alayının çakerleri kumandasında birinci *Ohri* taburiyle mezkûr alayın kolağası Niyazi Efendi kumandasında ikinci *Resne* taburu fevkalâde kumandanı Müşir Osman Paşa hazretlerini misafiretine kabul etti. Paşa hazretlerinin bu gece saat yediyi çeyrek geçe ikametine tahsis olunan mahalle müteveccihen hareket ettiğinin beray-ı malûmat arzına ictisar kılındı ferman.

Ohri birinci taburu kumandanı

Kolağası Eyyub Sabri

Osman Paşa *Resne*'de eşraftan Rıza Bey'in hanesine misafir edilmiştir.

Mâbeyin başkâtipliği ile Harbiye nezaretine arzedildi. Bu telgraf sureti aynen şöyledir:

Mâbeyin-i hümayun başkitabet-i celilesine ve
harbiye nezareti celilesine

Şimdi Manastır'dan alınan telgrafnâme sûreti berveçh-i zir arz ve takdim kılındı. 10 Temmuz 324

Üçüncü Orduy-ı hümayun
müşiri İbrahim

SÛRET

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır merkezi mühriyle mah-tum olarak alınan muhtırada bugün (alaturka) saat üçte Ohri milli alayının birinci taburu kıslalar pişgâhına geleceğinden merkezde ârâmsaz taburlardan birer bölükle mızıka ve suvari alayı sancağının bir binbaşı kumandasında olarak merasım-i istikbaliyeyi îfa eylemek üzere hanlar önüne sevk ve izamlarıyla sunuf-ı selaseye mensup kıtaat-ı sairenin dahi Talimhane önünde yoklama-nizamı ahz-ı mevki-i ihtiram eylemeleri ve sürûra delâlet eden yalnız yirmi bir pare top endahtıyla îlân-ı şadmâni edilmesi hususlarının icrası iş'ar kılınmış ve işbu muhtıranın bir sureti Manastır mintakası kumandanlığıyla Kırmızı ve Beyaz kıslalar kumandanlarına iş'ar olunmuş olduğu maruzdur.

*Merkez Kumandanı: Mirliva
Cemal*

Müşir Osman Paşa'nın kaldırılması müfettiş-i umumî Hüseyin Hilmi, üçüncü ordu müşiri İbrahim ve Manastır valisi Hıfzı Paşalar tarafından mâbeyine, sadarete, harbiye nezaretine, dahiliye nezaretine 10 Temmuz tarihli şifrelerle ve fevkalâde müstacel olarak bildirilmiştir.

10 Temmuz gündüz (alaturka saat) üçbuçukta üçüncü ordu müşirliğinden mâbeyine ve harbiye nezaretine çekilen şifre sureti:

Mâbeyin-i hümayun başkitabet-i celilesine ve harbiye
nezaret-i celilesine

Manastır kumandanlığından şimdi mevrud telgrafnâme sureti berveçh-i zir maruzdurferman

Üçüncü Orduy-ı Hümayun
müşiri İbrahim

SÜRET

Manastır ciheti fevkalâde kumandanı yaverân-ı hazret-i şehriyariden Müşir Osman Fevzî Paşa hazretlerinin görülen lüzum üzerine mahalli meçhulde misafir edilmek üzere bu gece saat yedide ikametgâhî devletlerinden alındığı ve esbab-ı huzur ve istirahat-i asafânelerinin muvafik surette istikmal edilmiş bulunduğu Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır merkezi mührüyle mahtum olarak alınan bir muhtırada beyan olduğu maruzdur.

*Merkez Kumandanı Mirliva
Cemal*

Yine aynı mealde Harbiye nezaretine de bir şifreli telgraf çekilmiştir.

Hüseyin Hilmi Paşa tarafından Osman Paşa'nın tevki-fine dair alınan daha mufassal şifrede aynen şöyle deniliyor.:

*Yıldız saray-ı hümayun
Baş kitabet dairesi*

Gayetülgaye müstaceldir.

Firarı kolağaları Eyyüb ve Niyazı refakatlerinde iki bin kişilik bir cemiyet-i müsellaha bulunduğu halde dün gece saat altı buçuktan sonra Manastır'a duhul ve fevkalâde kumandan Müşir Osman Paşa hazretleriyle bazı ümeranın ikametgâhlarını muhasara ettikten sonra Müşir-i müşarünlehyi alıp birlikte götürdükleri ve Manastır'da bulunan kuvay-ı askeriye'nin tamamen ve ahalden üç bin beşyüz kişi'nin kendilerine iltihak eylediği vilâyetten ve cihet-i askeriyeden şimdi alınan mâlûmattan müsteban olduğu ve bazı işârât-ı resmîye ile istihbarât-ı mahsusaya nazaran cemiyetin merakiz ve devair-i hükümeti işgal ile zimam-ı idareye vaz-ıyed ve muhalefet edecekleri itlaf eylemeğe karar verdiği vuku bulacak ahvale ve teşebbüsata karşı tedabir-i mania ittihazı buraca müstehil olup çünkü kuvay-ı askeriye'nin bi-cemaihim erbab-ı cemiyetle müttehiden hareket ettiklerine artık hiç bir suretle şüphe kalmamış olduğu maruzdur ferman.

10 Temmuz sene 1324

Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi

Hüseyin Hilmi Paşa aynı telgrafi sadarete de çekmiştir. ²⁷.

²⁷ Manastır valisinin mâbeyine, sadarete ve dahiliye nezaretine çektiği şifreler:

Bu gece saat altı buçukta kolağası Eyyub ve Niyazi efendilerin kumandasında olarak ahali ve efrad-ı asakir-i şâhaneden mürekkep iki bin kişilik bir kuvve-i müselleha Manastır şehrine gelip müşir Osman Paşa hazretleriyle diğer bazı üme-

MANASTIRDA MEŞRUTİYETİN İLÂNI

Eyyüb Sabri ve Niyazi beylerin *Manastır*'a girip Müşir Osman Paşa'yı *Resne*'ye gönderdiklerinin ertesi günü İttihat ve Terakki cemiyeti bütün işlere el koyarak²⁸ *Manastır*'ın asker, sivil, ulema ve papaslar, mektepler hülasa mevcut islâm hıristiyan halkı ile meşrutiyeti ilân eylemiştir. Bu hususta saat dokuzu on geçe (gayet mühim ve müstaceldir) işaretiyle mali 10 Temmuz tarihiyle (23 Temmuz 1908) *Manastır*'dan Harbiye nezaretine çekilen telgraf sûreti aynen şöyledir:

Der-i aliyyede Harbiye Nezaret-i Celilesine

Manastır'da bulunan bilûmum piyade ve topçu ve suvari ve sunuf-ı saire-i askeriye kıtaatiyle Ohri ve Resne'den gelen taburlar ve İzmir redif livasını teşkil eden yedi tabur asker (bunlar Niyazi Bey isyanını bastırmak üzere Manastır'a gönderilmişlerse de gitmemişlerdi) ve mektebi harbiye ve idadi-i şahane talebesi ve jandarma ve polis ve gerek merkez-i vilâyet ve gerekse mülhakat ahalisinden islâm, Bulgar, Rum, Yahudi ve Ulah olarak yüzbinlerce tebaa-i Osmaniyeden ve vali-i vilâyet ve ferikan ve kumandan paşalarla bilumum erkân ve ümera ve zabitan ve memurin-i askeriye ve mülkiye ve ulema meşayih ve müteberan-ı memleket ve rahibin elhasıl havas ve avam kibar ve sıgar bilcümle efraddan mürekkep bir cemm-i gafir bugün saat dörtte kışla-i hümayunlar meydan-ı kebirinde içtima ederek ve sokaklar dolaşılarak ve hürriyet sancaklarıyla alay ve taburların sancakları çekilerek ve mil-i muhtelif eimme ve mektepler talebeleri tarafından hürriyet, adalet ve müsavat hakkında nutuklar îrad ve dualar tilavet olunarak Osmanlı İttihad ve Terakki ce-

ranın ikametgâhlarını abluka etmiş ve sekiz yüz kişiden ibaret bir kuvvet ile müşir-i müşarünileyhi alıp götürmüş oldukları ve *Manastır*'daki kuvây-ı askeriye'nin kâffesi ile ahaliden üçbin beşyüz kişinin iltihak eyledikleri maruzdur ferman 10 Temmuz 324

Manastır valisi

Hıfzı

²⁸ Saat dördü geçe Osmanlı İttihad ve Terakki cemiyetinin, *Manastır* mın-takası kumandan vekili Mirliva Taki Paşa'ya gönderip onun da harbiye nezareti ile üçüncü ordu müşirine bildirmiş olduğu muhtura sûreti:

Osmanlı İttihad ve Terakki cemiyetinin bugün ilân-ı hürriyet eylemesi mu-karrer olup devair-i resmîyenin kemâkân teşmîyet-i umura bezl-i ikdam eylemesi ve her bir memurun kendi memuriyeti başında devam-ı istihdamı dahi muktazi bulunduğundan zat-i kumandanîlerinin dahi berveçh-i sabık tedvir-i umur-ı memureye ihtimam ve cemiyetin âmir-i mücbir sıfat ve kudretini hâiz bulunması derkâr olmasına mebnî iktizay-ı halin ona göre ifasına müsaade buyurulması istirhamını natik muhtıradır.

10 Temmuz 324

Atebe-i felek-mertebe-i Cenáb-ı Pádişahiye

İrâdât-ı seniyye-i müstekerreleriyle tebaa ve zir destanlarına bahş ve ihsan buyurulan kanun-ı esasının tatbikat-i fi'liyesine müsaade ve icáb-ı halin irade buyurulması suretiyle sadakat ve ubudiyetimizin halelden vikayesini istirham ve pazar gününe kadar meclis-i mebusan küşadına dair fermân-ı hümayun sâdir olmazsa Manastır vilâyeti dahilinde elyevm bulunan memurin-i mülkiyye erkân ve ümera ve zabitan-ı askeriyye ve efrad-ı şáhaneleriyle ulema ve meşayih velhasıl kibar ve sigar edyan-ı muhtelife mensubininin bilâistisna vahdaniyet-i hüdaya karşı ahdü misak-ı umumî altında bulunduğunu dahi arzeyeriz

10 Temmuz 324

Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti

Manastır Merkezinden Aynı gün bu tegrâf üçü on geçe Müşir İbrahim Paşa'ya ve beşi beş geçe Manastır mıntaka kumandan vekili mirliya Taki Paşa tarafından harbiye nezaretine ve üçü çeyrek geçe de ayrı bir şifre, vali Hıfzı Paşa tarafından mâbeyine çekilmiştir. Valinin bir devlet adamına yakışan şifreli telgrafı aynen şöyledir:

Mâbeyin-i Hümayun Başkitabet-i celilesine

Bugünkü tarihle Osmanlı İttihad ve Terakki cemiyeti Manastır merkezi tarafından atabe-i ulyây-ı mülükâneye takdim olunan telgrafnamede bertafsil arzedildiği veçhile hilafetpenah şevket-iktinah efendimiz hazretlerinin cülus-ı hümayun-ı şehriyarîlerini müteakip tebaa-i sadıka-i şahanelerine ihsan buyurmuş oldukları kanun-ı esasının tatbikat-ı fi'liyesine ve meclis-i mebusanın küşadına müsaade buyrulmasını istida hususunda umum memurin-i mülkiyye ve askeriyye ile efrad-ı asâkir-i şahane ve müslim ve gayrı müslim bilcümle ahali-i vilâyet yekdil ve yek cihet olup elhaletü hazihi hiç bir kimseye bir güne taarruzda bulunmayarak ve rızay-ı âliye mugayir ahval vukuuna kat'iyen meydan bırakmıyarak kemal-i sükun ile sadır olacak irade-i inayet ifade-i cenáb-ı zillüllahiye intizar eylemekte buldukları arzolunur ferman.

10 Temmuz 1324

Manastır valisi Hıfzı

İttihad ve Terakki cemiyeti gizli olarak Manastır'da Neyyir-i Hakikat ismiyle bir gazete çıkarmakta idi. Burada hürriyetin ilân edil-

mesi üzerine dokuz nüshaya kadar gizli neşredilen bu gazete bundan böyle neşriyatını aşikâr olarak yapacağını ilân etmiştir ³⁰.

İttihad ve Terakki Manastır şubesinin pâdişaha çekmiş olduğu telgrafın bir sureti Müşir İbrahim Paşa'ya da gönderilerek yukarıda söylediğimiz gibi hissesine isabet eden hamiyet ve vatanseverliği göstermesi rica edilmişti. O tarihe kadar durumu kapalı olarak idare eden Üçüncü ordu müşiri, doğrudan doğruya Abdülhamid'in şifre kâtibi Esat Bey vasıtasıyla pâdişaha aşağıda sureti yazılan arizeyi takdim ile vaziyeti açıklayarak istenilen şeyin kabul edilerek neticesi vahim olabilecek şiddetli harekete geçilmemesini ve aynı zamanda kapalı olarak kanun-ı esasînin ilânına müsaade buyurulmasını arz etmiştir.

Mebde-i muhabere gündüz alaturka beşi yirmi beş geçe.

An Daire-i Selânik ilâ Mâbeyin-i hümayun

Mâbeyin-i hümayun-ı cenab-ı mülükâne şifre birinci kâtibi

Esad Bey Efendi hazretlerine ³¹.

Bugün sabahleyin Selânik'te dahi mukaddeme-i iğtişaş olmak üzere gece yapıştırılan ilânnâmeler hakkında ve bundan başka aynı zamanda birisi Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve diğeri Manastır muntakası kumandan

³⁰

İlân-ı Hakikat ve بالله التوفيق Billahittevfik

Bugün inayet-i cenab-ı bâri ve imdad-ı ruhaniyet-i Hazret-i Peygamberî yardımıyla devleti necibe-i Osmaniye hamden sümme hamden hürriyet-i mutlaka-i meşruasını merasim-i mahsusa ile ve top endahtı suretiyle ilâna muvaffak oluyor, Bu yevm-ı mesud-ı mübarekten itibaren bilâ-tefrik-i din ve mezhep her cemaat efradı sıfat-ı müftehire-i Osmaniyesini hâiz olarak kâffe-i hukuk-ı içtimaiyenin sahip ve malikdir; kâffe-i ahali ve her sınıf erbab-ı ticaret ve sanayi kemâl-i serbesti ve huzur-ı kalb ile işinde ve gücünde devam ve istişmam-ı hürriyet ve müsavat ile begâm olmalıdır.

Milletin tercümanı kalb ve vicdanı ve mâkes-i feyz ve irfanı olan *Neyyir-i Hakikat*, vatanın ilk ceride-i hürriyeti olarak dokuzuncu nüshasına kadar itikâf eylediği mesture-i shah arkasından sıyrılarak yarınki cuma günü arz-ı didâr-ı pâk eyliyecektir.

Neyyir-i Hakikat

³¹ Esad Bey, Abdülhamid'in şifre kâtibi Asım Bey'in vefatı üzerine bu hizmete tayin edilmiştir; odası pâdişahın dairesinin yanında olup adına olarak gelen şifreleri hallederek Abdülhamid'e bizzat takdim ederdi. Bu muhaberat mabeyin baş kitabetine verilmez ve baş kitabetin bu muhaberatın haberi olmazdı. Pâdişahla doğrudan doğruya muhabere etmek isteyenler kendilerine verilmiş olan şifrelerle onunla muhabere ederlerdi. Esat bey, sonra mülkiye hizmetlerinde bulunmuş Âyan meclisi kalemlerinden birinde mümeyyiz olarak o hizmette vefat etmiştir (*Tahsin Paşanın hatıratı* s. 265).

vekili *Mirliva Taki* ve ikisi de *Manastır Merkez kumandanı Cemal paşaların imzaları altında Manastırdan alınan ceman beş kıta* ³² *telgrafname baş kitabet-i celile vasıtasıyla ref-u takdim kılınmıştır.*

Bunların münderecatından rehin-i ilm-i muallâ-karin-i âlî buyurulacağı üzere atebe-i kudsiyet mertebe-i mülükânelerine paydar olan sadakatlerinin haleldar olmaması kabul-i niyazkâranesiyle tevali eden istirhamat ve İttihad cemiyetince takip olunan makasid ve emel heman şekli-i umumî rengini almıştır. Fikr-i kasıranemce artık mevsim-i pend-ü nasihat ve cebr-ü şiddet gûzar etmiş olmakla beraber vaziyet-i hazıranın daha ziyade temadisi maazallahü teâla müdahale-i ecanibi icap edecek ve hukuk-i mukaddese-i hilâfet-penahilerinin büsbütün ziyânını mucib olacak surette Selânik ve bilâd-ı sairede dahi vekayi-i elime ve şuriş-i dahiliye vukuunu intac edecek ahval-i müşkile zuhuru şüphesiz görülmüştür.

Şâyed bâzı eâzim-i rical vesaire taraflarından îras-ı şiddet yolunda vâki maruzat ve mütaleat varsa, bunun saltanat ve hilâfet-i uzmayı daha ziyade müşkilâta düşürmek maksad-ı saniasına müstenid ve mâtufl olabilmesi ve hatta başka dahi ³³ *lâyih-i hatır-ı kasıranem bulunmuştur.*

Şimdi şu satırları yazarken Manastır mintakası kumandanlığı vekâletinden alınan ve aynen ve zeylen ref ve takdim olunmak üzere bulunan iki kıta telgrafname muhteviyatı dahi işbu maruzatımı teyîd (eden) ahvalden görülmüştür. Binaenaleyh bu hale çaresiz olacak bir tedbir varsa o da deva-ı kül olan emr-ü ferman-ı inayet ve isabet iktiran-ı halife-i akdes-i azamîleridir ³⁴ *. İşte hakîpay-i emel bahşây-ı kudsiyet ihtivây-ı hilâfet-penahîlerine ebed ve zaval nâpezîr olan ubudiyet ve sadakat-i hakikiye-i ubeydanem ve salâbet-i islâmiyyem saikasıyla böyle bir lisan-ı hakikatle mütereddid (bir kelime açık) cür'etyab olduğum maruzdur.*

FİRZOVİK OLAYLARI

Eski mülkî teşkilâtımızda Kosova vilâyetinin merkezi olan *Üsküp* şehrinin kuzey batısında ve *Üsküb'e* elli kilometre mesafede bulu-

³² Burada hesaba göre dört telgraf görülüyor. Birisinin de *Manastır İttihad ve Terakki* şubesinin telgrafı olması lâzım,

³³ *İbrahim Paşa'nın* bundan maksadı veliahd-ı saltanat *Reşad Efendi'ye* bîat edileceğini îma olsa gerekir.

³⁴ *İbrahim Paşa*, kanun-ı esasînin ilânını îma etmek isteyerek bunu açıkça yazmaktan çekinmiştir.

nan *Firzovik* kasabası meşrutiyet tarihinde meşhur bir hadisenin vuku bulduğu bir mahaldir.

Meşrutiyetin ilânına takaddüm eden günlerde ve Şemsi Paşa'nın katlinden evel hiç yoktan uydurulduğu söylenen bir haber eli silâh tutan Arnavutları —ki rivayete göre otuz bin kadarmış— bu mevkide toplamış ve işte bu toplantıdan istifade eden İttihad ve Terakki cemiyeti Arnavud topluluğunu meşrutiyetin ilânına teşvik teşebbüsünde muvaffak olmuştur. Bu hadiseyi Bay Süleyman Külçe'nin *Firzovik toplantısı ve meşrutiyet* isimli eserinden ³⁵ hülâsa edelim:

Vilâyet merkezi olan *Üsküb*'te oradaki ecnebilerin çocuklarını okutmak üzere bir okul vardı. Buranın müdiri mektebin çocuklarını tenezzüh için *Firzovik* civarında koruluk, güzel bir mesire olan *Sarayışta* mevkiine götürmek istemiş. Buraya marangozlar ve amele gönderip yerleri tesviye ve anfiteatr şeklinde sedirler yaptırmağa başlatmış; fakat bu hazırlıkların dahilden elleri olan Avusturyalıların Kosovayı işgal etmelerinin mukaddimesi olduğu Arnavudlar arasında işâe olunmuş; bunun üzerine Arnavudlar bu mevhum işgale mâni olmak için *Sarayışta* mevkiine adamlar göndererek yapılanları yıktırışlar bu durumu haber alan İstasyon müdiri keyfiyeti İstasyon telgrafiyle *Üsküb*'e bildirdiğinden trene binmeğe hazırlanmış olan çocuklarla aileleri tabii gelememişler.

Bu toplantıyı haber alan Kosova valisi Mahmud Şevket Paşa meseleyi tahkik etmek üzere Kosova jandarma alayı kumandanı Galip Bey'i (Paşa) göndermiş. İttihad ve Terakki cemiyetine kayıtlı olan Galip Bey, keyfiyetten İttihad ve Terakki merkez i umumisini haberdar etmiş olduğundan cemiyet bu toplantıdan faydalanmak gayesiyle kalabalığı meşrutiyetin ilânına teşvik etmek istemiş.

Toplanan Arnavud kalabalığında ne yapacaklarına dair bir fikir olmadığından her biri bir mütalea ileri sürüyorlarmış. Kimi o sırada katledilen Şemsi Paşa'nın kanını dava ile intikam alacaklarını ve kimisi Abdülhamid lehine propaganda yaptıklarından cemiyete mensup meşrutiyet taraftarları bunlara karşı açılmıyorlarmış. Nihayet Arnavudlar arasında çok sevilen ve sözü geçen Hacı Şaban Efendi'yi, cemiyet taraftarları ele aldığından o da müslümanlığın esas prensiplerinden olan meşveret meclisinin kurulması

³⁵ *Süleyman Külçe'nin Firzovik toplantısı ve meşrutiyet* İzmir'de 1944 de basılmıştır.

ve kanun-ı esasının ilânına çalışılmasının dinî bir borç olduğunu bir nutuk ile beyan etmesi üzerine onun sözleri derhal kabul olunarak kanun-ı esasının derhal ilânı için pâdişaha telgrafla müracaat edilmiştir.

Çekilen telgrafa yirmi dört saat beklendiği halde cevap gelmediğinden *Firzovik*'de toplanan Arnavudlar, *Üsküb*'e gitmek üzere şimendüfer idaresinden vagon istediler. Bu halden vali Mahmud Şevket Paşa telâşa düşerek keyfiyetten *Selânik*'de bulunan müfettiş-i umumî Hüseyin Hilmi Paşa'yı haberdar ederek askerinin de bunlarla beraber olduğunu ³⁶ toplananların *Üsküb*'e gelmemeleri için Selânik şimendüfer idaresine mahremane malûmat verilerek vagon gönderilmesinin önlenmesini rica etti.

Firzovik kıyamını idare eden ulema, eşraf ve Arnavud rüeyası, *Üsküb*'e giderek istirhamlarının kabulüne kadar şehre girmeyip etraftaki arnavud köylerinde oturacaklarını ve cumartesi gününe kadar müsbet bir cevap alamazlarsa *Üsküb*'e gireceklerini söylüyorlardır ³⁷.

Müfettiş-i umumî Hüseyin Hilmi Paşa, almış olduğu resmî ve mahremane haberlere istinaden durumu açık olarak yazmış ve: "Üsküb'teki zabitanın bilâistisna denilecek surette ahali ile müttefik

³⁶ Kosova valisinden müfettiş umumiye şifre:

Firzovik'deki müctemiinin cebren *Üsküb*'e men-i azimetleri gayr-ı mümkündür; zira merkuların askerle de müttefik oldukları tahkikat-ı hafiyeden anlaşılmıştır. Olbabda (8 Temmuz 324),

Diğer şifreli telgraf

C 8 Temmuz 324. burada şimendüfer idaresinden vuku bulacak tebliğat-ı mahremanenin gerek müctemiine ve gerek müctemini şiddetle himayeye başlayan zabitanı-ı askeriyece istihbar olunacağı ve o holde tedvir-i umurca mehalik ve müşkilatın bir kat daha kesb-i iştidad edeceği muhakkaktır. *Selânik*'te şimendüfer idaresinin muvafakati hasıl olmadıkça treni mahsus tertip olunamayacağından oradaki idareye tekid-i tebliğat-ı münasibe ve mahremâne ifası maruzdur.

Müfettiş paşa, gerek Mahmud Şevket Paşa'dan ve gerek *Firzovik*'te bulunan Priştine mutasarrıfından aldığı şifreleri 9 temmuzda saraya ve sadarete arzylediği gibi Kosova valisi de Priştine mutasarrıfının telgrafını aynı tarihte mabeyine bildirmiştir (Bakınız *Vesika* 11, 12, 13)

³⁷ Arnavud serkerdelerinden olup Sırp ve Bulgar reayasına karşı yaptığı fenahtlardan dolayı Rusya elçisinin şikâyeti üzerine Abdülhamid tarafından ele alınmış olan İsa Bolatın bir ara *İstanbul*'a gelerek pâdişahın iltifatını görmüş, arnavudluğa döndükten sonra bu *Firzovik* hadisesinde Abdülhamid lehine harekete kalkışmış ise de kendisine itimad edilmediğinden Meşrutiyet inkılap hareketlerini önleyememiştir (*Tahsin Paşanın hatıratı* s. 268 ve *Süleyman Külçe'nin eseri*),

ve hatta onların maksatlarına ve taleplerine önyak olduklarını ve bundan dolayı *Üsküb*'e gelecek Arnavudlar aleyhine hareket edeceklerine itimad olunamayacağını" 8 Temmuz 324 tarihli şifresiyle saraya arz eylemiştir.

Bütün bu muhaberata karşı Abdülhamid, istenilen kanun-ı esasiyi verip vermemekte tereddüd ediyor ve aşağıda görüleceği üzere meşrutiyete taraftar olmadığı anlaşılan yeni sadr-ı âzam Said Paşa'nın riyasetinde sarayda toplanmış olan vükelâ da korkularından kanun-ı esasinin ilân edilmesinin zarurî olduğunu pâdişaha arza cesaret edemiyorlardı.

Arzularının istihsaline çalışmak isteyen *Preşova* ve *Yakova* Arnavud reisleri *Üsküb*'e giderek görüşmüşler ve 9 Temmuzda avdet ederek *Üsküb*'e doğru yürümekte olan Arnavud kuvvetlerini durdurmak istemişlerse de iki günden beri istirahatlarına cevap verilmemesinden dolayı bunlara söz anlatamamışlar ve müşkilatâ maruz kalmışlardır³⁸.

Mahmud Şevket Paşa'nın Fon der Golç Paşa'ya göndermiş olduğu mektupta *Firzovik*'teki Arnavud mevcudunun altı bin kadar olduğu ve arzularına müsbet cevap verilmediği takdirde kendilerine iltihak edecek elli bin Arnavudla beraber *İstanbul*'a gideceklerini yazmıştır³⁹.

³⁸ Mahmud Şevket Paşa, *Priştine* mutasarrıflığından aldığı telgraf suretini aynen mabeyine göndermiştir,
Yıldız saray-ı hümayunı
Başkitabet dairesi

S ü r e t

Evvelce *Üsküb*'e gitmiş olan *Preşova* ve *Yakova* rüesasının bugünkü tren ile buraya, avdetleri ilerilemekte olan ahalinin herhalde tevakkuf etmelerine sebep olacağı ümidini takviye eylemiş ise de el'an istirahatlarına cevap verilememesinden nâşi pek büyük sabırsızlık ve telaşı irae eden efrad-ı ahaliye rüesanın söz anlatmakta ve onların galeyan ve heyecanını teskin etmekte fevkalâde müşkilat çekmekte oldukları maruzdur.

Firzovik'te bulunan *Priştine* mutasarrıf vekilinden şimdi alınan telgrafnâme manzur-ı âli buyrulmak üzere balâyâ naklen arz ve takdim kılınmış olmağla olababda
9 Temmuz 324
Kosova Valisi Birinci Ferik
Mahmud Şevket

³⁹ *Tahsin Paşanın hatıratı* s. 262

GEREBİNELİ BEKİR BEYİN İSYANI ⁴⁰

9 Temmuz çarşamba günü Yunan hududu kumandan vekili Ferik Muhlis Paşa tarafından *Gerebine* kumandanlığının iş'arına atfen mabeyine çekilen 3194 numaralı şifrede kışla muhafazasında bulunmakta olan yüzbaşı Gerebineli Bekir Efendi'nin otuz nefer asker ve ahaldiden bin kişiyi maiyyetine alarak taburun debboynu kırıp üç sandık cephane ve beşyüz kırk adet mavzer alarak kaçtığı ve mevcut kuvvetin azlığı sebebiyle hiç bir şey yapılmak mümkün olmadığı arz edilmiştir ⁴¹.

SEREZDEKİ OLAYLAR

İkinci Meşrutiyet inkılabında *Manastır* ve *Firzovik*'den başka mücadeleci mahallerden birisi de *Serez*'di. Selânikte hem umumî müfettişlik ve hem de üçüncü ordu müşirliği bulunduğu ve buradaki İttihat ve Terakki merkez-i umumisi gözönünde olmayarak çözüntüyü etraftan hazırlıyorlardı. bununla beraber cemiyet günden güne kuvvetlendiğinden *Selânik*'te de duvarlara yaftalar yapıştırılıyor ve hükümet bunları toplattırdıkça yenisini yapıştırmak gibi tâli şeylerle iştigal ediliyordu; bilhassa *Selânik*'teki bu faaliyet Şemsi Paşa'nın katlinden sonra *Manastır*'ın kuvvetlenmesi üzerine vukua geliyordu. Teşkilâtı *Selânik*'teki merkezi umumî idare etmekte olduğundan onun bulunduğu mevkide vukua gelecek bir yanlışlık bütün faaliyeti akim bırakabilirdi. Bundan dolayı faaliyet orada pek ihtiyatlı oluyordu; diğer yerler muvaffak oldukları takdirde *Selânik*de kendi kendine halledilecekti.

Selânik'te bulunan müfettiş-i umumî ve ordu müşiri, İttihad

⁴⁰ *Gerebine* eski mülki teşkilâtımızda Manastır vilâyetinin Serfiçe sancağına tabi bir kaza merkez idi.

⁴¹ Merkezi Alasonya olan Yunan hududu kumandan vekili Muhlis Paşa tarafından 3194 numara ile mabeyine şifre:

Dünkü çarşamba gününde (şifre 9 Temmuz olduğuna göre salıya raslıyor) kışlay-ı hümayun muhafazasında bulunan yüzbaşı Bekir Efendi maiyyetinde bulunan otuz nefer efrad ile bilittifak bin kişiyi müteceviz ahali ile tabur deposunu şikest ederek kırk üç sandık cephane beş yüz kırk bir adet mavzer tüfenği ahz ve gasb ile firar ettikleri ve orada bulunan kuvvetin killeti hasebiyle hiç bir şey yapmak mümkün olmadığı *Gerebine* kumandanlığının iş'arı üzerine maruz dur ferman. 9 Temmuz 324

Hudud-ı Yuaniye Kumandan Ve.

Ferik: Muhlis

ve Terakki cemiyetinin muvaffak olduğunu görünce cemiyetin faaliyetine karşı yumuşak bir idare tarzı tatbik etmeğe mecbur olmuşlar ve saraya karşı da zevahiri muhafaza etmişlerdi. Cemiyetin faaliyetinin ilk anlarında bu ihtilâl hareketine karşı sertce davrandıklarını şöyle ve böyle yapacaklarını pâdişaha arzeden müfettiş-i umumî ve Müşir paşalar daha sonraları yani cemiyetin muvaffak olduğunu görünce hendilerine mülhakat ve vilâyetlerden gelen şifreleri mütalea dermeyan etmeden saraya bildirir olmuşlardı.

İttihad ve Terakki Cemiyeti, Şemsi Paşa'nın katlinden itibaren gizli içtimalarını sıklaştırmıştı; bazan vilâyet heyeti ile merkezi umumî beraberce toplanıyordu; binbaşı Enver Bey, *Tıkveş* taraflarında gizlice dolaşarak merkezle muhabere edip faaliyeti hakkında malûmat veriyordu. Enver Bey ne Niyazi ve ne de Eyyüp Sabri beyler gibi kelleyi koltuğuna alıp müsellaah kuvvetlerle ortaya atılmamıştı; cemiyetin Rumeli müfettişi sıfatıyla teşkilât yaparak iş görüyordu.

İttihad ve Terakki Cemiyeti arka arkaya yaptığı toplantılar neticesinde işin kıvama geldiğine yakın hasıl ederek temmuzun sekizinci günü akşamı yani dokuzuncu gecesinde Cemal Bey'in (merhum Bahriye nâzırı Cemal Paşa) yalılardaki evinde görüşmesinde pâdişah kabul etsin veya etmesin 10 Temmuz perşembe günü meşrutiyetin ilânına kat'i surette karar verdi ve derhal bunu *Manastır*'a bildirdi.

Cemiyetin en mühim şubelerinden birisi de *Serez*'di; buradaki memurlarla münevverler cemiyete kaydedilmişlerdi; *Serez* mutasarrıfı merhum Reşid Paşa da ⁴² cemiyetin azasından bulunuyor-

⁴² Reşid Mehmed Paşa, Temyiz mahkemesi icra dairesi azasından ve ulemadan İstanbul payelilerinden İzzet efendinin oğlu olup (Mektubî zâde) demekle maruf bir aileye mensuptur. 1285 H./1868 M. de *Şam*'da doğdu, mülkiyeden mezun oldu, *Serez*, *Yanya* ve *Selanik* idadi (lise)'lerinde muallimlik ve müdürlük yaptı; sonra *Selanik* ve *Trabzon* Maarif müdürlüklerinde ve sonra da *Serez* mutasarrıf vekâletinde bulundu 8 Şevval 1322 ve daha sonra 16 Kânunuevvel 1904 de asıl olarak *Serez* mutasarrıfı oldu. 16 Receb 1323 ve 16 Eylül 1905'de Rumeli beylerbeyliği payesi verildi. Bu mutasarrıflığı zamanında İttihad ve Terakkiye girmiş olmasından dolayı meşrutiyetin ilâmı için Abdülhamid'e tehditkâr telgraf çektiymişti. Meşrutiyet inkilâbını müteakib *Edirne*, *Cezayir Bahri sefid*, *Manastır* ve *Ankara* valiliklerinde hizmet etti (Sicill-i memurin-i dahiliye defter 112 s. 297); Millî mücadelede başlangıcında Sivas valisi bulunmuş ve hizmet etmiştir.

du. Meşrutiyetin 10 Temmuz günü ilân edileceğini merkez-i umumî azasından Midhat Şükrü Bey vasıtasıyla *Serez*'e bildirmeğe karar vermiş ve heman kendisini göndermiştir.

Midhat Şükrü Bey *Serez*'e gider gitmez *Serez* merkez âzâlarını toplayarak meşrutiyetin 10 Temmuz günü ilân edileceğini ve mabeyne telgraflar çekilmesini bildirdi; mutasarrıf Reşid Paşa merkezde yoktu; kazaları teftiş için devre çıkmış olup *Petriç* kasabasında bulunuyordu. Adliye müfettişlerinden olup sonradan Âyan âzâsı olan Galip Bey de Reşid Paşa ile beraber bulunuyordu.

Mutasarrıf Reşid Paşa'yı *Serez*'de bulamıyan Midhat Şükrü Bey vaktin darlığı münasebetiyle tahrirat müdürü İsmail Hakkı Bey'le görüşüp hemen *Petriç*'e giderek keyfiyetten Reşid Paşa'yı haberdar etmesini ve mutasarrıf ile adliye müfettişinin 10 Temmuz günü mutlak surette *Serez*'de bulunmalarını sıkı sıkıya tenbih ederek akşam treniyle *Selânik*'e döndü.

Midhat Şükrü Bey'in *Serez*'e gittiği günü cemiyet Selânik eşrafından Müfti İbrahim Bey-zâde İhsan Namık Bey'i de *Tikveş*'te bulunan Enver Bey ile görüşüp 10 Temmuz günü mabeyne telgraf çekmesini bildirmiştir ⁴³.

Tahrirat Müdürü İsmail Hakkı Bey bir süvari jandarmasıyla beraber *Petriç*'e gidip vaziyeti mutasarrıfa söylediğinden mutasarrıf ile adliye müfettişi beraberce *Serez*'e dönmüşlerdir.

10 Temmuz günü Reşid paşa telgrafhaneye giderek Fırka kumandanı Hasan Paşa ile müştereken mabeyne çektiği telgrafta bütün *Serez* kasabası halkının hükümet bahçesinde toplandıklarını ve cemiyetin meşrutiyeti ilân eylediğini ve bunun pâdişah tarafından kabulünü istirham eylemişler ve buna cevap alamayınca sureti aşağıya yazılan ikinci telgrafi çekmişlerdir:

Gündüz saat 8,30

*Mâbeyn-i Hümâyun-ı Cenâb-ı mülükâne
başkitabet-i celilesine*

Bundan evvelki telgrafname-i çakeranemizle daire-i hükümette ve telg-

⁴³ İhsan Namık Bey *Tikveş*'e giderken yolda Mustafa Kemal Bey'i görüp görüşmüş. Mustafa Kemal Bey, İhsan Namık'a nereye gittiğini sormuş o da Enver Beyi görüş meşrutiyetin ilân edilmesi için Mâbeyne telgraf çekdireceğini söylemiştir.

rafhânedede müsellehan içtima eyledikleri arzolunan asakir ve ahali Yaşasın Millet avazelerini ayyuka çıkarmakta oldukları gibi tevdi eyledikleri telgraf-ların keşide ve takdim kılndığına kanaat etmiyerek kemterlerini tehdid ve alınacak cevabın tesriini ifade eylemekte bulduklarından mugayır-ı rızâyî-âli ahval-i müessifeye mahal kalmamak üzere bu bapta şerefsudur buyurulacak irade-i seniyye-i hazret-i pâdişahının sürat-ı emrî inbasına müsaade-ı mah-susa-ı fahametpêndhilerinin erzan buyurulması kemal-i ehemmiyet ve ilcây-ı maslahata binaen tekrar istirham olunur ferman. 10 Temmuz sene 324

*Fırka kumandanı
Hasan*

*Serez mutasarrıfı
Reşid*

*Üçüncü telgraf:
Saat 9,45*

*Mâbeyn-ı hümayun-ı mülükâne başkitabet-i
celilesine*

Bundan akdem takdim edilen iki kıt'a telgrafnâme-i çakeranemize zeyil-dir. Dört saatten beri istirhamatına cevap alamıyan ahali şimdi tekrar müra-caatla nihayet yarım saate kadar cevap-ı muvafakat verilmediği halde redif debboylarını basarak silâhları alacaklarını sureti katıyyede ifade eylediklerinden asker ise zaten ahali ile müttehiden hareket etmekte olup elde hiç bir kuvve-i mana bulunmadığından böyle çirkin bir hadiseye mahal kalmamak üzere bu babtaki emir-i cevabının şimdi îtasına müsaade buyurulması müsterhamdır ferman. 10 Temmuz 324

*Fırka Kumandanı
Hasan*

*Serez Mutasarrıfı
Reşid*

Mâbeyn bu telgraflardan şüphelenmiş olmalı ki işin hakikatini Serez telgrafhanesinden sormuş ve aşağıdaki cevaplar verilmiştir:

“Mutasarrıf ve kumandan paşalar dağılmak için emir buyuruyorlarsa da kat'iiyen ayrılmıyorlar ve hatta redif efradının terhis emri verildiği halde katiyyen silâh terk etmiyorlar, bir yolsuzluğa meydan kalmamak için bir cevap-ı seri, verilmesi elzem görünüyormuş; dükkânlar da kapandı, herkes alış verişten çekildi; telgrafhâne önünde gezen ahalinin cevap cevap diye bağırmakta olduklarını mutasarrıf ve kumandan paşa söylüyorlar, bir cevap-ı serile teskin-i heyecan hususuna himmet buyurulmasını rica ediyorlar efendim.

Diğer konuşma:

“Bizim telgrafhâneye gelmekten maksadımız ibtiday-ı cülûs-ı hümayunda ihsan buyurulan kanun-ı esasının mevki-i tatbikê konulmasından ibarettir; binaenaleyh bu maddenin vükelâca tezekkürüne hacet yoktur. [Saray istenilen şeyin vükelâ tarafından müzakere edilmekte olduğunu bildirmişti]. Pâdişahımız kanun-ı esasi hükmünü icra ettirirse tebşir buyursunlar şimdi telgrafhaneden çekiliriz; zaten meşrutiyet-i idare buraca ilân olunmuş ve yarından itibaren kanun-ı mezkûrun livaya âid aksamı mevki-i tatbikê konulacaktır.”

Bunlardan başka Serez'deki nizamiye ve redif fırkaları Harbiye nezaretine telgraf çekerek Serez halkıyla müştereken istedikleri kanun-ı esasının yeniden ilânı olduğunu ve bu arzularının teminine delâlet edilmesini rica etmişlerdir.

Mutasarrıf Reşid Paşa ile fırka kumandanı Mirliya Hasan Paşa, müfettiş-i umumî Hüseyin Hilmi Paşa'ya da telgraf çekerek isteklerinin kabulüne delalet edilmesini istirham eylemişlerdir

Yıldız Saray-ı Hümayunı

Başkitabet Dairesi

Fevkalâde müstaceldir.

Müfettiş Paşadan Şifre

Şimdi Serez mutasarrıfı Reşid Paşa ile dokuzuncu fırka-i hümayun kumandanı Mirliya Hasan Paşa'dan taraf-ı çakeriye keşide olunan telgrafnâmenin sureti zeylen arz olunur. 10 Temmuz 324

Müfettiş: Hilmi

SÜRET

Bugün saat dört buçuk raddelerinde Serez ulema ve eşraf ve müteberan ve ahali ve milel-i muhtelifê rüesây-ı ruhaniyesi ve memur ve sunuf-ı selase-i askeriyye (piyade, suvari, topçu)'nin umum zabitan ve efradı sancak küşadiyle müsellehan daire-i hükümete gelerek çakerlerini ba'd-et-tahliş sureti zirde naklen arz olunan telgrafnâmenin atebe-i ulyây-ı hazret-i hilâfetpenahiye keşidesiyle matlublarının is'afına müsaade buyrulmasını istirham eylemekte olduklarını ve hükümet dairesiyle ebniye-i emiriyede içtima eden bilumum asker ve ahalinin cevab-ı muvafakat almayınca dağılmıyacıklarını suret-i kat'iyede ifade eyledikleri maruzdur.

Fırka Kumandanı
Hasan

Serez Mutasarrıfı
Reşid

Müfettiş Paşanın bahsettiği telgraf hem kendisine ve hem de mabeyine çekilmiştir. Saraya çekilenin altında (Serez sancağı umum ahali-i mutia ve sadıka kulları) ibaresi vardır; tehdidi havi olan telgraf aynen şöyledir:

Devlet ve millete müstevli, zaaf ve felâketi büsbütün izale ve imha ve Osmanlılığı yeniden ihya ve satvet ve şân-ı hükümeti cidden i'lâ buyurmak için «و شاورهم في الأمر» emr-i ilâhisine mutavaat ve sünnet-i seniyye-i hazret-i Peygamberiye tebaiyet maksadiyle 7 zilhicce 1293 tarihli fermân-ı hümayun ile tasdik buyurulan kanun-ı esasi ahkâm-ı celilesi veçhile meşveret usul-i meşruasının yeniden tebşir ve ilâniyle darülhilâfet-i seniyelerinde Millet meclisinin celb ve cem'inden başka bir çare-i عاجل ve tedbir-i آجل acil kalmadığına umumen kanaat getirilmiş ve karar verilmiştir. Saltanat-ı seniyye ve zât-ı hilâfet-phenâhîlerine karşı beslenen ihtisâsât-ı sadakatin bir nümunesi demek olan ve mücerred (bir kelime açık) muzırradan ve selâmet-i reaya ve saadet-i beraya mezâyasiyle meşhun olan metalib-i meşruanın sür'at-i kabul ve is'afına şiddetle muntazır bulunduğumuzun ve aksi kalde şimdi üçüncü ordu-yı hümayunun, istihsal-i maksad-ı mukaddes zımında der-i aliyeye doğru harekete müheyya bulunduğunun arz ve ilânına cüret kılınmağın olabta⁴⁴.

Yıldız evrakı arasında Serez'den Abdülhamid'e çekilen en ağır ve tehdidi havi bundan başka telgraf görülmemiştir. O devri yaşayan ve Serez'de bulunarak teşkilâtta çalışmış olanlar, isteklerinin kabul edilmediği takdirde başka tarafa biat edileceği hakkında telgraf çekildiğini söylemişlerse de Yıldız vesikalarında böyle bir telgraf görülmemiştir. Fakat gerek başkâtip Tâhsin Paşa ve gerek dahiliye nazırı olup meclis-i vükelâda bulunmuş olan Memduh Paşa merhumlar bu yolda gelmiş olan bir telgraftan bahsetmektedirler⁴⁵. Sultan Abdülhamid meşrutiyetin iadesi hususundaki tahriklerde biraderi veliahd Reşad Efendi'nin (Beşinci Mehmed)

⁴⁴ Esbak sadr-iâzam Mehmed Kâmil Paşa, Said Paşa'ya verdiği cevapta (s 51) bilmünasibe "Hâkanı sabıkı kanun-ı esasinin ilânını kabule sevk eden keyfiyet yalnız bununun teahhürü takdirinde veliahd-ı saltanata akd-i biat ve hutbelerde namı kiraet olunacağına dair gelmiş telgraf değil o sırada kanun-ı esasinin teahhürü halinde yüzbin askerle İstanbul üzerine yürünüleceğine dair Serez'den vürud eden bir telgrafın dahi bu hususta fevkalâde tesiri olmuştur" denilmektedir,

⁴⁵ Tahsin Paşanın hatıratı (*Abdülhamid ve Yıldız hatıraları* s 263); Sultan Abdülhamid, bu telgrafi sarayda toplanmış olan vükela meclisine göndermiş, nazırlardan birisi veliahd Reşad Efendi dairesini muhafaza hususunda takayyüdat tavsiye etmiş. (*Esvat-ı Sudur* s. 78).

parmağı olduğunu şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'ye söylemiş olduğuna göre *Serez*'den böyle bir telgrafın geldiği anlaşılıyor ⁴⁶. İhtimalki bu telgrafi padişah yok etmiştir.

Serez'den diğer vilâyet ve kaza merkezlerinden çekilmiş olan telgrafları Abdülhamid okuduktan sonra sarayda topladığı vükelâ heyetine göndermiş ve aşağıda görüleceği üzere keyfiyet orada görülmüştür. Bilhassa *Serez*'den gelen son telgraf pek ağır basmış olacak ki *Serez* mutasarrıf ve kumandanına vükelânın imzasını havi sureti aşağıda yazılan mübhem bir cevap ve rilmış ve kanun-ı esasının yeniden mer'iyete gireceğinden bahsedilmiyerek ittihaz olunacak kararın müfettiş-i umumilik vasıtasıyla bildirileceği yazılmıştır.

Serez Kumandanlığına ve Mutasarrıflığına

Serez'den keşide olunan 10 Temmuz 324 tarihli telgrafnâme meclis-i vükelâda mütalea olundu. Meclis-i mebusanın içtimaa daveti hakkındaki istidaya dair ittihaz olunacak karar bilistizan Rumeli vilâyeti müfettişliğine ve tarafınıza buldirilecektir. Ahas-ı âmâl-i hazreti hilâfetpenahi, tebaanın istikmal-i saadet-i hallerdir. Neticesi erbab-ı ağrazın ve bed hahân-ı devletin menafiine hizmet edecek olan bilcümle hareketten bilittika bâ irade-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenahi karara intizar olunması lâzım geleceği ve bu suret memlekelerinin menafi-i hakikiyesi muktezeyatına dahi muvafık bulunduğu hususunun heman müstedilere tebliğ ve îlanı meclis-i vükelâ kararıyle tebliğ olunur.

Said, Abdurrahman, Kâmil, Ömer Rüstü, Tevfik,
Memduh, Zeki, Mehmed Ziya, Zihni, Haşim, Şakir

⁴⁶ İstanbul'da Meşrutiyet îlân edildiği sırada halk büyük sevinç ve galeyân içinde bulunup yer yer nutuklar irad ile pâdişahın mukarriblerinden bazılarının isimlerini zikr ile istemediklerini beyan etmişler ve kendisine karşı sadakat göstermişler. Şeyhülislâm Cemalüddin efendi de halkın bu samimî tezahüratını saraya gidip pâdişaha arz ile istenilmeyen eşhasın isimlerini de söylemiş. Bunun üzerine Abdülhamid, Cemalüddin Efendi'ye: "Sizin karşınızda nutuk irad edenler biraderin parası ile söz söyleyenlerdir. Bunlar hep tahrik eseridir., demiş ise de şeyhülislâm bu mütaleayı kabul etmeyerek pâdişahı ikna edecek sözler söylemiş. Abdülhamid, şeyhülislâmın yanında "Siz şeyhülislâmsınız, işte huzurunuzda kasem ediyorum. Meşrutiyeti hiç bir zaman ref ve ibtale tesaddi etmeyip devam ve mer'iyetini bizzat iltizam ve saltanatta bulundukça muhafazasına sây ve ikdam ile bu meslekten inhıraf etmiyeceğime vallahî billahî tallahî" diye iman-ı müekkeke üzerine yemin etmiş ve bunun halka bildirilmesini söylemiştir (*Şeyhülislâm Cemalüddin efendi hatırat-ı siyasiyesi* s. 6, 7.)

KANUNU ESASININ İLÂNI HAKKINDAKİ TELGRAFLAR ÜZERİNE MECLİS-İ
VÜKÂLANIN YENİ SADRAZAM SAİD PAŞA'NIN RİYASETİNDE
OLARAK SARAYDA İÇTİMAI

Meşrutiyetin ilânından on gün evvelki kıpırdamalar

Kanun-ı esasının ilânına takaddüm eden günlerde Abdülhamid, Rumelideki hadiselerden ve bilhassa oralardaki zabitlerin ahvâlinde haberdar olarak endişeye düşmüştü; çünkü ihtilâl fikri zabitler arasında da girmiş olduğundan dolayı kendi hesabına endişede haklı; idi. Bu zabitlerin miktarının ne kadar olduğunu öğrenmek istiyordu. Bu hususta bazı tahkikat yapmış ise de müsbet bir netice elde edememişti; bunun üzerine üçüncü ordu müşirliğinden, erkân-ı askeriyeden olarak iki zabitin *İstanbul*a gönderilmesini istemiş ve ordu müşiri İbrahim Paşa da erkân-ı harp miralay Süleyman Paşazâde Ali Rıza ve topçu miralay Hasan Rıza beyleri yollamıştı. Bunlar saraya getirilmiş ve pâdişahın emriyle müşir Edhem Paşa (Gazi) ile görüşmüşlerdir. Bu görüşmede bunların vazifelerinden başka bir işle meşgul olmadıkları kanaati hasıl olmuştu. Halbuki bu iki zabıt, İttihad ve Terakki cemiyetine mensup olmakla beraber hiç bir ipucu vermemişlerdi.

Ali Rıza ve Hasan Rıza Beylerin uzun müddet *İstanbul*'da kalmaları henüz gizli olan cemiyetçe muvafık görülmediğinden vazifeleri başına dönmelerine müsaade buyurulması üçüncü ordu müşirliği tarafından arzedildi. Bu müracaat hünkârın dikkatini çekerek bu iki zabitin zannedildiği gibi sırf vazifeleriyle meşgul olmadıklarını anladı; fakat Rumelideki durumun iç yüzünü bilmeyen Abdülhamid bunları sıkıştırmaktan çekindi. Filhakika Müfettiş-i umumî Hüseyin Hilmi Paşa, bu iki zatın iadesinin zarurî olduğunu ve kendisinden başka cemiyete mensup olmayan kimse kalmadığını ve bunlar iade edilmezse fena şeyler zuhura gelebileceğini bildirmesi üzerine Ali Rıza ve Hasan Rıza Beyler yerlerine gönderildiler⁴⁷

Padişah tarafından Rumeli'deki cemiyetin faaliyetini öğrenmek ve nasihat etmek üzere gönderilen Müşir Şükrü ve Birinci ferik Rahmi Paşaların nasihatlerinden de bir netice hasıl olmadı. Müfettiş-i umumî Hüseyin Hilmi Paşa durumun esasını ve sebebi

⁴⁷ *Tahsin Paşanın hatıratı* 1. 253 ilâ 255 den hülâsa.

zuhurunu ve alınacak tedbirin etrafiyle tahkiki ve neticeyi etrafiyle arz eylemek üzere pâdişahın münasip göreceği vükelâ ve vüzeradan bir kaçının gönderilmesini 8 Temmuz 324'de şifre ile Mabeyine arz eylemişti. (48). Abdülhamid, İttihad ve Terakki'nin hakiki kuvvetini bir türlü öğrenmeğe muvaffak olamamış, yapılan propagandalar ve verilen göz dağı ile ve müfettiş-i umumînin yazmasıyla bunun üç vilâyeti (Selânik, Manastır, Kosova) kaplamış ve bilhassa heman bütün ordu erkânının iştirak etmiş olduğu mühim bir yekûn tuttuğuna hükmeylemişti ⁴⁸. Filhakika Şemsi Paşa'nın katli, Eyyüb Sabri Bey'in dağa çıkması cemiyeti çok kuvvetlendirmişti ⁴⁹.

Avlonyalı Ferid Paşanın azli ve Said Paşanın sadareti

Daha yukarıda söylendiği üzere İttihad ve Terakki merkez-i umumîsi Temmuzun onunda meşrutiyetin îlânına karar vermişti. Saraya *Selânik, Manastır ve Kosova*'dan telgraflar yağarak 1293 kanun-ı esasisinin îlânına müsaade isteniyordu. Bu tazyik karşısında Abdülhamid, her zaman sıkışık duruma düştüğü vakit mütaleasını al-

⁴⁸ Müfettiş Hilmi Paşadan Mabeyin Başkitabetine şifre:

Gerek taraf-ı çakeriden ve gerek cihet-i mülkiye ve askeriyeye mensup sair bendegân taraflarından peyderpey istihsal ile arz ve iş'ar kılınmakta olan malûmattan muhât-ı ilm-i âli buyrulduğu üzere cemiyet-i fesadiyeye duhul ve terki hizmetle firar eden zabitan ile nizamiye ve jandarma efradının ve ahaliden bunlara iltihak edenlerin adedi tekessür ve tarik-i sadakat ve ubudiyetten inhiraf etmeyen memurin ve zabitan haklarında su-i kasdlar tevali etmektedir Müşir Şükrü ve Birinci ferik Rahmi Paşalar hazaratu taraflarından *Selânik, Manastır ve Üsküb*'te icra edilen nesayihden heman hiç bir semere istihsal edilemediği cihetle ahval-i cariye'nin menşe ve sebebi zuhuriyle tevsiini ve ittihazı lâzım gelen tedbirin etrafiyle tahkik ve saptıkları girive-i mefsedet ve dalâletin din ve devlete îras edeceği mazarratı zabitan ile ahaliden icap edenlere nesayih-i müessire ile tefhim ve netice-i hasılayı ve bilcümle istitlaat ile hakayıkı meseleyi atebe-iulyay-ı hazret-i hilâfetpenahiye arz etmek üzere vükela ve vüzerây-ı izamdan velinimet-i bi-minnet efendimiz hazretlerinin intihap buyuracakları bir kaç zatın Dersaadet'ten memuren izam buyurulması hatıra-i çakeranesi sevk-i sadakat ve ubudiyetle maruzdur.

8 Temmuz, Sene 324

Müfettiş Hüseyin Hilmi

⁴⁹ Abdülhamid, meşrutiyet isteğiyle serkeşlik etmekte olan zabitelerin mevcudunun az olduğu zanniyle baş kâtip Tahsin Paşa vasıtasıyla bu gibiler hakkında ne yapılmasının lâzım geleceğini serasker Rıza Paşa'dan sormuş, Rıza Paşa da "Mütaleam şudur; ceza kanun-ı mucibince muamele" demiş ve bu sözünü ikinci kâtip Arap İzzet ve Mektepler müfettişi İsmail Paşa'nın (zülüflü) yanlarında tekrar eylemiştir (*Tahsin Paşanın hatıratı* s. 252.)

makta olduğu Said Paşa'yı bu sırada sık sık saraya davetle fikrini soruyordu; Said Paşa, kanun-ı esasinin ilânının aleyhinde idi; fakat ahval, gerek pâdişahın ve gerekse fikrini aldığı Said Paşanın tasavvurlarının aksine çıktı ⁵⁰.

Malî senesi Temmuzun yedinci günü akşamı, yani sekizinci gecesi (20 Temmuz 1908) Said Paşa yine saraya davet olunarak gelmiş ve onu takiben Kâmil Paşa da celbedilmişti. Pâdişahla iki vezir arasındaki arz ve tebliğâ şifre kâtibi Esat Bey memur edilmişti. Sultan Abdülhamid, meclis-i mebusanın tekrar açılması için Rumeliden gelen şifreleri tekrar okuduktan sonra bunları, saraya davet etmiş olduğu Said ve Kâmil Paşalara yolluyor ve mütalealarını istiyordu.

Temmuzun yedisini sekizine bağlayan Çarşamba gecesi mâbeyinci Rıza Bey vasıtasıyla Ferid Paşa'dan alınan sadaret mührü yedinci defa Said Paşa'ya verildi, ertesi çarşamba günü sadaret alayıyla Bab-ı âliye geldi; esbak sadr-ı âzam Kâmil Paşa meclis-i vükelâya memur edildi; aralarının açık olması sebebiyle sadr-ı âzamin istememesi üzerine serasker Rıza Paşa azlolunarak erkân-ı harbiye-i umumiye reisi ve askerî komisyon azasından Ömer Rüşdü Paşa kabul etmemekteki müteaddit ısrarlarına rağmen âdeta zorla serasker unvanının tebdiliyle Harbiye nazırlığına getirildi; diğer vükelâ yerlerinde bırakıldı, şeyhulislâm Mehmed Cemalüddin Efendi de yine makamında kaldı. Hey'et-i vükelâ aşağıdaki zevattan teşekkül ediyordu.

Sadr-ı âzam: Said, paşa Şeyhulislâm : Mehmed Cemâlüddin efendi Adliye nazırı: Abdurrahman, meclisi vükelâya memur: Kâ-

⁵⁰ Tahsin Paşa, hâtıratında şöyle demektedir "Sultan Hamid'i Kanun-ı esasiyi ilâna ve Meclis-i mebusanı içtima davet ettiren en büyük, en mühim ve en kuvvetli saikin ordu olduğu bilatereddüt iddia olunabilir; yoksa Abdülhamid, Said Paşa'yı sadarete getirmeden evvel kanun-ı esasinin ilâni muvafık olamıyacağı hakkında müşarünileyhin vaki olan maruzat ve vesayası üzerinde iştilal etmiyerek başka yollarla temini muvaffakiyete çalışırdı. Said Paşa'nın kanun-ı esasiyi ilân ettirmemek ve Rumeli'deki harekâtı, vesait-i münasibe ile durdurmağa çalışmak hususundaki vesayası ne gibi mütalealara müstenid olduğunu bilmiyorum; yalnız vakıf olduğum nokta şudur ki, Sultan Hamid, Said Paşa'yı sadarete getirmeden evvel ve Rumeli ahvalinin hararet kesbettiği günlerde müşarünileyhin sık sık saraya çağırıyor, kendisi ile istişare ediyor, vaziyete hâkim olabilmek çarelerini düşünüyordu. Pâdişahın daima yanında bulunmak ve muhakemelecinin seyrini takip imkânına mâlik olmak sıfatıyla elde ettiğim kanaat budur. İşte ordunun azmi şiddetli kararı bunları zir ü zerber etmiştir.. (s. 259-260).

mil, harbiye nazırı: Ömer Rüşdü, Bahriye nazırı: Hasan Ramî Şûray-ı devlet reisi: Hasan Fehmi, hariciye nazırı: Tevfik, dahiliye nazırı: Memduh, Tophane müşiri: Zeki, Maliye nazırı: Mehmed Ziya, Ticaret ve nafia nazırı: Zihni, Maarif nazırı: Hâşimî paşasalar.

Bunlardan başka müzakerelerin ehemmiyetine mebni erkân-harbiye-i umumiye reisi olan Müşir Şakir Paşa da içtimalara dahil olmuştu.

Sadr-ı âzam Said Paşa ertesi perşembe günü (10/23/ Temmuz 1324 ve 1908) saraya gitmiş vükelâ meclisi haftada iki gün sarayda içtima ettiği için nazırları da bir telgrafla saraya davet eylemişti.

Yıldız Sarayındaki Müzakere :

Sultan Abdülhamid, Rumeli'den gelen telgrafları huzurunda başkâtip Tâhsin Paşa'ya okutarak ikinci kâtip Arap İzzet Paşa ile sarayda bulunan Said Paşaya göndermiş ve yukarıda söylendiği gibi vükelânın sarayda toplanmasını irade eylediğinden vükelâ da gelmişlerdi ⁵¹. Saraydaki toplantıyı ve müzakereyi, dahiliye nazırı Memduh Paşa'nın اصوات صدور *Esvât-ı Sudûr* isimli eserinden hülâsa olarak aşağıya naklediyorum:

1324 sene-i rumisinin (malı sene) dokuzuncu (onuncu olacak) perşembe günü dahiliye nezareti dairesinde vazifemle meşgul bulunuyordum; saraya azimetim hakkında sadr-ı âzamdan bir telgraf alarak heman gittim; vükelâdan beş altı zatı orada buldum, bâdehu diğerleri dahi geldiler. Yalnız Şeyhulislâm Cemalüddin Efendi yoktu; bu mecliste, üçüncü ordu ile *Selânik*, *Manastır*, *Kosova* vilâyetlerinden, liva ve kaza merkezlerinden sabahleyin gelmeğe başlamış olan telgrafnâmeler okundu; gece dahi ardı arası kesilmedi, birbirini vely eden telgraflar yağdı ⁵².

Şöyle yazmışlar: "Hürriyet ilân edildi, toplar attık, kanun-ı esasî ahkâmı yeniden icra olunmalıdır; vilâyetlerdeki iğtişâş çetelerinin reisleri de bizimle beraberdir; teklifimizin kabulünde tereddüd gösterilirse ordu *İstanbul'a* gelecektir ve başka tarafa biat edilecektir; henüz kabul cevabı verilmemesi saltanat merkezinde pâdişahın mevcudiyetini ihsas etmiyor, tecdid-i biatin vücud-ı taayyün eyliyor"

⁵¹ *Tahsin Paşanın hatıratı* s. 258.

⁵² Mabeyine çekilmiş olan telgrafın altmış yedi adet olduğu meclis-i vükelâ mazbatasında görülmüyor.

Bu telgraflar gecenin sülüsüne değin okundu, gerek gündüz ve gerek gece hiç bir cevap gönderilmedi zannedilmesin top atılması irade-i seniyye ile olur denildi⁵³. Mâhâza onlar topları attık hürriyetin duasını yaptık dediler. İstenilen kanun-ı esasî meclis-i vükelâca derdest-i tüzekkürdür meâlini nâtik çekilen telgrafname-i samiiyye ye de bu tebliğ maksadı talildir; kanun-ı esasi otuz iki yıl evvel pâdişah tarafından millete inayet buyuruldu; meclis-i mahsus müzakeresine muhtac değildir; meşveret sünnet-i seniyyedir cevabını yetiştirdiler⁵⁴.

Meclisteki nazırlar, istenilen şeyi bildikleri halde bunu meydana vurmağa cesaretleri yoktu; hepsi sâkit ve mütehayyir idiler. Sadr-ı âzam Said Paşa, pâdişahın maksadını kestiremediğinden ve emr ve irade olmadan da işi yürütemediğinden ihtiyatı elden bırakmıyarak mecliste müzakere safhasını açamıyordu.

Ben (Dahiliye nazırı) dayanamadım, tehir-i müzakere muhatarayı muciptir; istenilen şey, kanun-ı esasînin tasdik ve icrasıdır dedim. Mecaalis-i aliyeye memur sadr-ı esbak Kâmil Paşa meclisimizin ataletini gördü, bazı şeraitle kanun-ı esasi verilir diyerek müzakereye yol açmak istediye de Said Paşa sükût etti; hariciye nazrı evet, kanun-ı esasi talep olunmaktadır; ancak devlet-i aliyye vilâyât-ı selâ sede tanzimi iktiza eden mevad için düvel-i muazzamaya karşı taahhüde girmiş olmasıyle devletler aradıklarını yine arar dediğinde sadr-âzam paşa, hariciye nazırının ifadesini işraben yüzüme bakmakla âciziniz nazır paşanın reyini sevap görürüm, Düvel-i muazzama Rumelide gayr-ı müslim tebaanın muamelât-ı idareden şikâyetine mebni bir murakabe usuli tesis eylediler; okuduğum telgraflar çeteler rüesasının ittihadıyla olduğundan şikâyeti mucip olmamaktadır dediğimde Şûray-ı devlet reisi sözüme iştirak ettiğini söyledi; fakat yine ortalığı sükût kapladı; başka günlerde meclisi vükelâda pek hafif işler müzakere edildiği zaman Said Paşa, talakat-ı lisanile inceden incede meseleyi elerken ve bu mesele ise memleket hayatına râci iken işin tetkik ve tamikine yanaşmayı yukarıdaki telgrafları çekdirmekle vakit geçiriyor ve yukarıdan yani pâdişahın gelecek bir sese muntazır bulunuyordu.

⁵³ Manastır'dan gelen telgrafta İttihad ve Terakki cemiyeti Manastır şubesinin emriyle yirmi bir pare top atılarak hürriyet ilân edildiği evvelce zikredilmişti. Buna mâni olmak üzere heyeti vükela kararıyla üçüncü ordu müşirine telgraf gitmişti. Hükümet teferruatla vakit geçiriyordu.

⁵⁴ Bu, *Serez*'den gelen telgrafa verilen cevabın karşılığıdır.

Gece saat üçü atladı, müzakere penceresinin kapalı olduğu kasvet zamanında ikinci kâtip İzzet Paşa ile mâbeyncilerden Rıza Bey meclise gelerek zât-ı şâhâne:

— *Kanun-ı esasiyi ben tesis etmiştim, meclis-i mebusanın ikinci devre-i ıhtimanda tatili lüzumu ihtar kılınmıştı; öyle yapıldı. Madem ki milletim bu kanunun şimdi yine mer'iyetini istiyor, ben dahi verdim*" buyurdular. İrade-i seniye-i işte harfiyyen tebliğ ediyorum sözleriyle İzzet Paşa, odanın bir kenarına çekildi. Sadr-ı âzam Paşa beni yanına çağırdı; gittim dikte edeyim, meclis mazbatasının müsveddesini yazınız dedi.

Kalemi elime aldığım sırada irade-i sâdıraya telmihen şu tehalüke ne sebep bulursunuz dediklerinde:

— Ordu *İstanbul'a* hareket etmek hazırlığında. Başka tarafa (veliahde) biat tehditleri birer sebeptir" cevabını verdim. Haklısınız buyurdular ⁵⁵. Mazbatanın müsveddesini takrirleri veçhile yazdım; bunda kanun-ı esasî yeniden verildi ibaresi yoktur. Hadisat-ı mevcudenin ehval-i daiyesini teşrihe ahval icabınca zaman kâfi olmadığından esbab-ı mucibe ayrıca bâ mazbata derdest-i arz ise de vilâyat-ı selase müfettiş-i umumiliği ile valilere serian telgraflar tastiri için irade-i seniye sudurı istizanını havidir. Said Paşa pek iyi biliyordu ki kanun-ı esasinin tecdidini pâdişah asla istemez ⁵⁶. Binaenaleyh mübhem tabirat ile müsvedde yapıldı; iradenin tahriren sudurunu bekliyordu. Saraya gündüz gelmiştik; ertesi sabaha yakın irade geldi ⁵⁷.

Said Paşa'nın, Memduh Paşaya dikte ettirerek meşrutiyet taraftarlarının hareketlerini "*ef'âl-i fesadiye*" diye tavsif edilen mübhem heyet-i vükelâ mazbatası Yıldız evrakı arasında görülerek fotoğrafi aldırıldığı gibi sureti de aşağıya aynen konulmuştur.

Encümen-i mahsus

Rumeli vilâyat-i selasesince cereyan eden ef'alı fesadiyeye müteallik olup 8, 9, 10 [Temmuz] ⁵⁸ tarihleriyle müverrehan gelen altmış yedi adet telgraf-

⁵⁵ Said Paşa merhum hâtıratında, (c. 2, s. 444) Memduh Paşa ile görüştüğü bu sözü yani kanun-ı esasinin îlânı kabul edilmezse başka tarafa biat edileceği sözünü, vükela meclisinde söylemiş gibi tasvir etmiş ise de bunun doğru olmadığı gerek Memduh Paşa'nın mütaleasından ve gerekse Kâmil Paşa'nın Said Paşaya olan cevaplarından anlaşılmaktadır.

⁵⁶ Said Paşa'nın bunu istemiyerek pâdişahın zihnini çeldiğini Baş kâtip Tahsin Paşa Abdülhamid'in ağzından yazıyor ki bunu aşağıda göreceğiz.

⁵⁷ *Esvat-ı Sudur'dan* hülâsa s. 77 iiâ 81.

⁵⁸ 21, 22, 23 Temmuz 1908.

larla muharrerat irade-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenahi veçhile miyâne-i bende gânemizde yegân yegân mütalea olundu; hadîsât-ı mevcudenin esbab-ı daiyesini teşrihe, muhat-ı ilm-i hazret-i pâdişahi olan ahval icabınca zaman kâfi olmamasına nazaren esbâb-ı mucibesi ayrıca bâ mazbata derdest-i arz ise de mütehakkıku llüzum olan sür'at hasıl olmak için nüshateyn olarak leffen takdim olunan mümza iki kıt'a müsveddeye tefikân vilâyat-ı selase müfettiş-ı umumiliği ile valilere serian telgrafnameler tastiri ve karar-ı mebhusün sâir vilâyat ile elviye-i gayrı mülhakaya dahi tebliği tasvip olunmakla irade-i seniyye-i hazret-i pâdişahi şerefsudur buyrulduğu halde icabı icra kılınacağı muhat-ı ilm-i âli buyruldukte olbaqta ve katibe-i ahvalde emrî ferman hazreti veliyülemr efendimizindir.

Fi 24 cemaziyelâhire sene 326 ve Fi 10 Temmuz sene 324 ⁵⁸b

Sadr-ı âzam	Adliye nazırı	Meslisi vükelâya memur	Harbiye nazırı
Said	Abdurrahman	Kâmil	Ömer Rüşti
Şuray-ı devlet reisi	Harcıye nazırı	Dahil.yeinazırı	Tophane-ı âmire M.
Hasan Fehmi	Tevfik	Memduh	Zeki
Maliye nazırı	Ticaret ve nafia nazırı	Maarif nazırı	Erkânı harbıye-ı
Mehmed Ziya	Zihni	Hâşim	umumiye nazırı
			Şakir

Bunu müteakip hadisenin izahı ve kanunu esasının yeniden mer'iyyete vaz'ı hakkında esbab-ı mücibeyi mutazammın olan aynı tarihli heyeti vükelâ mazbatası sureti de aşağıya yazılmıştır:

“Manastır ve Kosova ve Selânik vilâyetleri ahali-i umumiyesinin ve üçüncü orduy-ı hümayunun bazı muntakalarında bulunan asakir-i şâhanenin efrad ve zabitanının şu son günlerde ittihaz ettikleri harekât-ı serkeşane mahiyatına dair vilâyat ve menatik-ı mezkûre vülat ve kumandanlarından ve müfettiş-i umumîlikten 8 ve 9 ve 10 Temmuz sene 324 tarihlerinde varid olan altmış yedi aded telgraflarla muharrerat ber mantuk-ı irade-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penahî miyane-i bendegânemizde yegân yegân mütalea olundu.

Evrak-ı varideye nazaran ekser mahallerde bulunan ahalinin kıyâmı ve mevaki-i kesirede zabitan ve efrad-ı askeriyyenin onlara iştiraki ile bazı askerî depolarının kapılarını şikest ederek bir çok esliha ve cephane ve tabur sandıklarından mebalîğ-i mevcude ahz-ü gasb ve kendülerine muhalefet edenleri eşedd-i ukubat ve itlaf ile

⁵⁸ B 10 Temmuz, takvim usulünce 23 Cemaziyelâhır'a rastlar.

tehdid ve nihayet toplar endahtıyla ve nutuklar iradesiyle ilân-ı hürriyet sadedinde bir takım nümâyişlerde buldukları ve dün gece *Manastır*'da bazı kumandanların ve hatta Müşir Osman Paşa'nın ikamet ettikleri mevakii abluka ederek Osman Paşa'yı ahzû tevkif eyledikleri işbu harekât-ı bağıyanenin kanun-ı esasının meriyet-i ahkâmiyle meclis-i mebusanın içtimaa davet ettirilmesi esasına müstenid olduğu ve bu bapta her güne nesayihi ısga etmeyip gittikçe tevsî-i daire-i iğtişâş edecekleri anlaşılmiş ve gerçi kanun-ı mezkûr mer'i olup meclis-i mezkûrun bir müddeti muvakkate için ⁵⁹ tatili ilcaat-ı haliye ve muhteziyat-ı memlekettten olmasıyla bir müddet-tenberi davet ve küşad olunmamış ise de beynelahali sefk-i dimanın vukuunu men etmek ve düvel-i cenebiyenin müdahalâtına sebebiyet verilmemek vâcibat-ı umurdan bulunduğundan mezkûr meclisin küşadı zarurî olmakla keyfiyetin miyane-i ubeydanemizde bittezekkür şerefmend-i telakkisi olduğunuz irade-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penahî icab-ı âlşinden olup filvaki memleketin istikrâr-ı asayışı noktasına matuf olan mutaleât-ı seniyye-i hazret-i şehriyarî mahzî isabet bulunduğundan intihap hakkında zaten mevcut olan usule tevfikân sıfât-ı lâzimeyi haiz âzanın intihabiyle peyderpey iş'arı hususunun tamimen vilâyat-ı şahane ve elviye-i gayri mülhakaya tebliği ve bu kararın eşhası merkumeye tefhimi ile cemiyetlerinin dağıtılması tezekkür ve tenzip kılınmış ve olbapta kaleme alınan telgrafnâme sureti leffen arz u takdim olunmuş olmağla emr ü ferman-ı hümayun-ı hazret-i hilâfet-penahî her ne veçhile şerefsudur buyurulur ise isabet anda olmağla ve katıbe-i ahvalde emrû ferman hazreti veliyyülemir efendimizindir.

Fî 24 Cemaziyelâhır sene 326 ve

Sadr-ı âzam

Mehmed Said bin Ali Namık

Meclis-i vükelâyâ memur

Mehmed Kâmil bin Salih

Şuray-ı devlet reisi

Hasan Fehmi

10 Temmuz sene 324.

Adliye nazırı

Es-seyîd Abdurrahman Nureddin

Harbiye nazırı

Ömer Rüştü bin Mehmed

Hariciye nazırı

Ahmed Tevfik bin İsmail Hakkı

⁵⁹ Meclis-i mebusanın muvakkat müddetle tatili otuz seneden ziyade devam etmiş olup buna müddeti muvakkate denilmesi gülünçtür. Zorlanmasa idi bu muvakkat müddet daha da devam edecekti.

Dahiliye nazırı
Mehmed Memduh ⁶⁰

Tophane-ı âmire müşiri
Mustafa Zeki bin Ali

Maliye nazırı Maarif nazırı Erkân-ı harbiye-i umumiye reisi
Mehmed Ziya Mustafa Hâşim Mehmed Şakir bin Numan Tahir
Ticaret ve Nafia nazırı
Es-seyyid Mustafa Zihni

Sarayda toplanmış olan bu vükela heyeti arasında şeyhulislâm Mehmed Cemalüddin Efendinin de bulunması icabederken her nedense davet edilmemiş ve bahriye nazırı da *İstanbul*'da olmadığından bulunmamıştır. Bu mazbatanın altında vükelânın zat mühürleri olup imza değildir.

Takdim edilen bu mazbata üzerine pâdişah başkâtip Tahsin Paşa kalemiyle aşağıdaki iradeyi tebliğ etmiştir.

“*Meclis-ı vükelânın manzur-ı âli buyurulan işbu mazbatası üzerine mücibince irade-i seniyye-i cenab-ı pâdişahi şerefsudur buyrulmuş olmağla olabta emrî ferman haret-i veliyülemrindir.*

Ser kâtib-i Hazret-i Şchriyarî
Tahsin

Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre Meşrutiyet *Selânik*, *Manastır* ve *Kosova* vilâyetlerindeki İttihad ve Terakki cemiyetinin faaliyeti ile meydana gelmiş olup *Rumeli*'deki *Edirne*, *Yanya*, *İşkodra* vilâyetlerinde hiç bir hareket olmamıştır. Çünkü vilâyat-ı selase denilen üç vilâyette hükümet ecnabi devletlerin müdahaleleriyle islahat yapmağı taahhüt ile işe başlamış olduğundan diğer vilâyetlere nisbetle burası daha serbest olduğu gibi aynı zamanda cemiyet erkânı meşrutiyeti elde etmek ve istibdattan kurtulmak üzere muhtelif çete reisleriyle de anlaşmış olduklarından hiç bir müdahaleye mahal kalmadan maksat elde edilmiştir. İttihad ve Terakki cemiyetinin bütün işleri hemen hemen Talat Bey'in tertibiyle merkez-i umumî tarafından karar altına alınmıştır.

⁶⁰ Memduh Paşa'nın mührü manzum olarak “*Şüde hemnam-ı Muhammed Memduh*” ibarelidir.

SAİD PAŞA VE MEŞRUTİYET

Meşrutiyetin ilânına karar veren Said Paşa'nın r.yasetindeki vükelâ heyetinde dahiliye nazırlığını muhafaza etmiş olan Memduh Paşa, اصوات صدور *Esvât-ı sudûr* isimli eserinde Rumeliden gelen telgrafların okunarak bir karara bağlanamadığını ve Said Paşa'nın küçük bir mesele üzerinde heyet-i vükelâda işi bütün telakatiyle ince eleyip sık dokuduğu halde bu mühim ve hayatı meselede "beste dehan ve şikeste zeban bir hal ile âlem-i bâlâdan (yani pâdişah tarafından) nida ve sada istimama vakfa güşü huş" olduğunu yazmakta ve yine orada diğer bir yerde de: "Said Paşa, pek rânâ biliyordu ki kanun-ı esasinin tecdidini pâdişah asla istemez, binaenaleyh mübhem tabirat ile müsvedde yapıldı" diyerek Said Paşanın pâdişahdan bir işaret olmadığı için tereddüd içinde bulunduğu işaret edilmektedir; böylece sadr-ı âzâmın, meşrutiyetin ilânına taraftar olmadığını biz mabeyn başkâtibi Tahsin Paşa ile şeyhülislâm Cemalüddin Efendi'nin hatıratlarından da sarih olarak anlamaktayız.

Daha yukarı kısımlarda görüldüğü üzere Sultan Abdülhamid vilâyat-ı selasedeki inkılâp hareketlerine karşı sıkışık zamanlarda mütaleasma müracaad ettiği Said Paşa'ya sık sık saraya çağırarak görüşmüş Said Paşa kanun-ı esasinin iadeten tesisine taraftar olmamış fakat Meşrutiyet taraftarlarının ağır basması üzerine her ikisinin de tasavvurları alt üst olmuştur. Bu hususta hadisenin içinde bulunmuş olan mabeyn baş kâtibi Tahsin Paşa hatıratında şöyle diyor ⁶¹:

"... o gün hünkâr; bir aralık sadr-ı âzam Said Paşa'ya huzuruna kabul etmişti; yine o gün huzura celb olduğumda Sultan Hamid bana: Said Paşa'ya huzuruna kabul ederek sadarete tayininden evvel arz eylediği mütaleasımı muhafaza edip etmediğini sorduğunu ve Said Paşa'nın aynı mütaleayı yani Rumeli'den gelen taleplere mümaşat olunmaması ve kanun-ı esasinin ilân edilmemesi mütaleasımı tekrar etmiş olduğunu söyledi. Bunu bizzat padişahın agzından işittim. Sultan Hamid'in Said Paşa, kanun-ı esasinin ilânına taraftar değildir dediğini bunn ne maksatla söylediğini bilmiyorum. Vakıa Said Paşa'ya kanun-ı esasî ilânına taraftar olmadığı için sadarete getirdiği kabul olunabilirse de kanun-ı esasîyi ilân

⁶¹ Abdülhamid ve Yıldız hatıraları s. 265, 266.

ederken buna taraftar olmayan bir sadr-ı âzamı neden iktidar mevkiinde tuttuğunu anlayamadım; bilâhare mebusanın küşadı günü irad olunan nutk-ı hümayunda münderic ve “muhalif mütalealara rağmen kanun-ı esasîyi ilân ettiğine” dair cümle ile “Said Paşa kanun-ı esasînin ilânına taraftar bulunmıyor diye bana vaki olan ifadesi arasında bir münasibet bulunmak lâzım gelir”.

Tahsin Paşa'nın mütaleasından anlaşıldığına göre Rumeli'den meşrutiyetin ilânı hakkındaki telgrafları alan Sultan Abdülhamid, Ferid Paşa'yı azletmeden evvel Said Paşa'yı saraya getirterek mütaleasını sormuş o da kanun-ı esasînin iadesine taraftar görünmemiş ve bunun üzerine bu işi önlemek için Said Paşa'yı sadr-ı âzam yapmış ve sonra tekrar kendisine eski fikrinde olup olmadığını sormuş ve aynı cevabı alarak Said Paşa'nın meşrutiyetin iadesine taraftar olmadığını Tahsin Paşa'ya söylemiş ve nihayet veliahde biat ve askerle *İstanbul*'a gelineceği hakkındaki tehdid telgrafları üzerine kendisi kanun-ı esasînin meriyete vaz'ına müsaade etmiştir Bundan dolayıdır ki Said Paşa meclisi vükelâda pâdişaha arz eylediği mütaleasına karşı bazı vükelânın meşrutiyet isteniyor demelerine rağmen o tarafa yanaşmamış demektir.

Said Paşa'nın kanun-ı esasînin tekrar meriyete girmesini istemediğini şeyhulislâm Cemalüddin Efendi'nin mütaleasından da öğrenmekteyiz ⁶². Meclis-i mebusanın açılmasına karar verildiği ve *İstanbul*'da halk tezahürat yaparken tıbbiye talebeleri de *Yıldız*'a gelerek “*Pâdişahım çok yaşa*” diye tezahüratta bulunup pâdişahı görmek istemişler ve nihayet şeyhulislâmın söylemesiyle Sultan Abdülhamid balkona çıkarak gelenlere iltifat etmiş ve gelen kalabalık dua ederek dağılmıştır.

Bunun üzerine pâdişah bir az istirahat edelim diyerek sadr-ı âzam ile şeyhulislâmı kendi odasına kabul etmiş ve sadr-ı âzama:

—“*Meclis-i mebusanın küşadını irade ettik, şimdi intihap icrasiyle mebusların bir an evvel toplanması esbabına tevessül iktiza ederken halkın ilân-ı şükr ve şâdmânî vesilesiyle böyle fevc fevc mabeyn-i hümayuna ve devair-i hükümete gitmeleri ve takım takım sokaklarda dolaşmaları devam ederse vazife-i esasîye muattal ve memleketin rahatı muhtel olur; bu babta devletce bir tedbir ittihaz olunmalıdır*” buyurduklarında Said Paşa:

⁶² Şeyhulislâm esbak Cemalüddin efendi *Hatırat-ı siyasiye* s. 8.

— Kulunuz ahalimizin henüz meşrutiyete kabiliyet kesbetmediklerini biddefaat efendimize arzettiğim halde isga buyurulmadı” demesi üzerine hâkan-ı müşarünileyh:

— *Acayib ben bir şey söylediğim vakit maksadımı ketm ile zamirimin hilâfını söylüyorum zannında bulunarak hep aksi cihetini iltizamen idare-i kelâm ediyorsunuz; mebadi-i cülusumda siz hizmet-ı kitabette bulunuyor idiniz, cereyan eden ahval ve muamelâta tamamiyle vakıfsınız, vaktiyle meşrutiyeti milletime cemile olarak vermiştim; o zaman bu adem-i kabiliyet ortaya sürüldü; fakat azmimde sebat ettim...”* demiştir.

Cemalüddin Efendi bunu kaydettikten sonra “işte o zaman sadr-ı müşarünileyhin mahiyet-i efkârı” nın anlaşıldığını beyan etmektedir.

Merhum Said Paşa, hatıratında ⁶³ Hey’et-i vükelânın sarayda toplanmasına irade sadır olup içtima edilince ikinci kâtip İzzet Paşa bir çok evrak ile gelip Rumeli ahvalinden neşet eden muhaberatı havi evrakı kendisinin mecliste bulunarak okuyacağını söylemiş olduğunu ve bu evrak üzerine görüşüldüğünü zikrettikten sonra:

Müzakeratı mecrây-ı tabiisine irca için bazı ihtarata lüzum gördüm, ifadatım heman harfiyen şundan ibaretti; bu kadar teşebbüsat ve mükâtebatın mevzu-ı münferidi kanun-ı esası değil mi? Binaenaleyh mebahis-i zâidenin terkiyle reyleri kanun-ı esasî bahsine tahsis lâzım gelmiyor mu? İslâh-ı idareye çare-i münferide bu değil midir? demiş, meclise iki, üç dakika süküt-ı mutlak arız olmuş ve sükütun tasdik manasına geldiğini söylemiş ve huzur-ı şahaneye bir mazbata takdimine karar verilmiş, mazbata yazılması işi ticaret ve nafia nazırı Zihni Paşa’ya havale olunmuş ve mazbatanın yazılması işi uzadığından sadr-ı âzam:

— Mazbatanın ikmali için daha haylı bir zaman lâzım ise de bu vaktin tayini nâ kabil olduğu muharrirlerinin—Zihni Paşa ile Arap İzzet Paşa—cevaplarından anlaşıldı; binaenaleyh heyete dedim ki Rumeli’den gelen son telgrafta kanun-ı esasinin kabul-ı tehhur edecek olursa veliahd-ı saltanata akd-î biat ve hutbeler onun namına kıraet olunacağı ihtar olunuyordu. Acaba mesele tehhüre mütehammil mi? Esbab-ı mücibesi bâdehu tafsilen yazılmak üzere heman muhtasar bir mazbata yapılarak arz olursa ve etraflı olmasına lüzum gös-

⁶³ Üçüncü cilt - İkinci kısım s 444-446 dan hülâsa (1328 İstanbul’da matbu).

terdiğiniz mazbata bâdehu tanzim olursa münasip olmaz mı?" demiş, bu teklif muvafık görülerek dikte ile dört satırdan ibaret bir karar kaleme alınarak takdim edilmiştir ⁶⁴.

Meclisi vükelâya memur esbak sadr-ı âzam Kâmil Paşa ise, Said Paşa'nın bu mütalealarının doğru olmadığını kayd ile diyor ki ⁶⁵: "doğrusu bu tasvir-i hal dahi vakıa tamamiyle muvafık değildir. O zamanki hey'et-i vükelâ azasından heman cümlesi berhayat bulunan zevat şüphesiz derhatır ederler ki Rumeeli'den gelen telgraflar mecliste okunur okunmaz ehemmiyet-i hal nümayan olarak kıyamın vasıl olduğu dereceye göre kanun-ı esasının iade-i mer'iyetinin bila tehir ilânı mutlakullüzum olduğuna heyetce kanaat hasıl olmuş ise de o bapta cereyan eden müzakerat üzerine içimizden bunu Sultan Abdülhamid'e teklif edebilecek hiç bir yiğit tasavvur olunamadığından yapılacak mazbatada iktizay-ı maslahatı tasvire tabir-i münasip bulmakta mütehayyir olduğumuz halde kurenadan Rıza Bey, Ahmed İzzed Paşa ile beraber meclise gelip taraf-ı şahanedan getirmiş olduğu bir takım telgrafları dahi tevdi ile hey'ete hitaben:

— *Şevketlü efendimiz bu telgrafların da mütalesını ferman buyurdular; anlaşılan ahali kanun-ı esasının ilânını arzu ediyorlarmış, ben kanun-ı esasının ilânı aleyhinde değilim buyurdular*" demesiyle derhal hey'et-i meclis geniş bir nefes alıp canab-ı hakka şükr ile hünkâra senahan olarak heman mazbata tanzimine müsaraat edilmiş idi.

Şu halde Said Paşa hazretlerinin, mizacına herkesten ziyade vakıf bulunduğu hakan-ı sabıkın rızası malûm olmadan tezkârından tevakkî olunan kanun-ı esasî ve veliahda biat elfazını meclis-i vükelâda mevzu-ı bahis etmiş olmasına nasıl ihtimal tasavvur olunur? ki rızây-ı şahane meclise alenen tebliğ olunduktan sonra dikte ile yazdığımı beyan eylediği mazbatada dahi maksad-ı asliyi melfuf telgraf müsveddelerine atf ile kanun-ı esasî sözünün darcinden ictinap etmeği muvafık-ı ihtiyat görmüştür;' demektedir.

Tahsin Paşa ile Cemalüddin efendinin yazdıklarına göre Said Paşa'nın kanun-ı esasî'nin tekrar mer'iyete girmesine taraftar olmadığı

⁶⁴ Said Paşa'nın, Dahiliye Nazırı Memduh Paşaya dikte ettirdiği daha evvelki bendde sureti yazılan karar.

⁶⁵Kâmil Paşa'nın Ayan reisi Said Paşa'ya cevapları (1328 de İstanbul'da matbu) s. 49, 50.

anlaşıyor. Kâmil Paşa ile Memduh Paşa'nın ifadelerinden de kanun-ı esasî'nin yeniden fiile çıkmasını pâdişahı tarafından bilvasta meclis-i vükelâya tebliğ edildiği ve Said Paşa'nın beyan ettiği gibi olmadığı meydana çıkıyor.

Netice olarak şu anlaşılıyor ki Rumeli'den gelen telgrafların içinden veliahde biat edileceği ve *İstanbul*'a askerle gelineceği hakkındaki tehditler, Abdülhamid'i kanun-ı esasî'nin îlânına mecbur etmiştir; yalnız burada nazarı dikkate alınacak şey meşrutiyetin Rumeli'nin üç vilâyetinde îlânı 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) ve pâdişahın bunu kabul ile îlânı 11 Temmuz 324 tarihleridir. Yani İttihad ve Terakki cemiyeti pâdişahın kabulüyle îlândan bir gün evvel kendi tamamıyla üç vilayette meşrutiyeti îlân etmiştir.

KANUN-I ESASİNİN İLÂNINDAN SONRAKİ DURUM VE SAİD PAŞANIN ÇEKİLMEĞE MECBUR OLMASI

Pâdişahın kanun-ı esasî'nin yeniden mer'iyete girmesini kabul etmesinden sonra İttihad ve Terakki, cemiyeti müfettişi umumî Hüseyin Hilmi Paşa vasıtasıyla Bab-ı âliye müracaat ederek hafiyeliğin lâğvını teklif ve îcap eden görüşmeler yapılmak üzere âzasından bazılarının *İstanbul*'a gelmesine müsaade istemiştir; bu teklif vehham olan Sultan Hamid'i tereddüde düşürmüş ise de takdim edilen 16 Temmuz 324 (29 Temmuz 1905) tarihli meclis-i vükelâ mazbatasında ⁶⁶ bunun emniyeti teyid için faydalı olduğu arzedilmesi üzerine cemiyete mensup dört kişinin gelmelerine müsaade edilmiş olduğundan Talât, Cavid ve Rahmi beyler *İstanbul*'a gelmişlerdir.

İttihad ve Terakki cemiyetinin göndermiş olduğu zatlar *İstanbul*'a geldikten sonra meclis-i vükelâya memur olan Kâmil Paşa ile görüşmüşler ve harbiye nezaretine Trablusgarp vali ve kumandanı Recep Paşa'nın getirtilmesini istemişlerdi. Halbuki Said Paşa 19 Temmuz 324 yani 1 Ağustos 1908'de kabinesini yenililerle intihabı padişaha â'd olan şeyhulislâmdan başka kanun-ı esasî ahkâmına muhalif olarak harbiye ve bahriye nazırlarını da pâdişahın tayinine bırakmak suretiyle aşağıda isimleri yazılı zevattan müteşekkil bir kabine kurmuştur.

⁶⁶ Afv-i umumî îlânı ve hafiyeliğin de lâğvı hakkındaki kayıtları da havi olan bu mazbatada cemiyete mensup bazı azanın *İstanbul*'a gelmesine müsaade edilmişti. Mazbata sureti vesikalar arasında 16 numara ile gösterilmiştir.

Sadr-ı âzam	: Mehmed Said Paşa
Şeyhulislâm	: Mehmed Cemalüddin Efendi
Meclis-i vükelâyâ memur	Sabık adliye nazırı Abdurrahman Paşa ⁶⁷
” ” ”	: Esbak Sadr-ı âzam Mehmed Kâmil Paşa
Adliye nazırı	: Sabık Şuray-ı devlet reisi Hasan Fehmi Paşa
Şuray-ı devlet reisi	: Sabık Evkaf nazırı Turhan Paşa
Dahiliye nazırı	: Sabık Techizat-ı askeriyye nazırı Hacı Akif Paşa
Hariciye nazırı	: İbkaen Tevfik Paşa
Harbiye nazırı	: Ömer Rüşdü Paşa (ibkaen)
Bahriye nazırı	: Hasan Rami Paşa ⁶⁸
Nafia nazırı	: Hariciye müsteşarı Naum Paşa
Ticaret ve sanayi nazırı	: Sabık defter-i hakanî nazırı Ziya Paşa ⁶⁹
Maarif-i umumiye nazırı	: Bâb-ı âli Hukuk müşaviri İbrahim Hakkı Bey
Ziraat, Orman ve Maadin nazırı	: Memurin-i mülkiye komisyonu reisi Tevfik Paşa
Maliye nazırı	: Mehmed Ziya Paşa ve onun istifası üzerine ⁷⁰ Maliye nezareti müsteşarı Ragıb Bey
Evkaf nazırı	: Sabık sadaret müsteşarı Mehmed Ali Paşa
Telgraf ve Posta nazırı	: Vilâyât-ı sâlase maliye komisyonu âzasından Ata bey (Kabineden hariç)

⁶⁷ Abdurrahman Paşa 4 Temmuz 1908'de tekaütlüğünü istemiş ve kabul olunmuştur.

⁶⁸ Harbiye ve Bahriye nazırlarının padişâh tarafından tayinlerinin sadr-ı âzama âid iken pâdişâh tarafından tayin edilmeleri itiraz-ı mucîp olduğundan Hasan Rami Paşa da 4 Temmuz 1908'de istifa etmiştir.

⁶⁹ Ticaret nezareti, nafia nezaretine mülhak olarak idare olunmakta ise de Nafia nezaretinin işi çok olup Ticaret-i berriye ve bahriye ve sanayiün hüsn-i idaresi kabil olmadığından bu tarihte Ticaret nezareti Nafiadan ayrılarak ticaret ve sanayi nezareti ismiyle müstakil olmuştur.

⁷⁰ Maliye nazırı Ziya Paşa, vükelânın halkın emniyetini mücib zevattan teşkili icap edip kanun-ı esasınin tatbikinde sürat gösterilmesi lâzım geldiğinden ve mevcut heyet-i vükelânın memleketin âcil ihtiyaçlarını hazırlayacak kifayette bulunmasından dolayı 30 Temmuz 1908'de istifa ederek istifanâmesini pâdişaha takdim eylemiştir.

Tophane müşiri de evvelce kabineye dahildi; fakat 30 Temmuz 1908 de yani yeni kabinenin teşekkülünden üç gün evvel azledilmiş olup bundan sonra müşirlik nazırlığa tahvil olunarak kabineden çıkarılmış ve Tophane nazırlığına da birinci ferik topçu Rıza Paşa tayin olunmuştur.

Said Paşa'nın kanun-ı esasî mûcibince —her ne sebebe mebnî— tayinleri sadr-ı âzama âit olan harbiye ve bahriye nazırlarını pâdişaha bırakması sebebiyle geniş mikyasta itirazlar olmuş ve bunun altından bir oyun oynanması ihtimalleri olduğu zannı hasıl olduğundan husule gelen galeyana neticesinde kanun-ı esasîye muhalif hareketinden dolayı Said Paşa istifaya mecbur edilmiştir. Şeyhulislâm Cemalüddin Efendi bu meseleyi hâtrâtında şöyle anlatmaktadır:

Cumartesi günü (19 Temmuz 324/1 Ağustos 1908) Bâb-ı âlide hatt-ı hümayun okundu; hatt-ı hümayunda sadr-ı âzam ve şeyhulislâm gibi harbiye ve bahriye nazırlarının da tarafı şahaneden intihap ve tayin olunacağına dair bir fikrayı muhtevi olduğunu anlayınca aklım başımdan gitti; çünkü bu fıkra kanun-ı esasinin sarahatine ve yeminlerle tevsik buyurulan maksad-ı âliye mugayirdi. Sâmiamda hata etmişimdir zanniyle beray-ı istizah müşarünileyhin yanına gittim vükelâdan hariciye nazırı Tevfik Paşa ile Hasan Fehmi Paşa ve Hakkı Bey ve mâbeynci Nuri Paşa orada bulunmakta idi.

Said Paşa hatt-ı hümayunda mezkûr fıkranın mevcudiyetini tasdik ile

“şevketmaab efendimiz kumandan-ı âzam oldukları cihetle harbiye ve bahriye nazırlarının taraf-ı hümayunlarından intihap ve tayini hukuk-ı mukaddese-i şahanelerindendir” dedi. Müşarünileyhe cevaben:

— Bu nazırlar kumandaya memur olmayıp buldukları dairenin idare memuru ve birinci âmirler dir; hatta bundan mukad dem Celâl Paşa gibi mülkiye vüzerasından bazı zevat bahriye nezaretine tayin olunmuşlardı; kanun-ı esasî selâhiyet-i şahaneyi makam-ı sadarete ve meşihate hasretmiştir. Bu tevsî, kanun-ı esasinin madde-i malûmesine ve teminât-ı hümayuna sarahaten muhaliftir.

Said Paşa, ilm-i hukuk mütehasıslarından olan meşahir-i ulemây-ı garbin bazı akvaliyle istidlâle kıyam ve tarik-i mugalatayı iltizam edince mabeynci Nuri Paşaya:

Hatây-ı vaki tashih edilmedikçe mesuliyeti kabul edemeyeceğimi ve keyfiyeti pâdişaha arz eylemesini Nuri Paşadan rica ile sahilhane avdet ve hizmet-i fetvadan istifamı pâdişaha takdim eyledim ⁷¹.

Pâdişah, şeyhulislâmın istifasını kabul etmiyerek kendisini saraya çağırıp bu hususta görüşmüş ve zaten devam eden galeyana neticesinde Satd Paşa istifaya mecbur olarak kabinenin teşkiline Kâmil Paşa memur edilmiştir.

İttihad ve Terakki'nin *İstanbul*'a gelen âzaları Kâmil Paşa ile görüşmüşler ve yukarıda söylendiği gibi Trablusgarp vali ve kumandanı Müşir Recep Paşa'nın harbiye nezaretine getirilmesini teklif etmişlerdi. Kâmil Paşa bunu kabul etti ise de Sultan Abdülhamid, Recep Paşanın reisicumhur olmak istediği hakkındaki kendisine evvelce verilmiş olan bir jurnal dolayısıyla o cihete yanaşmadığından Müşir Rıza Paşayı harbiye nezaretine koymuştu. İttihad ve Terakki azaları Recep Paşa'da ısrar ediyorlardı; nihayet şeyhulislâm Cemalüddin Efendi bilvasıta pâdişaha maruzatta bulunup Recep Paşa'nın böyle bir tasavvurunun deliller beyaniyle mümkün olamayacağını arz ile pâdişahı iknaa muvaffak olması üzerine Recep Paşa harbiye nazırı olmuştur ⁷².

İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİNİN FAALİYETİ VE MEŞRUTİYETİN İLÂNI İÇİN SARAYA VE NEZARETLERE ÇEKİLEN TELGRAFLARDAN BAZILARI

Mâbeyn-i hümayun yani saray, Bâb-ı âli ve seraskerle olan muhaberelerden bir kısmı makalenin içinde veya not halinde gönderilmiş olup pek mühimlerinden bazıları da metinde işaret edildiği üzere numara sırasıyla aşağıya naklolunmuştur:

İttihad ve Terakki cemiyetinin faaliyeti ve *نور* *Neyyir-i Hakikat* gazetesinin gizli intişarı dolayısıyla saraydan sorulan suale dahiye nezaretinin (13 Cemaziyelâhır 326/12 Temmuz 1908) tarihiyle cevabî arizesi sureti:

⁷¹ *Şeyhulislâm Cemalüddin efendinin hatırat-ı siyasiyesi* s. 9, 10 s 12.

⁷² *Şeyhulislâm Cemalüddin Efendinin hatırat-ı siyasiyesi* s 12.

Dahiliye nezareti

I.

Bu kere *Manastır*'da elde edilen hezeyannâmelerin civar vilâyâta da gönderilmesi melhuz olmasıyla tezyid-i takyüdat ve tabasurat ile idhal ve intişarına ve hiç bir tarafa talik ve tevziine meydan verilmemesi hakkında Rumelîdeki vilâyat-ı şâhâneye şifre ile tebliğat icra kılınmış idi.

Yanya vilâyet-i behiyyesinden alınan 27 Haziran 324 (10 Temmuz 1908) tarihli cevapta bunun intişar ve talikine meydan verilmeyeceği beyan ve fakat bu hezeyannamenin bir seneden beri *Manastır*'da muntazam tab' olduğu haber verilmiş olmasına nazaran intişarından şimdiye kadar malûmat istihsal edilememiş olması calib-i nazar ve *Selânik*'le *Manastır* cihetlerinde zuhur eden bazı hâdiseler oraya pek mübalâğâlî surette in'ikâs etmekte olup ortalıkta bazı alaim-i galeyni da mahsûs bulunduğundan vekayi-i cariyeye üzerine devletce bir karar ittihaz buyurulmuş ise ona göre tedabir-i lâzimeye müsaraat olunmak üzere inbası lüzumu dermeyan kılınmıştır.

Bu beyannâmenin (Neyyir-i Hakikat gazetesinin) bir seneden beri *Manastır*'da tab'edilmekte olması keyfiyeti fevkalâde haiz-i ehemmiyet bulunduğundan vilâyetçe şimdiye kadar haber alınıpda tedabir-i maniaya tevessül edilmemiş midir? Bu cihetin ve her suretle tahkikat-i ciddiye bilmüsaraa tab' ve neşredenlerin beher hal zâhire ihracı ile neticenin inbası *Manastır* vilâyetine ehemmiyetle tebliğ olunmuş [Bu sırada *Manastır* valisi Hıfzı Paşa idi] ve keyfiyet usulen makam-ı sadaret-i uzmaya da yazılmıştır. Vekayi-i cariyeye üzerine devletce bir karar ittihaz olunmuş ise de *Yanya*'ya da tebliği hakkında gösterilen lüzuma nazaran vilâyete ne yolda tebliğat icrası muktazi bulunduğuunun tayini merhun-ı emr ü fermân-ı hümâyun-ı cenab-ı mülûkânedden bulunmuş olmağla olbapta emr ü ferman... 13 Cemaziyelâhire sene 326 ve 29 Haziran sene 324

Dahiliye Nazırı
Memduh

II.

Kol ağası Niyazi Bey'in isyan ile dağa çıkmadan evvel aldığı tertibat hakkında üçüncü ordu müşirinin mabeyn başkitabetine

şifreli telgrafı ve Niyazi Bey'in mülâzım-ı evvel Koniçeli Osman Cevdet Beyle muhaberesine dair elde edilmiş olan telgraf lar ⁷³.

Başkitabet

adet: 1789

Niyazi-i leimle rüfekay-ı habasetinden mülâzım Osman ara-sında hususî mürettep bir şifre ile vaki olan ve müfettişi umumî paşa hazretleri tarafından aynen tevdi olunan altı kit'a muhaberat-ı tel-grafiye suret-i mahlulesi tarih sırasıyla berveçh-i zir arz ve tezyil olun-muştur. Meallerinden rehin-i ittulâ-ı âli buyurulacağı üzere merkurû nun nasıl bir fikr-i hâinâne ve mel'anetpervâneye tebaiyyet ettikleri ve maksad-ı isaetkâranelerini daha evvelce tertip ve tasavvur ederek mevki-i fiil ve redaete îsale gayret eyledikleri aynen görülmekte bu-lunmuştur. Biavnihi ve keremihi taalâ saye-i satvetvâye-i cenab-ı hilâ-fetpenah-ı âzamîde bu sefillerin yakında cezay-ı sezalarını görerek hâib ve hâsir mahvu perişan olacakları ve su-i sirayetine meydan kal-maksızın izale-i vücudlarına muvaffakiyet eltaf-ı ilâhiyeden müs'tedâ bulunduğu maruzdur.

6 Cemaziyelâhıre 326 ve 22 Haziran 424

Müşir İbrahim

Niyazi Bey'in muhabere evrakı suretleri:

A

Mektupla işaret edildiği üzere ne telgrafcı ne de hıristiyanlardan kimse almayacaksınız. Cuma günü saat dörtte hareket edin. Burada saat onbirde (alaturka) gaybvbet edilecektir. Tüfenk ve cepbane eski karar üzere gizlenecektir. Sizinle gelenler mavzerle müsellağ olacaktır. 18 Haziran 324

Kolağası Ahmed Niyazi

B

Alacağım silâhları bu akşam saat dörtte (alaturka) *Kırhan*'a gön-deriyorum; elli sekiz adettir; efrad yediden ona kadar alacağım; yarın akşam telgrafhanede beklemeniz müsterhamdır. 18 Haziran 324

Mülâzım-ı evvel

Osman Cevdet

⁷³ Niyazi Beyle beraber dağa çıkanlardan bazıları geri dönmüşlerdi; her halde onun şifresi ile muhabere evrakı bu dönenler vasıtasıyla elde edilmiş olma-lıdır.

C

Bugün cfradtan ondokuz silah aldım; bu gece saat dörtte *Kırhanlılar* gelip silahları alacaklardır. Bu gece hareket pek müşkil olacaktır. Tertibatı geceki emriniz üzere yaptık. Jandarmalardan yalnız başçavuş gelecek. Yarın saat üçte hareket etsek çok iyi olacaktır; siz de silâhları kaçırmadınız mı? iş'ariyle emrinize muntazırım.

19 Haziran 324

Mülâzım-ı evvel Osman

Ç

Bir az daha erken hareket ederseniz daha iyi olur; biz cuma namazı eda olunurken *Lahce*'ye gideceğiz.

19 Haziran

Kolağası Niyazi

D

Pusu tutmak vesilesiyle hareketinizi setredin, şimdi hareketle doğru *Lahce* civarındaki koruya iltica ediniz. Mevkiinizi Bahri Çavuş'a bildiriniz; biz de Cuma namazı eda olunurken tüfenkleri alıp doğruca size geleceğiz. Siz jandarmalarla köylü fedailerini müstashiben geleceksiniz.

19 Haziran 324

Kolağası

Niyazi

E

Şimdi son emir şudur 13, 8, 4, 14, 35 başı bozuklar geleceklerdir. Tüfenk cephaneler alınacaktır. Telef edilmek üzere memurin ve köylü hıristiyanlar zinhar almayacaksınız. m, t, h, c, y yi şimdilik bırakınız.

19 Haziran 324

Kolağası

Ahmed Niyazi

III.

Üçüncü ordu müşiriyetinden şifre
Başkitabete Aded 1780

Cemiyete mensup iki zabitin tevkifi üzerine bunlar hakkında yapılacak muameleye dair üçüncü ordu müşiri İbrahim Paşa tarafından mabeyne şifre:

Berveçh-i maruz *Gostuvar*'daki nizamiye taburuna mensup ve

fıkr-i fesada sâi olmakla maznun olup *Üsküp*'te taht-ı tevkife aldırılan Erkân-ı harb yüzbaşı Hayri ve piyade mülâzımı Kemal Efendiler bugün *Selânik*'e celb ile hapis ve ihtilâttan men edilmişlerdir.

Evvelce de arz ve istizan olduğu veçhile bunların ve emsalinin burada çetelere dahil olmaları ecanibin dahi celb-i enzarnı bâdi ve tesvilat-ı eblehferibane ile izam olunarak dağdağa husulünü müeddi olması mülâhazası ve nasıl olsa orduy-ı hümayunun bu misillü efkâr-ı faside ve meşkûke eshabından tathiri zımında bunların daire haricine çıkarılmaları icap edeceği mütaleasiyle bir yandan üslûb-ı hakimane ile birer, ikişer hapis ve tevkif edilecek bu gibi zabitanın dağdağasızca dersaadete izamları ve oraca yapılacak isticvapları neticesine göre müşareketleri tebeyyün edecek olur ise hakkında ayn-ı muamelenin tatbiki düçar-ı tereddüd ve ve heyecan olan ekseriyet-i azimeyi teşkil eden erbâb-ı sıdk ve namusun tatmin-i kulubı ve hadisât-ı nâ marziyye ve fesadiyenin nez-i imkân ve devamı nokta-i nazarından bu tedbir muvafık gibi zan ve mütalea edilmekte ise de herhalde hikmet ve isabet emrû ferman-ı hümayunda olacağından istizan-ı muameleye cüret olduğu maruzdur. ferman. 6 Cemaziyelâhire 326 ve 22 Haziran 324

Müşir
İbrahim

IV.

Cemiyetin faaliyetine Şemsi Paşa'nın Niyazi Bey üzerine memur edilmesine ve Anadolu'dan, ısyan edenler üzerine asker sevkine dair serasker Rıza Paşanın 24 Haziran 324 (7 Temmuz 1908) tarihli olarak pâdişaha takdim eylediği dikkate şayan arizesi sureti:

“*Manastır* islâm ve hıristiyan mahallatı arasında sokak duvarlarına balasında beyzıyüşşekil “*Osmanlı İttihad ve Terakkı Cemiyeti*” ibareli damgayı havi ve efkâr ve ahval-i bedhahaneyi muhtevi müteaddid varake-i ilâniye talik edildiği gibi vali-i vilâyete [Hıfzı Paşa'ya] dahi mezkûr varakanın bir nüshasının bir mavzer fişengi ile beraber mazrufen gönderilmiş olduğuna ve olbapta bazı mütaleat ve maruzata dair üçüncü orduy-ı hümayun-ı şahaneleri müşiri İbrahim Paşa kullarından şimdi varid olan 13 Haziran 324 tarihli telgrafnâme ile aynı vak'a hakkında Manastır mıntakası kumandanı Mirliiva

Osman Hidayet Paşa'dan alınan telgrafnâmenin ve *Manastır*'da iki tabur asakir-i şâhâne bulunduğu halde *Manastır*'a muvasalatından ve *Yakova*'dan hareket ettirilen taburun *Manastır*'daki kuvvete iltihak etmek üzere şimendüfere irkâb olduğundan bahis ile cemiyetin nerede bulunduğu dair hiç bir kimsenin malûmatı olmayıp yalnız icra kılınan tahkikat-ı hafiyeye nazaran beray-ı tahkik İştîp cihetlerine gönderilen erkân-ı harbiye binbaşılardan Enver Bey [Paşa] orada tebdil-i kıyafet ederek erbab-ı fesada iltihak etmek üzere hareket etmiş olduğu anlaşıldığına dair birinci ferik Şemsi Paşa kullarından mevrud 24 Haziran 324 tarihli telgrafnâme ile bazı tadilât icrası için *Selânik*'te müşiriyetten emrolunan kuvve-i takibiye alayı kumandanı erkân-ı harp kaymakamı Selâhuddin ve mıntaka refakatine memur erkân-ı harbiye binbaşı Hasan Beyler bugün azimet edecekler iken trene girmedikleri haber verilmekle taharriyat icra olunarak şimdiye kadar bulunamamalarından firar etmiş oldukları kaviyyen istidlâl ve derdestleri için mevaki kumandanlıklarına iş'ar kılındığı ve keyfiyet *Manastır*'a gelen birinci ferik Şemsi Paşa kullarına bildirildiği hakkında *Manastır* mıntaka kumandanı mirliya Osman Hidayet Paşa kullarından mevrud 24 Haziran 324 tarihli telgrafnâmenin suretleri leffen pâye-i serir-i şevket-masir-i Hazret-i hilâfetpenah-i âzamîlerine (رفع) ref ve takdim kılındı.

Müşarünileyh İbrahim Paşa kullarının telgrafnâmesinde *Aydın* redif fırkasının irade-i şerefsâdıra-i hazret-i hilâfetpenah-ı azamîleri veçhile şu beş on gün zarfında tesri-i cem ve sevkini göstermektedir. Malûm-ı hakayik melzum-ı cenab-ı hilafetpenahları olduğu veçhile fırka-i mezkûre ile *Yozgat* livası ve Karaman alayının yoklamalarının heman icrasına mübaşeret edilmesi hakkında saniha-piray-ı sudur buyurulan irade-i seniyye-i cenab-ı zillullahîleri mentuk-ı âlisi derhal icap edenlere tebliğ kılınmış ve bunların masarif-i sevkiyesiyle maaş ve saire misillu muhasssatları miktarını mübeyyin puslanın yarınki çaeşanba gününe kadar yetiştirilmesi hakkında taraf-ı çakerneme Bâb-ı âliden varid olan tezkere üzerine bilhesap tanzim olunan pusla Bâb-ı âli'ye gönderilmiştir; maahaza müşir-i müşarünileyh kullarının gösterdiği lüzum ve istical ve suret-i hale nazaran meclis-i mahsusdan icab eden mazbatanın tanzim ve takdimine kadar vakit geçmemek üzere mezkûr fırka ve liva ve alayın heman şimdiden mahallerinde cem ve celbi ile bilistizan şeref müteallik buyrulacak irade-i seniyye-i hazret-i zillullahîleri veçhile sevk olunmak üzere hazır ve

âmade bulundurulması mütebâdir-i hatır-ı kasır-ı kemteranem olmaktadır.

Müşarünileyh birinci ferik Şemsi Paşa kullarının bu işe memur buyrulmuş olduğu suret-i iş'arından münfehim olmasına ⁷⁴ ve Manastır ciheti ahval-i askeriyesinin şayân-ı nazarı dikkat ve ehemmiyet bulunduğu hakkında evvelce arz-ı atabe-i ulyây-ı cenab-ı hilâfet-penahîleri kılman mütalea-i âcizanem müşarünileyh Şemsi Paşa kullarının mâruz telgrafnâmesi mündericatiyle de teeyyüd etmekte bulunmasına nazaran ileride bir münasibi intihap ve tayin buyuruluncaya kadar Manastır ve havalisi umum kumandanlığının dahi müşarünileyh Şemsi Paşa kulları tarafından deruhte olunması ve şayet müşarünileyh kullarının erbab-ı fesadın bizzat takibi için Manastır'dan ayrılması lâzım geldiği halde mezkûr kumandanlığın yine müşarünileyhin nezareti altında bulundurulması varid-ı hatır-ı kasır-ı memlûkânem bulunmaktadır.

Müşarünileyh Şemsi Paşa kullarının telgrafnâmesinde erbab-ı fesada iltihak etmek üzere hareket ettiği beyan olunan erkân-ı harp binbaşısı Enver Bey, *Selânik* merkez kumandan-ı sabıkı Nazım Beyin (Zevci olan) hemşiresini getirmek üzere *Dersaadet*'e azimeti evvel ve âhir şerefsudur buyurulan ve derhal mahalline tebliğ kılınmış olan emr ü ferman-ı hümayun-ı cenâb-ı hilâfet-penahî iktizay-ı celilinden bulunan binbaşı Enver Bey olup mumaileyhin ortadan gaybubet eylediği üçüncü ordu-ı hümayunları müşiri paşa kullarından mukadema iş'ar olunması üzerine mumaileyhin sebep-i gaybubeti nedir? bu babta tahkikat icra edilmekte olduğu ⁷⁵.

Abd-i Memlûklere

Mehmed Rıza bin Mustafa (Mühür)

V.

Erkân-ı harp binbaşısı Enver Bey'in *İstanbul*'da bulunduğuna

⁷⁴ Serasker Rıza Paşa, Şemsi paşa'nın, *Manastır*'a Niyazi Bey üzerine memur edildiğini sonradan Şemsi Paşa'nın çektiği telgraftan anlamıştır.

⁷⁵ Enver Bey'in eniştesi Selânik merkez kumandanı kaymakam Nazım Bey, İttihad ve Terakkiye mensup bir fedai tarafından öldürülmek maksadiyle atılan kurşunlardan yaralanarak *İstanbul*'a getirilmişti. Bundan dolayı Enver Beyin *Selânik*'te bulunan hemşiresini *İstanbul*'a getirmesi için irade çıkmış ise de o ehemmiyet hesabına faaliyete geçmiştir.

dair onun el yazısını havi hükümeti şaşırtıcı mektup dolayısıyla vaki muhabere;

“Enver Bey’in mektubu hakkında sadr-ı âzam tarafından sorulması üzerine müfettiş umumi Hüseyin Hilmi Paşa’dan gelen şifre : c. 28 Haziran 324 mektubun Dersaadette postaya tevdi edilmediğine ve Enver’in hatt-ı destiyle muharrer olduğu ve başki-tabet-i celileden tebliğ buyurulan emrû ferman-ı cenab-ı mülûkâneye tevfikân ve aynen derdest-i takdim olunduğu maruzdur ⁷⁶. 29 Haziran 324

Müfettişi Umumî
Hüseyin Hilmi

Bab-ı âli, Daire-i Sadaret
Amedî-i divan-ı hümâyûn

1244

Erkân-ı harp binbaşısı Enver mühür ve imzasıyla müfettiş paşa hazretlerine vürud eylemiş olduğu dünkü tarihli tezkire-i hususiye-i senaveriyle arzolunan mektubun tasni ve postaya tevdi edilmediğine ve Enver’in hatt-ı destiyle muharrer olup ber mantuk-ı emr ü fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penahî aynen derdest-i takdim bulunduğu dair müfettiş-i müşarünileyhten cevaben alınan telgrafnâme arz ve takdim kılındı efendim. 13 Cemaziyelâhire 326 ve 29 Haziran 324

Sadr-ı âzam
Ferid

VI

3 Temmuz 324 de (16 Temmuz 1908) Niyazi Bey kuvvetlerinin faaliyetlerine dair üçüncü ordu müşirliğinden Mâbeyne çekilen şifreli telgraf sureti:

Birbirini müteakip *Görice* caddesinde üç nizamiye zabiti kumandasında asker ve başı bozuk kıyafetinde kırk elli kadar eşhasın *İstarova* kasabasına (Manastır vilâyetinde Ohri gölünün güneyinde) gelerek iki, üç saat kadar ikamet ve bazı levazımat ahzettikten sonra Resne (Ohri) gölü sahiliyle *Göksi* ve *Usturuga* nahiyelerine müntehi yola doğru gittikleri ve bunların Niyazi avanesinden oldukları anlaşılmakla

⁷⁶ Enver Bey’in bahsedilen mektubu Yıldız evrakı arasında görülmemiştir.

ilk defa ibraz-ı mevcudiyet eden ihtifagâhlarından çıkan bu hazelenin tedmir ve istisalleri emrinde her taraftan kuvvvetli müfrezeler çıkarılarak tarik-i firarlarının seddiyle vücutlarının ve ifsadat ve tahrikât-ı muzırrelerinin ref ve izalesiyle o havali sükûn ve asayişinin temin ve takrir kılınması âcilen Manastır ciheti fevkalâde kumandanlığına yazıldığı⁷⁷ maruzdur ferman.

Üçüncü ordu müşiri
İbrahim

VII.

Niyazi ve daha sonra Eyyüb Sabri beylere karşı *Anadolu'*-dan celbedilen redif taburlarından *Manastır'a* gelmiş olanların âsiler üzerine gitmediklerinden *Selânik'e* gelmiş olanların gönderilemiyerek başka yerlerde istihdamları için üçüncü ordu müşirinin Mâbeyne telgrafı ile müsaade istemesi.

Başkitabet

3178

Üçüncü Orduy-ı Hümâyun müşiriyetinden şifre

Şimdi *Manastır* ciheti fevkalâde kumandanlığımdan alınan telgrafnâmede *Ohri'*ye hareketlerine emir verdiği *Anadolu'nun İzmir ve Tire* taburlarının girmemekte olduğu iş'ar ve şimdilik oraya diğer tabur gönderilmemesi izbar olunuyor. Bugüne kadar *İzmir Fırka-i hümâyunundan* on tabur gelerek ikisi *Selânik'te* alıkonulmuş ve lüzum-ı hakikiye binaen birisi *Filorina'ya* müretttep bulunmuş ve yedi tabur *Manastır'a* gönderilmişti. Bundan başka lüzum-ı kat'isine ve Rum eşkiyasının kesretle türemesine binaen *Karaman* alayından gelen iki tabur dahi Yunan muntakasına memur edilmişti.

Müşarünileyhin suret-i iş'arına nazaran taburlar efradının hüsn-i inkiyadının duçar-ı zaaf olduğu ve oraya bundan fazla kuvvet gönderilmesi faidesiz zannolunabilir. Bu cihetle müretttep *Yozgat* livasının *Karaman* alayının henüz gelmeyen iki taburunun sevkinden sarf-ı nazarla yalnız anâsır-ı hıristiyanıye çeteler nin kesretle türediği ve kumandanlarının tezy d-i kuvvete şiddetle lüzum gösterdiği menatık-ı sairede

⁷⁷ Bu sırada *Manastır* ciheti fevkalâde kumandanlığında Müşir Tatar Osman Paşa bulunuyordu.

ve takibat-ı ciddiye ve şedidede istihdam olunmak üzere *İzmir* Fırka-i hümâyununun mütebaki altı taburunun sevkiyle idare-i maslahata muvafık olacağı mütalea-i kasıranesinde bulunmakta isem de iktizây-ı hal bilvücut emr ü ferman isabet-ı ve hikmet-iktiran-ı hazret-i hilâfet-penahîye merhun ve vâbeste bulunduğu ma'ruzdır ferman. 23 Cema-ziyelâhır 326 ve 9 Temmuz 324 Üçüncü Ordu-yı Hümâyün Müşiri İbrahim

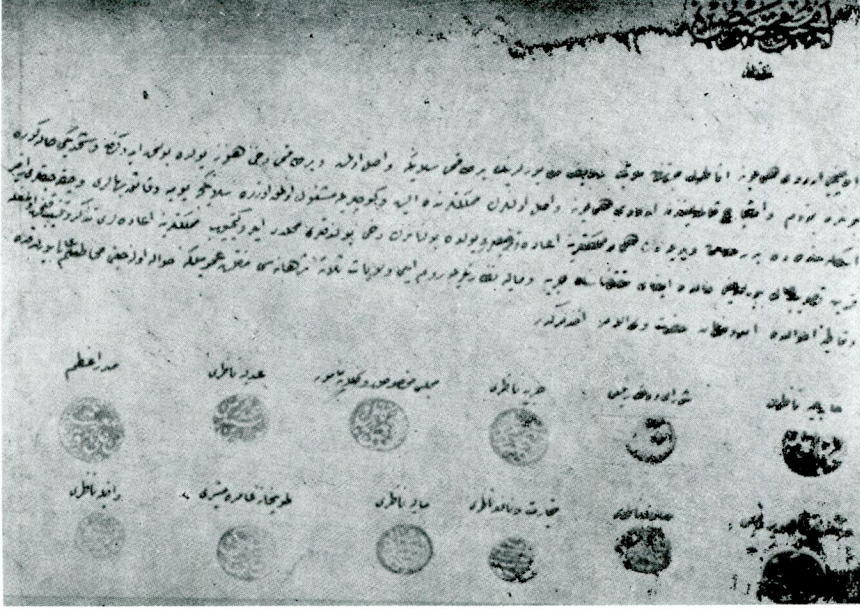
VIII

Ohri taraflarına sevkedilmek istenilen Redif taburlarının gitmek istemedikleri hakkında Manastır fevkalâde kumandanı Müşir Osman Paşa tarafından Mâbeyn başkitabetine çekilmiş olan 23 Cema-ziyelâhır 326/9 Temmuz 324 tarihli (22 Temmuz 1908) şifreli telgraf sûreti:

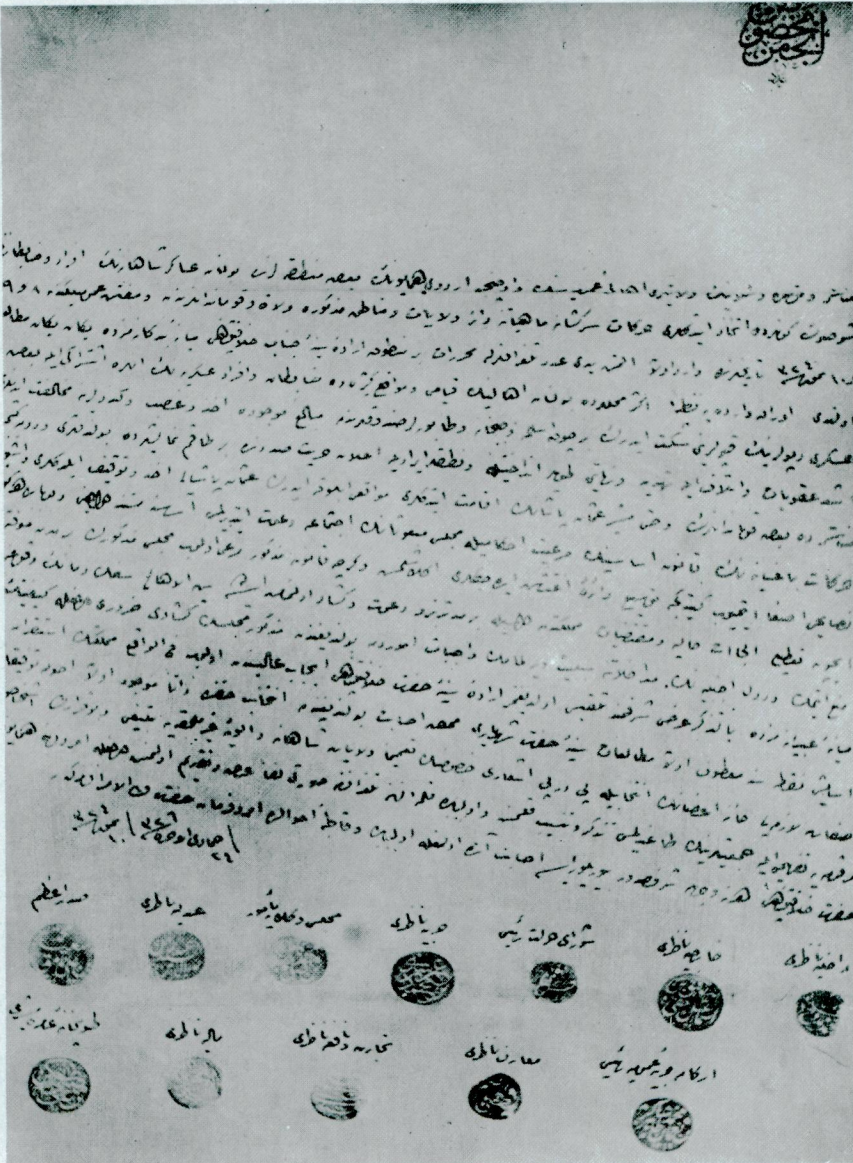
Şimdiye kadar *Manastır*'a vürud eden beş Anadolu taburundan hadise-i âhire üzerine (Eyyüb Sabri beyin de isyanı sebebiyle) *Ohri*'ye sevki emr verilen ve yorgunluklarını beyan ve ifade eyledikleri chetle tahrik ve sevkleri bir gün tehir edildiği sabahleyin baş kitabet-i celileye yazılan ve diğer telgrafnâme ile arz olunan iki redif taburundan *İzmir* taburunun *Ohri*'ye müteveccihen ikindi vakti hareket olunacağı hafıyyen tebliğ ve lâzım gelen vesaya tekid edildiği halde kat'ıyyen ısga etmedikleri ve ileriye hareket etmeyeceklerini musırren beyan ve ifadede bulunmalarıyla beraber diğer bir teklif ve tazyikte bulunulduğu halde tevellüd edecek halden dolayı muaheze ve mes'ul edilemeyeceklerini ilâveten ityan eyledikleri tabur-ı mezkûr binbaşısı tarafından verilip teselsülen Manastır mıntakası kumandanlığı vekâletinden şimdi gönderilen takirde beyan ve işae kılınmıştır. *Tire* taburu binbaşılığından aynı suretle mevrud diğer bir takirde dahi kilimsiz ve yağmurluksuz olduklarından kısm-ı âzamı hastalanarak esir fıraş bir halde buldukları cihetle hareket edemeyeceklerini efradın beyan eyledikleri ve bu halde edilen vesayây-ı müessire ve mükerrere kârgir-i tesir olmamakta idüğü zikr ve ityan olunmuştur.

Mezkûr taburlardan sonra gelmiş olan diğer redif taburlarına

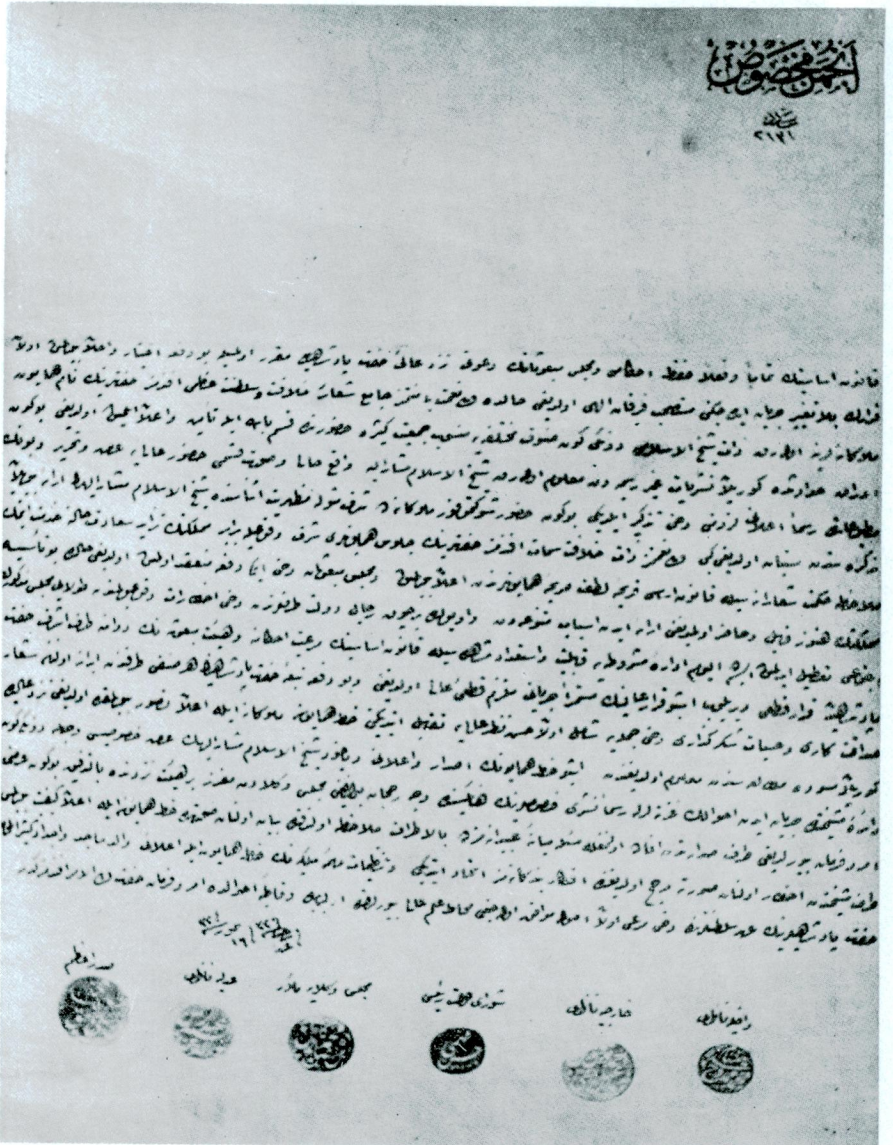
⁷⁸ Tatar Osman Paşa bu 9 Temmuz 10 Temmuz 1908 bağılayan gece Eyyüb Sabri Bey tarafından alınarak Resne'ye gönderilmiştir.

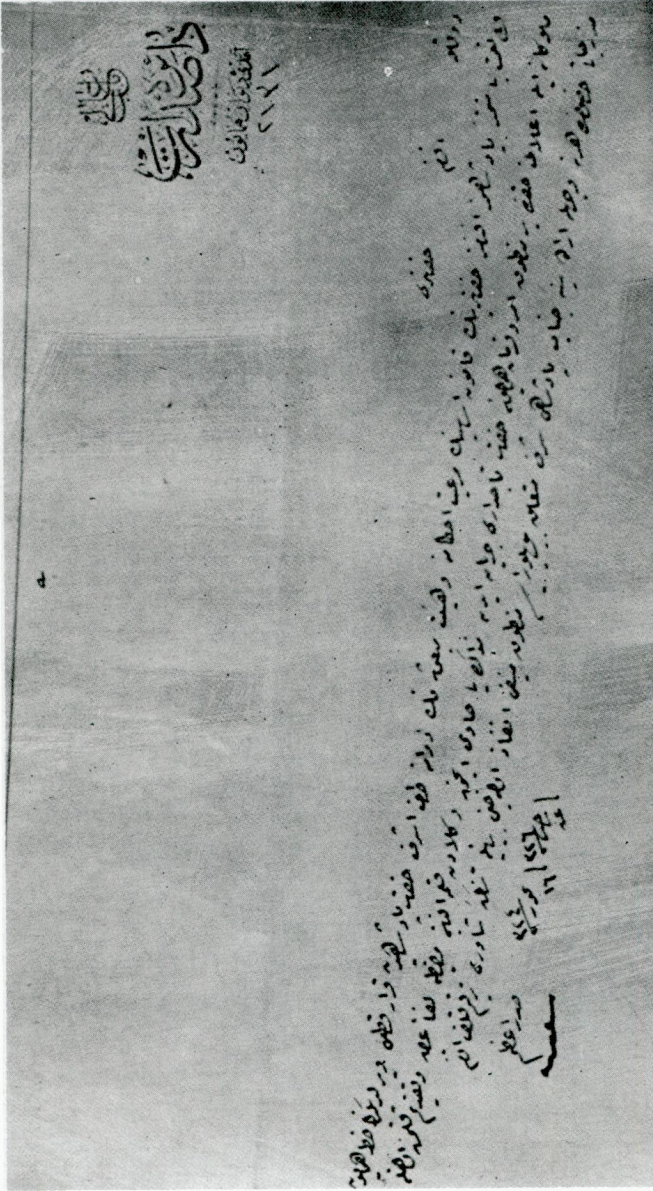
Res. 1 — Niyazi Bey isyanını bastırmak üzere Anadolu'dan merkezi Selânik olan III. Ordu cihetine mürettep taburların terhisleri hakkında Encümen-i Vükelâ kararı.

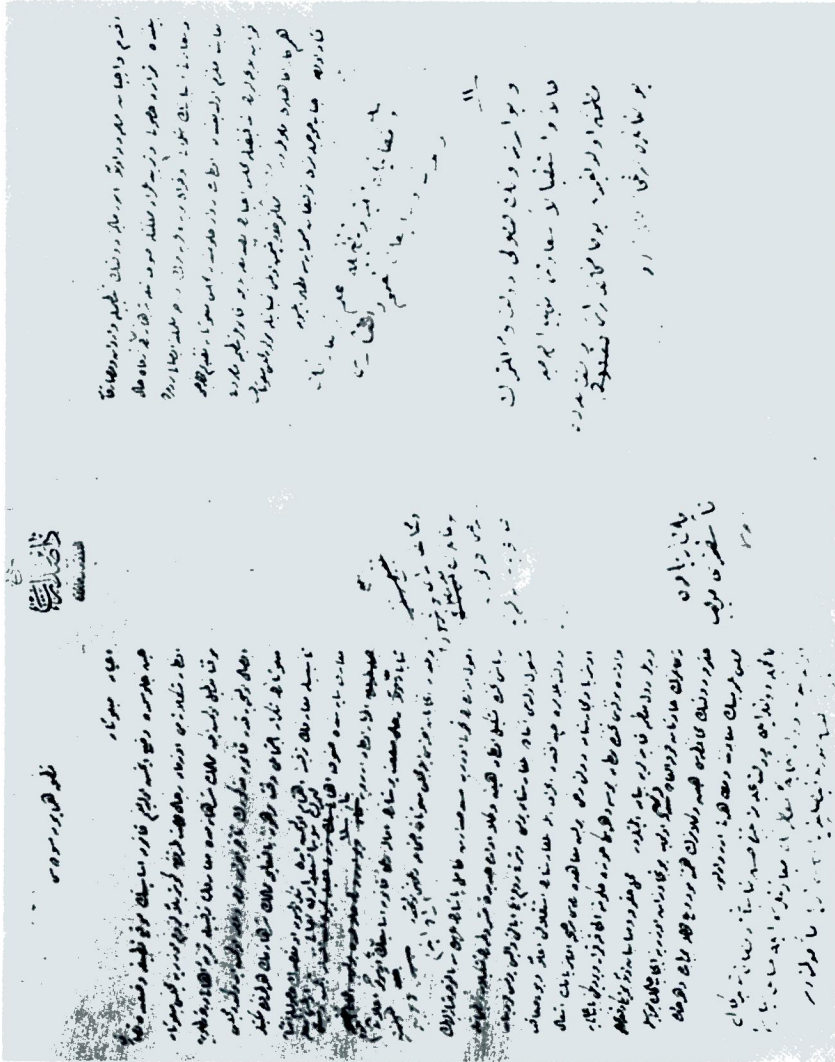
Res. 5 — Kanun-i Esasînin İlanıyla Meclis-i Meb'ûsanın Açılması Hakkında Hey'eti Vükelâ mazbatası.

Res. 6^a — Kanun-i Esasinin ilanı ve Meclisi Meh'usanın açılmasının hatt-ı hümayunla ilanı hakkında Encümeni-i Mahsus kararı.

Res. 6^b — Kanun-i Esasinin meriyeti ile Meclisi Mebusanın açılması hakkında Encümen-i Vükelâda verilen kararın takdim edildiğine dair Sadrazam Said Paşanın Mabeyn Baş Kitabetine tezkiresi sureti.

Res. 7 — Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan ve Ayanda Sadr-ı Azam vâstasiyle okuttuğu nutk-ı hümayun müsveddesi. Tashihler Abdülhamid'in kendi kalemi ile dir.

۹

بگویم ملوک بعبودت منی حضورده کور ملک ایله تجارم
صلواتک قانونه اساسی ایله اداره سی هفتگی عزم
و طعی و لایقیدر
نشانه کبک بعبودت منی دولت منی و ملوک خلیو ابلد
کور برده و طعی هر در لو عارنه نظر اولور

Res. 8 — Abdülhamid' Kanun-i Eşasıye sadık olduğuna dair kendi el yazısı ile teminatı.

hareket emri verildiği takdirde aynı hal ve ifadede bulunacakları mahsus olduğundan işin daha ilerisine gidilemiyerek şimdilik mezkûr taburların çadır vesaire taharri etmek ve noksanlarını mehmâmekan ikmal edilmek üzere iştilal olunacağı ve şu hale nazaran diğer taburların şimdilik *Selânik*'te tutularak veyahur münasip diğer mahallerde tutularak *Manastır*'a gönderilmemeleri lâzimededen görülmekte olduğu cihetle bu bapta üçüncü orduy-ı hümayun müşiriyetine emr-i serî îta buyurulması müsterhamdır ferman 78.

23 Cemaziyelâhır sene 326 ve 9 Temmuz 324

Manastır Fevkalâde Kumandanı

Müşir Osman

IX.

Eyyüb Sabri Bey'in muhalefeti hakkında cereyan eden muhaberata dair vesika suretleri:

Makam-ı Seraskerî

Mektubî Kalemî

Üçüncü ordu müşirinden seraskerliğe çekilen 8 Temmuz tarihli sifre (vürudu 9 Temmuz 324)

Ohri kumandan ve kaymakamından vürud eden telgrafnâme ve mündericatı varaka suretleri berveç-i zîr arz ve tezyil edildiği ma'ruzdur ferman.

S û r e t

Bu gece makamat-ı âidesine arz olunmuş bulunduğu üzere burada gayet mühim bir hadise zuhur etmiştir. *Ohri* sınıf-ı sâni redif alayı kumandan vekili Kolağası Eyyüb Sabri Efendi bir kaç zabıt ve miktar-ı hakikîsi daha malûm olmayan ahaliden pek çok kesân ile firar eylemiştir. Şimdi geceyi uykusuz olarak geçirdiğimiz kumandanlık dairesinde bulunduğumuz sırada meçhulülâhval bir köylü tarafından nöbetçiye teslim edilip yukarıya gönderilen kâğıtta muzır, alçak merhum Eyyüb Efendi maiyyetinin dokuz yüz kişiden ibaret olduğu ve geçende kumandası kendisine mevdû *Ohri* redif taburunun tahtı silaha daveti esnasında dokuz yüz mavzer, doksan beş

sandık cephaneyi maiyyetinde bulunanlara tevzi eylemiş bulunduğunu beyan etmekte ve her ikimize karşı bâ varaka-i mahsusa merkum tarafından tehdidat-ı şedide vaki olmaktadır; etrafta hudusî işitilir ahvale göre bu tehdidatı mevki-i file koyabilecekleri anlaşılmakta olmasından nâşi bu suretle tasdie cür'etyab olarak mezkûr varaka-i tehdidiye mefadını aynen arz ediyoruz 8 Temmuz 324

Ohri Kaymakamı
Süleyman Kâni

Ohri Kumandanı Miralay
Hâmid Hamdi

Ohri Kumandanı Miralay Hâmid Hamdi ve Ohri kaymakamı
Süleyman Kâni Beylere

On gün mukaddem taburun silâh altına celb ve cem'i hakkında aldığım emr-i âlî üzerine efradı teslih etmiş ve terhis emri vürudunda da eslihanın depoya peyderpey vazedilmekte bulunduğunu makam-ı âidine iş'ar eylemiştim. Halbuki böyle fırsattan bilistifade milletin gasbolunmuş olan hukuk-ı sarihasını istihsal için dokuz yüz adet mavzerle doksan beş sandık cephaneyi milletin emriyle fedailere tevzi edip bu gün de işbu fedailerle ittifak ve ittihadın îcap ettirdiği tertibatı icra ediyorum.

Leffen takdim ettiğim mektupların mündericatını aynen ve bir harfini bile tebdil etmiyerek ve muhatapları bizzat makine başına celbeyleyerek telgrafla makam-ı aidesine arz eylemeniz lâzımdır; bu iş'arı harfiyyen icrada cüz'i olsun tereddüd eder iseniz her ikiniz millet haini sıfatiyle idama mahkûm olacağınızı ve emsalinize ibret-i müessire olmak üzere en şedid işkencelerle itlaf edileceğinizi ihtar eylerim. 7 Temmuz 324

Ohri Millî Alay birinci tabur kumandanı ve sabık
Redif alayı kumandan vekili kolağası
Eyyüb Sabri

Eyyüb Sabri Bey'in üçüncü ordu müşirine hitaben kaleme almış olduğu 7 Temmuz tarihli telgrainâme sureti Ohri kaymakamı ve mevki kumandanı taraflarından aynen İbrahim Paşa'ya şifre edilmiştir ki sureti aşağıya aynen yazılmıştır.

"Zat-ı sâmi-i âsafelerine hitaben gönderilmiş olan varakanın mündericatu arz olunur.

Senelerden beri vatanımızın duçar olduğu tezelzülâtın sademât-ı hevânî kulub-ı osmanîyi hüzn içinde kavurmaktadır. Millet-i neci-

be-i osmaniyyenin mukaddema mazhar olduğu ulviyet cümle mil-
lelü akvamın taht-ı tasdikinde iken bu kavm-i necibin son zamanlarda
böyle meskenetle mahvu izmihlali ne büyük bir شین şeyin ve levs ol-
duğunu piş-i teemmüle alan erbab-ı hemiyet bu idare-i muzebzebenin
kaide-i meşrûa ve meşrutaya rabt ve teyid-i maksadı hayırperverane
siyle mülkün hertarafında teşkil ettikleri Osmanlı İttihad ve Terakki
cemi yet-i mukaddesesi merakizi sayesinde bugün vatandaşlarımızdan
mülhaza edecek derecede kesretli bir miktar ve bu miyanda hris-
tiyan kardeşlerimiz işbu hizb-i millî ve mukaddeseye gerdandâde-i
iştirak ve muvafakat olup kâffemiz livay-ı nusret intimay-ı Osma-
ni altında İttihad ve ittifaka karar vererek ve katiyyen havf etmi-
yeceğimize ahdü peyman eyledik ve halimiz, cari muamelat ve
vaki olan maruzatla vasıl-ı sımah-ı âli olduğuna şüphemiz yoktur.

İşbu cemiyet-i mukaddese-i hamiyetin ve her vatanperverin
en birinci maksadı ve gaye-i emeli istihsal-i hürriyet ve istikmal-i refah
ve rahat-ı milliyettir. Efrad-ı milletin şimdiye kadar vâsıl olduğu te-
rakkıyat işte bizim gibi vatan gençlerinin istihsal ve istirdat-ı hukuk-ı
sarihaya teşebbüslerine vasita-i yegâne olmuştur. Pâdişahımız efendi-
miz cülus-ı hümâyunlarında tesis ve küşad eylediğ mebusan meclisiyle
vaz' ve tatbikini irade buyurduğu kanun-ı esasiyi her neden ise muvak-
katen tatil ve lağv etti; halbuki bugün efrad-ı millet fersah fersah mera-
hil-i terakkiyi kat' eylediğinden hukuk-ı mgsubelerinin iadesini temen-
ni ve istirham maksad-ı hürriyetperveranesiyle kalkınıp bu emel-
lerinin istihsal-i emrinde bilcümle karındaşlarıyla dest- peyvest-i ittifak
ettiler. Bilirsiniz ki bir milletin refah ve saadeti serbestî-i matbuat
ve tatbik-i adalet ve iltizam-ı musavat ileidir; maateessüf biz bu ni-
met-i celileden mahrumuz. İstihsal-i âmal-i hürriyet iştimal için ce-
miyet-i mukaddesemizin makam-ı icraatte ihtiyar eylediği fedakâr-
lıkla kâffe-i milel ve hükümdarını engüşt-i berdehan bırakmış iken
hâlâ pâdişahımıza ihtiyacat ve terakkiyatımızın derecesi hakkıyla ve
lâyıkıyla anlatılarak idare-i hazıra-i müstebiddenin bir suret-i salime
ve hasaneyeye tahviline bir taraftan teşebbüs vaki olmadı. Biz
açıktan açığa ortaya atıldık; kitab-ı mukaddesimiz huzurunda icra
eylediğimiz yemin, verdiğimiz ahdü misak bu teşebbüsümüzden
matlubumuz olan semeratı ikittaf için ölünceye kadar çalışmaklığımızı
istilzam eylediği cihetle taburumu teslih ve bâdehu terhis fırsatından
bilistifade milletin hakk-ı sarihi ve mal-i mukaddesesi olan eslihadan
dokuz yüz adedini bir alet-i istihsal-i hak olmak üzere taburum dai-

resindeki dilaverlere teslim ve îta ve doksan beş sandık cephaneyi tevzi ve taksim ve cümlesini hafız-ı hakiki olan Allaha emanet eyliyerek istihsal-i hürriyete ve her ne suretle olur ise olsun mebusan meclisinin teşkiline ve kanun-ı esasının tatbikine muvaffak olmak ve herkese bir nümune-i fedakâri ibraz eylemek maksadı hayr ulviyesiyle inân-ı ihtiyarımı bu fedailerle beraber semt-i hürriyet cuyaneye tahvil, refakatimde tensikat-i mürettebemiz mucibince on zabıt ile bin fedaiden mürekkep olan *Ohri millî alayı*'nın birinci taburu ile bu gece milletin bahşeylediği mezuniyet ve selâhiyetle hareket ettim; muinimiz hazret-i Allah'tır.

Pâdişahımız efendimizden dahi ricamız, bir an evvel meclis-i mebusanın teşkili ve kanun-ı esasının tatbiki kaziyeye-i tebaa-perverânesidir, bunlar verilmezse ilâ ahirilömür istihsali uğrunda uğraşmağa vakf-ı vücud eylediğimizi ve refakatimdeki bu bahadırının sekiz müfrezeye tefrikiyle maksat-ı ulvimizi takipten asla feragat eylemeyeceğimizi hakpây-ı maali-ihtivây-ı şahaneye arzına vesatet-i müşir-i ekremilerini rica eyleriz.

Pek yakın bir zamanda elyevm hakikati görmek istemeyen gözleri kamaştırarak halların zuhur edeceğini katiiyen temin eyleriz. Plânımız mücibince biz şimdilik Toskalık cihetine geçeceğiz⁷⁹ *Metroviçe*'den *Manastır*'a gelen taburların güya bu tarafları ihata eden Bulgar eşkiyasını def' için yola çıkarılmağa ikna edildiği gibi kimbilir ne hiyleler keşfedilerek bize kurşun atmağa gönderilecek olan diğer asker dindaşlarımızla Lahavle vela kuvvete nidây-ı celalet-intimasiyle halka-i hak cuyanemize dahil edebileceğimizi muhakkak bilin. Bizden sây, muvaffaku'l-umur bilhayr olan Cenab-ı haktan nusret.

7 Temmuz 1324

Ohri Millî alayının birinci taburu kumandanı
ve sabık redif alayı kumandan vekili
Kolağası Eyyüb Sabri

Bundan sonra Ohri kumandanı miralay Hâmdi Bey'le kaymakam Kâni Bey ellerindeki kuvvetlerin Niyazi ve Eyyüb Sabri çetelerini def'e yetmediğinden bunların "taarruz-ı mel'anetkârâne-

⁷⁹ Eyyüb Sabri Bey'in Toskalığa geçeceğimiz demesi, hükümeti iğfal içindir. Asıl maksat, *Manastır*'da fevkalâde kumandan bulunan Müşir Tatar Osman Paşa'yı elde etmektedir ki bunu metinde gördük.

nelerini,, def' için kendilerine yardım edilmesini 8 Temmuz tarihli telgrafla ordu müşirinden rica etmişlerdir.

X.

Firzovik hadisesine dair bazı vesika suretleri:

Yıldız Saray-ı Hümayunı
Başkitabet dairesi

Müfettiş-i umumî Hüseyin Hilmi Paşa tarafından Mâbeyne çekilen şifreli telgraf

“Gerek taraf-ı çakeriden ve gerek ciheti mülkiye ve askeriye mensup sair bendegân taraflarından peyderpey istihsal ile arz ve iş'ar kılınmakta olan malûmattan muhat-ı ilm-i âli buyrulduğu üzere cemiyet-i fesadiyeye dühul ve terki hizmetle firar eden zabitan ile nizamiye ve jandarma efradının ve ahaliden bunlara iltihak edenlerin adedi tekessür ve terik-i sadakat ve ubudiyetten inhiraf etmeyen memurin ve zabitan haklarında sû-i kasdlar tevali etmektedir. Müşir Şükrü ve birinci ferik Rahmi Paşalar hazeratı taraflarından *Selânik, Manastır* ve *Üsküp*'te icra edilen nesayihden heman hiç bir semere istihsal edilemediği cihetle ahval-i cariyenin menşe ve sebebi zuhuriyle tevessumı ve ittihazi lâzım gelen tedabiri etrafiyle tahkik ve saptıkları girive-i mefsedet ve dalaletin din ve devlete îras edeceği mazarratı zabitan ile ahaliden icap edenlere nesayih-i müessire ile tefhim ve netice-i hasılayı ve bilcümle istidlaât ile hakayik-i meseleyi atebe-i ulyây-ı hazret-i hilâfetpenahiye arzetmek üzere vükelâ ve vüzeray-ı izamdan veliyy-i nimet-i bîminnetimiz pâdişahımız efendimiz hazretlerinin intihap buyuracakları bir kaç zatın Dersaadetten memuren îzam buyurulması hatıra-i çakeranesi sevk-i sadakat ve ubudiyetle ma'ruzdur.

8 Temmuz 324

Hüseyin Hilmi

Firzoviklilerin Üsküp üzerine yürümek istemeleri münasibetiyle müfettiş paşanın Bâb-ı âliye cevabî şifresi

Bâb-ı âli-Daire-i Sadaret-i uzmâ

Şifre Kalemi

C 9 Temmuz 324. Müşir Şükrü Paşa hazretleri *Üsküp*'te icrây-ı vesâyâ ve nesâyih ettiği sırada zabitandan bazılarının “biz

pâdişahımız efendimiz hazretlerine sadıkız; uğur-ı hümayunlarında feday-ı can ederiz; fakat kılıçları metalib-i meşruada bulunan ahali aleyhinde istimal-i silah edemeyiz" tarzında bî mehâbâ istimal-i lisan ettiklerini çakerlerine hikâye tmiş idi. Mücteminin şimendüfer idaresinden talep ettikleri tiren-i mahsusun tehir-i tertibi buraca lâzım gelene ihtar edildiğinden Uskup'teki şimendifer idaresinden de vesay-ı lazine icra edilerek münasip bahane ve özür serdinde trenin tehiri esbabının istikmali hakkında dün gece ve mücteminin *Üsküp*'e men'i azimetleri maddesine dair bu sabah *Kosova* valisi paşa hazretlerine icra edilmiş olan tebliğata cevaben alınıp suretleri zeylen takdim kılınan⁸ ve 9 Temmuz 324 tarihli iki kıta telgrafnâmede zabitanın ahali ile müttefik oldukları sarahaten ve katiyyen beyan edilmekte ve müşir-i müşarünileyhin (Şükrü Paşanın) sıhhat-i ifadesi vilâyetin iş'ariyle de teyyüd etmektedir.

Mütalea-i çakerâneme gelince *Üsküp*'teki zabitanın bila istisna denilecek surette ahali ile müttefik ve hatta makasid ve mütalebad-ı malûmeye pişva oldukları işaret-ı resmiye ile istitlaât-ı mahremanneden müsteban olmağta ve binaenaleyh *Üsküb*'e gelen Arnavudlar aleyhinde vazife-i askeriyeyi ifa edeceklerine itimad olunamamakta bulunduğu ma'ruzdur ferman⁸⁰.

9 Temmuz 324

Müfettiş-i Umumi

Hüseyin Hilmi

Yıldız saray-ı hümayunu
Başkitabet dairesi

Müfettiş Paşadan şifre

Firzovik'te bulunan Priştine mutasarrıflığı vekâletinden alınan telgrafın sureti zeylen arz ve takdim olunur ferman,

9 Temmuz 324

Rumeli Müfettişi

Hüseyin Hilmi

⁸⁰ Hüseyin Hilimi Paşa'nın bu cevabı şifresinden anlaşıldığına göre asker ve zabitanaya nasihat etmek üzere gelen Müşir Şükrü Paşa, zabıtların meşrû dava için ayaklanan halka karşı kılıç çekmeyeceklerini arz etmiş onun bu sözü üzerine bunun ne dereceye kadar aslı olduğu ve bu husustaki mütaleasının bildirilmesi müfettiş paşadan sorulmuş ve o da Müşir Paşanın sözünün doğru olduğunu, almış olduğu mevsuk ve mahremane tahkikat ile teyyü eylediğini cevap olarak bildirmiştir.

S ü r e t

Geylân ve Kaçanik [Kosova vilâyetinde] cihetlerinden ilerlemekte olan ahalinin durdurulması için gidenler şimdi avdet ettiler. Eşhas-ı müctemia bunlara cevab-ı kat'î olarak ulema ve eşraf ve rüesa cumartesi gününe kadar *Üsküb'e* gittikleri, kendilerinden bir kimse bile kat'iyen *Üsküb'e* gitmiyerek istirhamlarının tervicine kadar buldukları mahaller civarındaki Arnavud köylerinde kalacaklarını ve aksi takdirde yevmi mezkûrda *Üsküb'e* gideceklerini beyan etmişlerdir. Rüesa yarın bilicima bir karar ittihaz edeceklerinden karar-ı mezkûr dahi haber alındığı gibi heman arz edilecektir.

* * *

Firzovik'te toplanan Arnavudların *Üsküb* üzerine yürümeleri dolayısıyla Kosova valisi Mahmud Şevket Paşa'nın *Priştine* mutasarrıf vekilinden aldığı telgrafi Mâbeyne arz etmesi.

S ü r e t

Yıldız Saray-ı Hümayunî
Başkitabet Dairesi

Üsküb'e gitmekte olan ahaliyi çevirmek için suret-i mahsusada gönderilen hey'et tarafından buradaki rüesaya varid olan telgrafnâmede eşraf ve rüesa *Üsküb'e* gitmek şartıyla ahali-i merkumenin buldukları noktada tevakkuf edeceklerine fakat geri dönmeyeceklerine *besa* verdiklerini ve orman çiftliğine giden kesanı ⁸¹ çevirmek için bir kaç kişi îzam kıldığı beyan ve iş'ar kılınmakta ve ulema ve eşraf ise ileri hareket eden ahalinin herhalde sekiz, on bin raddesinde olmaları hasebiyle kendilerinin *Üsküb'e* azimetleri halinde müctemiînin tehdid ve tazyiki ile mülken ve siyaseten gayr-i kabil-i tecviz ve muğayir-i rızây-ı âli tekâlif dermeyanına sebebiyet vermeleri melhuz bulunmakla beraber bunların adedi anbean tezayüd ederek vahim neticeler tevellüd edeceği cihetle hükümetce bu nıkat nazar-ı dik-kate alınarak sür'at-i mümkünine ile istirhamât-ı vakıalarama (kanun-ı esasının ilânına) cevap î'ta buyurulmasını beyan ve talep etmekte ve meselenin kesb-i vahamet edeceği ve rüesanın müctemiîni ikna ve iskâta muvaffak olamadıkları alenen görülmekte olduğundan ve *Gey-*

⁸¹ Orman çiftliği, metinde adı geçen *Firzovik* civarındaki *Sarayışta* mesire mahallidir.

lân'ın Zağar karyesinde dahi pek çok kesanın içtima etmekte olduğu *Preşova* kaymakamlığından bildirildiğinden ifay-ı muktezası ma'ruzdur.

9 Temmuz 324

S ü r e t

- Liva ve kazalardan gelmekte olan arnavudlar, rüesanın yanlarına uğramaksızın diğerlerine iltihak etmek üzere *Kaçanik* tarafına gitmekte olup burada yalnız ulema ve eşraf ve rüesa ile müteberandan bir kaç kişi bulunmakta idüğü ve rüesanın bu hale karşı tedabir ittihazında izhar-ı acze başladıkları ma'ruzdur.

XI.

Kanun-ı esasının ilânına dair müracaatlarına cevap alamayan halk ve askerler, pâdişahın muvafakatini beklemeden İttihad ve Terakki cemiyetinin tayin ettiği 10 Temmuz 324' de toplar atarak meşrutiyeti ilân eylemişler ve bu hal mahallî kaymakamları ve halktan ileri gelenler tarafından saraya ve icap eden mahallere bildirilmiştir. Bu hususta çekilen bazı telgraf suretleri aşağıya yazılmıştır.

Üsküp sancağına tâbi kazalardan *Iştîp* kasabasında hürriyet ilânı hakkında kaymakamın bildirmesi üzerine müfettiş paşanın saraya şifresi:

Yıldız Saray-ı Hümâyunu
Başkitabet Dairesi

Gayet müsta'celdir.

Müfettiş Paşadan şifre

Iştîp kazasında dahi asker ile ahalinin bugün ne suretle ittihad ve top endahitiyle ilân-ı maksat ettiklerine ⁸² dair şimdi mahallî kaymakamlığından alınan telgrafın sûreti zeylen arz ve takdim olunur ferman. 10 Temmuz 324

⁸² Her taraftan ilân-ı hürriyet, kanun-ı esası ve meşrutiyet sözleri ile telgraf- lar çekildiği halde müfettiş-i umumi ve devlet erkânı, vükelâ, müstebid pâdişahın işitmek istemediği bu kelime ve terkipleri kullanmağa cesaret edemiyorlardı.

S û r e t

Bugün saat (alaturka) dört buçukta asker-i islâm, hıristiyan, musevî ve saireden binlerce ahali daire-i hükümette toplar atarak ilân-ı hürriyyet ettikleri ve üç pare top endaht olunduğu ve yekdiğerinin can ve mal ve ırs ve namusuna tecavüzden kat'an mücanebet eylemeleri hakkında toplanan ahaliye nesayihle bulunduğu ma'ruzdur.

XII.

Müfettiş Paşadan şifre

Gayet müsta'celdir — bir sureti sadaretc

Petriç (Serez sancağının kazası) kazasında asker ve ahaldiden mürekkep olarak telgrâfhanede içtima eden cemiyetin cihet-i mülkiye ve askeriye tarafından şifre ile muhabereyi men ettikleri ve nümune ve talim taburu mülâzimlerinden Nedim Efendi, şimdi Selanik telgrafhanesine giderek *Taşlıca*'daki zabıtana hitaben "Bugün Selânik ve mülhakatı ilân-ı hürriyyet etmiştir" ibaresiyle yazdığı telgrafi keşide için memurini icbar etmekte bulunduğu telgrafhaneden beyan olunmakla derhal müşir paşa hazretlerine malûmat verilmesi baş müdiriyyete ihtar olunduğu ma'ruzdur ferman.

10 Temmuz 324

Müfettiş-i Umumî
Hüseyin HilmiNumara
3198

Üçüncü Ordu Müşirliğinden Başkitabete şifre

Petriç merkez ve mülhakatı ahali-i islâmiye ve hıristiyanıyesi mensubîn-i ilmiyye ve ruhaniyye ve eşraf ve müteberandan bir cemm-i gafir kışlaya gelerek debboydaki esleha ve cepbane *bizim milletindir* diye aldıktan sonra bu sabah saat üçte hükümet konağına gidip kanun-ı esasinin tamamen tatbik-i ahkâmını reis-i hükümetten talep ve bu taleplerini makamat-ı âliyye arz etmiş ve atabe-i ulyây-ı mülükâneye ref-i mâruzat ve istirahatları için vesatet-i ubeydanemi temenni eylemiş buldukları mevki kumandanlığı vekâletinden şimdi mevrud telgrafnâme üzerine ma'ruzdur ferman.

24 Cemaziyelâhır 326 ve 10 Temmuz 324

Üçüncü orduy-ı hümayun müşiri
İbrahim

XIII.

Usturumca [Selânik'in kazalarından) kaymakamlığından mabeyine çekilen 10 Temmuz tarihli telgraf:

Bugün alessabah Osmanlı İttihad ve Terakki cemiyeti namına sokaklara beyannâmeler yapıştırılarak kurâdan fevc fevc merkez-i kazaya gelen islâm ve hristiyan binlerce ahali ile kasabanın bilûmum ahalişi mağaza ve dükkânlarını kapayıp kasaba kenarında vaki çayırılarda içtima ve zabitan ve efrad-ı asakir-i şâhâne ve eşraf, vücuh ve mûteberan-ı memleketten bir çoğu ve hocalarla papaslar ellerinde müsavat, hürriyyet, uhuvvet kelimeleri muharrer bayraklar olduğu halde yaşasın millet, yaşasın hürriyet nidalarıyla hükûmete vürud ve bunlardan nezd-i âcizaneme gelen bir heyet sureti âtîde muharrer telgraf keşidesini maattehdid talep eylemiştir. 10 Temmuz 324

Kaymakam
Ahmed Faik

S ü r e t

Memleketin halen duçar olduğu zaaf ve felâketi izale ederek şan ve şevket-i milleti î'lâ etmek için sünnet-i seniyye-i peygamberîden bulunan 1293 tarihli ferman-ı hümayun ile tasdik buyurulan kanun-ı esasî ahkâmı veçhile meşveret usul-i meşruasının yeniden îlâm ile *İstanbul*'da bir millet meclisinin celb ve cem'inden başka bir çare olmadığına umumen kanaat getirilmiş ve karar verilmiştir. Saltanat-ı seniyye ve zat-ı hazret-i hilâfet-penahiye sadakatimizin bir delil-i bâhiri olan ve hüsn-i niyete makrun bulunan işbu istirhamımızın sürat-i kabul ve is'afına şiddetle intizar eyeriz. Kırk sekiz saat zarfında cevab-ı muvafakat verilmediği halde bu maksad-ı mukaddesin istihsali uğrunda milletle beraber bez-i vücud-ı akdem-i vezaif-i hamiyetten bildiklerinden *Dersaadet*'e müteveccihen hareket edilecektir. Emniyet ve âsâyişin muhtel olmadığı ma'ruzdur. 10 Temmuz 324

Bu telgrafın birer sureti sadarete, harbiye nezaretine ve üçüncü ordu müşirliğine çekilmiştir.

XIV.

Serez sancağına tabi *Nevrekop* kazasından başta kaymakam ol-

mak üzere asker, sivil ve ilmiyeden ve bütün memurlarla eşraf ve ahaliden bir hayli imzayı havi telgraf sureti:

Mâbeyn-i hümâyun Başkitabet-i celilesi vasıtasıyla
makam-ı ulyây-ı hilâfet-penahiye

Muazzez memalikimizin duçar olduğu zaaf ve sefaleti izale ve şan ve satvet-i milleti lâıyk olduğu mertebe-i bülend ve muhtereme is'ad etmek için Kitabullaha ve sünnet-i Resulullah'a muvafık olarak 7 Zilhicce 1293 tarihinde tasdik ve neşir buyurulan kanun-ı esası ahkâmı veçhile meşveret usul-i meşruasının yeniden ilâniyle *İstanbul*'da millet meclisinin celb ve cem'inden başka bir çare olmadığına Umumen kanaat getirilmiş ve katiyyen karar verilmiş olduğundan saltanat-ı seniyye ve taraf-ı zîşeref-i hilâfetpenahiye ve meşrutiyetimizin bir delil-i nevini olan ve hüsn-i niyete makrun bulunan işbu istirhamımızın sür'at-i kabul ve is'abına seksen üç bin nüfuzu havi *Nevrekop* kazası namına muntazırız. 7 Temmuz 324.

Bu telgrafın altında Kaymakam Ali Fehim ve Kumandan miralay Ali Sıdkı beylerin kadı, müfti, Rum ve Bulgar metropolidleri ceza reisi, müdde-i umumî, redif kumandanı, binbaşılar, jandarma kumandanı, belediye reisi, kolağası, yüzbaşılar ve memleket eşrafi vesair olmak üzere elliye yakın imza vardır.

XV.

10 Temmuz 324 de Selanik sancağının kazalarından *Kevkili*'den saraya çekilen telgraf sûreti:

Mâbeyn-i hümâyun-ı mülükâne başkitabet-i celilesi vasıtasıyla atebe-i ulyây-ı Hazret-i Hilâfet-penahiye

Memleketin duçar olduğu zaaf ve felâketi izale ederek şan ve şevket-i milliyeyi ihya etmek için sünnet-i seniyye-i peygamberiden bulunan ve 7 Muharrem 1293 tarihli ferman-ı hümâyun-ı taccariyle tasdik buyurulan kanun-ı esası veçhile millet meclisinin celb ve cem'inden başka bir çare olmadığına umumen kanaat getirilmiş ve karar verilmiş bulunduğu makam-ı muallây-ı hilâfet-penahî-i âzamîlerine arza bugün daire-i hükümete içtima eden müslim ve gayr-ı müslim bilcümle ahali-i kazadan intihap ve îzam edilmiş mebusan taraf larından vesatati çakeranem taleb ve istirham olunmaktadır.

Saltanat-ı seniyye ve zat-ı şevket-simat-ı hazret-i pâdişahilerine karşı millet-i necibe-i Osmaniyemizin perverde eyledikleri sadakatin delil-i bâhiri olan ve her halde hüsn-i niyete makrun bulunan işbu istirhamlarının sür'atı kabul ve is'afına kırk sekiz saate kadar intizarda bulunulduğu arz olunur ferman.

10 Temmuz sene 324

Kevkili Kaymakamı

Refet ⁸²

Bu telgrafın sadarete çekilen suretinde kırk sekiz saat kaydı yoktur.

Bundan başka yine aynı mealde olarak *Kevkili*'deki umum nizamı ve redif kıtaları ümera ve zabitanı ahali ile müttefikan kanun-ı esasının ilânı için seraskerin (harbiye nazırı olacak) tavassutunu rica etmişlerdir. Bu telgraf *Kevkili*'deki askerler namına binbaşı Yakup Bey'in imzasını havidir.

Tikveş kumandanlığından da mabeyn baş kitabetine ve harbiye nezaretine meclis-i mebusanın açılması için telgrafla müracaat olunmuş ve istirhamlarına delalet etmek üzere Üçüncü ordu müşirliğine de yazılmıştır.

Daha bu yolda üç vilâyete (Selânik, Manastır, Kosova) merbut diğer bazı kazalardan da ayn-ı maksadı istihsal için telgraflar vardır.

XVI.

Kanun-ı esasının ilâniyle afv-i umumî, hafiyeliğin lâğvı ve meclisi mebusanın küşadı hakkında meclis-i vükelâda tertip edilmiş olan 16 Temmuz 324 (29 Temmuz 1908) tarihli mazbata ile sadr-ı âzamanın Mabeyn baş kitabetine tezkeresi suretleri:

Bâb-ı âli - Daire-i Sadaret

Amedi-i divan-ı hümâyun

Devletlu Efendim Hazretleri,

Veliyy-i nimet-i bî-minnetimiz Pâdişahımız efendimiz hazretlerinin kanun-ı esasının meriyet-i ahkâmına ve heyet-i mebusanın devamına taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişahîden karar-ı katî' verildiğinin

⁸² Refet Bey, esbak *Limni* mutasarrıfı İbrahim Saib efendinin oğlu olup 1290 H./1873 M. de *İstanbul*'da doğdu. Mülkiye mektebinden mezun oldu; *Kevkili*'de kaymakam bulunduğu sırada meşrutiyet ilân olundu. Daha sonra birinci sınıf kaymakamlıkla *Taşoz'a* gönderilmiş, *Denizli*, *Serfiçe* ve iki defada *Üsküdar* mutasarrıflıklarında bulunmuştur (*Sicill-i memurin-i dahiliye defter 96 s 129*).

hatt-ı hümayun-ı mülükâne ile ilânı hakkında ber mantûk-ı emrû ferman-ı hümayun-ı hazret-i tacdari, cereyan eden müzakereyi hâvi encümen-i vükeladan kaleme alınan mazbata leffen arz ve takdim kılınmış olmağla mündericatı hususunda her ne veçhile irade-i seniyye-i hazret-i pâdişahî şeref-müteallik buyurulur ise mantuk-ı münifi infaz olunacağı beyaniyle tezkire-i senaveri terkim kılındı efendim. Fî gurre-i Receb sene 326 ve fî 16 Temmuz sene 324

Sadr-ı âzam

Yıldız Saray-ı Hümâyunu

Said

Başkitabet dairesi

Meclis-i Vükelâ mazbatası sûreti

Tekiden ihsan buyurulan kanun-ı esasî ve afv-i umumî ve intihab-ı meb'usan kararı muvaffakiyet-i bâhire-i cenab-ı hilâfet-penahîleri eser-i mahzû olmak üzere alelhusus Rumeli vilâyat-ı selasesinde hüsn-i tesir hasıl ederek sükûn-ı âsaiş başlamış ve çetelerin mahallî hükümetlerine teslim-i silah ile takım takım memleketlerine avdetleri dahi dahilen ve haricen nazar-ı memnuniyetle görülecek ahvalden bulunmuş olup bâdema yapılacak şey metalib-i meşrua-i tebeanın is'afiyle saltanat-ı seniyyenin ve devlet-i aliyyelerinin saadet-i hal-i memleket esbabına çalışmak azm-i kat'isinde olduğunu isbata masruf olmak lâzım gelür ve bunu, vilâyat-ı selâse müfettiş-i Hilmi Paşadan bugün alınıp manzur-ı hakayik mevfur-i hazret-i hilâfetpenahî olmak için leffen takdim kılınan telgrafnâmenin muhteviyatı dahi teyid eder.

Erkân-ı cemiyetten münasiplerinin *Dersaadet'e* îzamiyle arzu olunacak izahatın onlardan dahi ahzı hakkında müfettiş-i müşarünileyhin vaki olan ihtarına müsaade de mahzur olmayıp bilâkis bunda teyid-i esbab-ı emniyet faidesi melhuz olmağla münasip gördüğü dört, beş kişi irsal eylemei için müşarünileyhe cevap yazılması ve bir de İttihad ve Terakki cemiyeti namına taraf-ı meşihatten bugünkü meclis-i âcizanemize irae olunan telgrafnâmenin hâvi olduğu matlabda Rumeli kıtasının her tarafından gelen telgraflara nazaran sunuf-ı askeriye ve her sınıf tebaa müttehid olup bu dahi saltanat-ı seniyye ile millet beyninde ilkey-ı su-i tefehhüme sebep olan hafiyele-

⁸⁴ Abdülhamid, usulen Bâb-ı âlide bulunması icab eden heyet- vükela mazbatasını oraya göndermekle beraber yine vükelanın imzasını havi olan diğer nüshasını da kendisine âid Yıldız evrakı arasında saklamıştır.

rin kaldırılması ibaresiyle tarif edilmekte olduğu ve vakıa her devlette serair-i umurı tefahhüs için memurin-i mahsusa var ise de bunların sıfat-ı tamme-i istikametle ittisafları mültezem olmağla beraber lede'licab bir şahıs hakkında vazife-i tarassut, namusa dokunulmayacak ve hiç bir kimseye malûm olmayacak ve hatta takip olunan kimseye hiss-i hakikat verilmeyecek surette cereyan eylemekte bulunduğu binâen sair devletlerde mer'i usul dairesinde serair-i zabıtaya vasıta olacak memurlar istihdam olunmak ve kanunen selahiyeti olmayan çih bir daire ve şahıs buna tavassut etmemek üzere hafiyeliğin ilga olduğu matbuatın tebligat-ı resmiye kısmında îlân ile vilâyata ve Şehremanetine ve kâffe-i devaire âna göre tebligat icrası müttehiden tezekkür ve tensip kılınmakla muvafık-ı irade-i seniye-i mülükâneleri olduğu halde ol veçhile icabı icra kılınacağı muhat-ı ilm-i âlî buyruldukta ve katibe-i ahvalde emrû ferman hazret-i veliyyü'lemlr efendimizindir ⁸⁵. Fî 1 Recep 326 ve fi 16 Temmuz 324

<i>Sadr-ı âzam</i>	<i>Şeyhulislâm</i>	<i>Adliye nazırı</i>	<i>Meclisi vükelâya memur</i>
Said	Cemalüddin	Abdurrahman	Kâmil
<i>Harbiye nazırı</i>	<i>Bahriye nazırı</i>	<i>Şuray-ı devlet reisi</i>	<i>Hariciye nazırı</i>
Ömer Rüştü	Hasan Rami	Hasan Fehmi	Tevfik
<i>Dahiliye nazırı</i>	<i>Tophane müşiri</i>	<i>Maliye nazırı</i>	<i>Ticaret nazırı</i>
Memduh	Zeki	Zıya	Zihni

Sadaret müsteşarı ve Evkaf-ı hümayun nazır vekili
Mehmed Ali

Maarif nâzırı Hâşim Paşa hasta olduğundan imzada bulunamamıştır.

⁸⁵ Said Paşa bu heyet-i vükela mazbatasını iradesinin 19 Temmuz cuma günü çıktığını yazıyor. (*Said Paşanın hatıratı c 2 ks. 2 s 460*).